

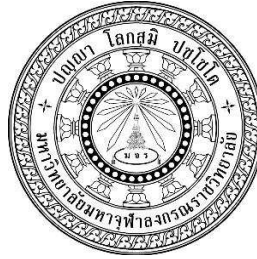

รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
A MODEL OF THE ENLIGHTENMENT IN THERAVADA BUDDHISM

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จุฑาภักดิ์ หริรักษ์อำรง

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

รูปแบบการบรรลุลุทธิธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จุฑาภักดิ์ หริรักษ์อำรง

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Model of the Enlightenment in Theravada Buddhism

Assistant Professor Jutapak Harirakthamrong

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับคุณฐิณีพนธ์ เรื่อง "รูปแบบ
การบรรลธรรมในพระพุทธศาสนาเดรวาท" เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรคุณฐิ
บัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบคุณฐิณีพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเมธาวิณัยรส, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ศุภกาญจน์ วิชานาติ)

กรรมการ

(พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน)

คณะกรรมการควบคุมคุณฐิณีพนธ์

พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ

รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(ผศ.จุฑามาศ หริรักษ์ฮารง)

ชื่อคุณิพนธ์ : รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จุฑาภักดิ์ หิริรักษาร่าง

ปริญญา : พุทธศาสตรคุณิบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

: พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ป.ธ.๓, พธ.บ. (การบริหารการศึกษา), พธ.ม.
(ปรัชญา), Ph.D. (Philosophy)

: รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน, ป.ธ.๕, พธ.บ. (ศาสนาและปรัชญา),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy).

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

คุณิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความหมาย ลักษณะ และประเภทคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษากระบวนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร(Documentary Research)

ผลของการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนสภาวะของปุถุชนเป็นอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งและละกิเลสได้ตามกำลังของมรรคนั้นๆ ลักษณะของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเกี่ยวข้องกับสังโยชน์ในแง่มุมต่างๆ ส่วนประเภทคำสอนของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายนำไปสู่การบรรลุธรรมมี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘

กระบวนการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม มี ๔ วิธี คือ การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า การเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า การเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป และการเจริญธรรมเมื่อจิตถูกอุทัจจะในธรรมกั้นไว้ ส่วนวิธีทำให้เกิดปัญญาเพื่อการบรรลุมรรคผล นิพพานในพระพุทธศาสนานั้น ต้องปฏิบัติธรรมจนหมดจดจากกิเลส เป็นอริยบุคคลผู้เข้าใจในไตรลักษณ์ และปฏิบัติภาวนาเพื่ออบรมกาย ใจ และปัญญาอันเป็นที่ตั้งแห่งสมณะและวิปัสสนาภาวนา โดย

การเจริญสลับกันหรือเจริญคู่กันไป เพื่อฝึกจิตให้เกิดปัญญา เกิดความรู้แจ้งในรูปนามที่เป็นสภาวะธรรม เห็นแจ้งชัดในรูปนามหรือขั้นที่ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา ถือเป็นภาวนาปัญญาที่ทำให้จิตของผู้ปฏิบัติพ้นจากทุกข์ทั้งปวง และมุ่งสู่ความสงบที่เป็นโลกุตระอันมีนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีตัวอย่างการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถสร้างรูปแบบตามองค์ความรู้ที่ได้ “FRIEND Model” มี ๖ องค์ประกอบ ได้แก่ F = Follow the Dharma คือ การท่องบ่นสยารธรรมเพื่อการจำได้หมายรู้, R = Readily Listen Dharma คือ การฟังอย่างลึกซึ้งหรือการฟังอย่างตั้งใจ, I = Idealize Dharma คือ การตรึกธรรมหรือการไตร่ตรองธรรมที่ได้ยินได้ฟังมา, E = Educate Dharma for Mindfulness คือ การศึกษาการเจริญสติปัญญานหรือตั้งสติกำหนดกายเวทนา จิต ธรรม, N = Narrate Dharma คือ การแสดงธรรมที่ตนได้ยินได้ฟังมาแก่ผู้อื่นอีกครั้งหนึ่ง และ D = Dharma of Buddha คือ ธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกื้อกูลแก่การเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

Dissertation Title : A Model of the Enlightenment in Theravada Buddhism

Researcher : Assist. Prof. Jutapak Harirakthamrong

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: PhraKru Kosolsadnabundi, Pali III. B.A.(Educational Administration), M.A., (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

: Assoc.Prof. Dr.Praves Inthongpan, Pali V. B.A.(Religion and Philosophy), M.A.(Philosophy), Ph.D. (Philosophy).

Date of Graduation : March 31, 2018

ABSTRACT

This dissertation entitled “A Model of the Enlightenment in Theravada Buddhism” comprises of three objectives: namely, (1) to study the meaning, characteristics and teaching types concerning to the Enlightenment (2) to study the enlightenment procedures in Theravada Buddhism (3) to analyze model of the Enlightenment in terms of Qualitative Research emphasized on Documentary Research.

It was found that the Enlightenment in Theravada Buddhism meant the enlightenment in either Lokuttaradhamma of the nine superabundant states or one of them. Additionally, the conditional changes of worldly persons or ordinary men have turned out to be another one stage of the noble or holy persons; then, excluded from defilement and desires in consistence with the such power of the Noble Path. The characteristics of the enlightenment in Theravada Buddhism are mutually related to the Samyojana in many aspects. However, types of the enlightenment teaching in Theravada Buddhism have meant the Bodhipakkhiya-dharma the thirty-seven qualities as the practical processes aiming at the last aim of the enlightenment comprised of seven categories; namely, the four Satipaṭṭhāna, the four Sammappadhāna, the four

Paths of Iddhipāda, the five Indriya, the five of Bala (powers or strength), sense-faculties, the seven of Bojjhaṅga (Constituents or Factors of Enlightenment, as well as (Ariyamagga) the Noble Eightfold Path.

The practical procedures for the Enlightenment consisted of four techniques; explicitly, Vipassaana development preceded by Concentration, Concentration development led by Vipassana, concurrently simultaneous Concentration & Vipassana with Dharma development while mind obstructed by Uddhacca - restlessness within Dharma. Nonetheless, the way producing wisdom - endeavored by the achievement of Magga through Nirvana in Buddhism, it is necessary to practice Dharma until being purified thoroughly from any defilements via the Holy persons, understood in Tilakkhana - the Three Characteristics, inclusively, Bhāvanā in order to train the physical body, mind and wisdom as bases for concentration and Vipassana development.

In the mean time, alternately or concurrently developed for mind training to produce wisdom, enlightened in Nāma-Rūpa as the Dharma conditions, therefore, one would have sighted in the five aggregates become impermanent, suffered, and Anattā - non-self or non-ego. It has considered that those were the intellectual trainings for wisdom producing the practitioner's mind liberated from all suffering, straightforward for superabundant peace, where Nirvana as the ultimate goal in Buddhism. The samples of the enlightenment in Theravada Buddhism comprise of Sotāpanna - a Stream-Enterer, Sakadāgāmī - the Once-Returner, Anāgāmī - a Never-Returner, and then Arahanta - an Arahant.

A model of Enlightenment in Theravada Buddhism has been enabling to construct the replica or models, according to the accomplished Holistic Knowledge - "FRIEND Model" - in terms of six components; that is - F = Follow the Dharma, (recital dharma streams for recognition) R = Readily Listen Dharma, (deeply listened or great attentions) I = Idealize Dharma, (Dharma meditation or thinking over heard and listened) E = Educate Dharma for Mindfulness, (Studying either Satipaṭṭhāna - the four Foundations of Mindfulness, or composed Sati on body, feeling, mind, and Dharma, N =

Narrate Dharma (Dharma presentation heard or listened from other once more), as well as D = Dharma of Buddha - assisted for better understanding in Tilakkhāṇa - the Three Characteristics: (Aniccatā) impermanence, (Dukkhatā) the state of being subject to suffering, (Anattatā) soullessness.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งยิ่งในพระบารมีธรรม บารมีทานแห่งพระอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๔ รูป/คน เป็นที่ยิ่ง ที่ได้ปกแผ่บุญญาบารมี ซึ่งทุกรูป/คนได้บำเพ็ญ “บุญกิริยาปารมีธรรม” มาแต่ปางบรรพ์ ทุกภพทุกชาติ จวบจนกระทั่ง กาลเวลาได้หมุนเวียน เปลี่ยนผัน ประสบพบกัน ณ ปัจจุบันยุคกาล นั่นคือ พระราชปรียัติกวี, ศ.ดร. พระราชปรียัติมุนี, ผศ.ดร. พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ.ดร., รศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน

ทั้งนี้เพราะ เป็นผู้จุดประกาย “แสงสว่างแห่งปัญญา” อันสว่างไสวไวโรจน์ แก่ผู้วิจัย มองเห็นสะพานกว้าง หนทางไกล ทอดข้ามจาก สะพานข้าม “อดีต - ปัจจุบันยุคกาล - อนาคตกาล” หนึ่ง สะพานเชื่อมความสัมพันธ์-สหสัมพันธ์ สะพานข้ามปัจเจกการ - การพึ่งพิงอิงอาศัยกันและกัน (Bridge over Dependent Originality/Conditionality) สู่ความเชื่อมโยงทั้งฝ่ายพระพุทธรถรบาท และฝ่ายพระพุทธรมหายาน โนม์ปลาย (Convergence) เข้าหาจุดหมายปลายทางเดียวกันโดยแท้ มุ่งสู่ ที่สุดแห่ง “สุญญตา” ความว่างเปล่า ไร้ตัวตน ไร้ขอบเขต แลพรหมแดน แห่งพระนิพพาน หนึ่งธรรม หนึ่งเดียว จิตหนึ่ง จิตเดิมแท้ แผ่รังสีโยภาสอันไพศาล อกาลิโก ภิญโญไพบุลย์ ยิงยศมหาศาล ตลอดทุกทีพาราตริกาล จนหาที่สุดสิ้นมิได้

ผู้วิจัย ได้เสนอรูปแบบการบรรลุดธรรม คือ “FRIEND MODEL” ความเป็นเพื่อนในการดำเนินชีวิตภายใต้ธรรมะ ที่เริ่มจากการได้พบพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ละคนก็จะมีวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างดังต่อไปนี้

F = Follow the Dharma คือ การท่อง

R = Readily Listen Dharma คือ การฟังอย่างลึกซึ้ง

I = Idealize Dharma คือ การตรีกธรรม

E = Educate Dharma for Mindfulness คือ การศึกษาการเจริญสติ

N = Narrate Dharma คือ การแสดงธรรม

D = Dharma of Buddha คือ ธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกื้อกูลแก่การเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จัดว่าเป็นองค์ประกอบเชิงสาเหตุสำคัญ โดยเทคนิควิทยาการวิจัยสมัยใหม่ จึงยิ่งเร่ง เพิ่มพลังมหาศาล แก่ดวง “ปัญญาญาณ” ทุกรูปนาม ที่พานพบการค้นคว้าวิจัยนี้ เพื่เพิ่มพูนความง่าย ความเข้าใจอันลุ่มลึก สุขุมคัมภีรภาพยิ่ง จาก “ธรรมบรรยาย” ทำอย่างไรจึงจะได้เป็นดุชฎินิพนธ์ดีเด่น” จักเป็นมาลาางามงดประดับวงการวิชาการ “พระพุทธศาสนา” โดยท่าน “พระพรหมบัณฑิต” อธิการบดี ณ งานดุชฎินิพนธ์ดีและดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๖ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย พระนครศรีอยุธยา ยิ่งยศ (๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๗)

ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณ คารวธรรม สุตชาบซึ่ง จักเกินกล่าวคำพรรณนา ไวหาร
ใดๆ ทั้งหมดทั้งปวง แต่ “บูรพคณาจารย์” ผู้ใหญ่ยิ่ง ดังที่กล่าวพระนาม/นาม มาแล้วข้างต้น

ขอน้อมถวายวิจัยนี้ เป็น “พุทธบูชา” แห่ง “องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้า” ตรัสรู้ “อนุตระสัมมาสัมโพธิญาณ” อันมีมาแต่ อติตา โบราณกาล - ณ ปัจจุบันยุ
กาล - แลจักพึงมีมาใน อนาคตกาล トラบสิ้นดิน ฟ้า มหาสมุทร ชั่วกับชั่วกัลป์

แลผู้บังเกิด “โพธิจิต” แจ่มเจบจนใจใน “สุญญตาธรรม ความว่าง ความไร้ตัวตน” ทั่วทุก
องค์ พระโพธิสัตว์ พระมหาโพธิสัตว์ ผู้นิรทุกข์ภัย สิ้นภพ สิ้นชาติ เสวยสันติสุข ลุถึงแดนนิพพาน
สันติบถ แม้นมีมามากมาย โอฬาร ยิ่งฟ้า มหาสมุทร กว่าเม็ดทราย ในห้วงพระสมุทร มหาศาล
กว้างไกลสุด สายธารา วารี ชลธิ นทีธาร

ด้วยอำนาจพุทธบารมี ปารมิตาปารมี เกรียงไกร ขอจงแผ่ไพศาลไกล ทั่วทุกถิ่นสถาน
สหัสโลกธาตุ อนันตจักรวาล ทั่วทั้งไตรภพ จบพิศฐานพิมานแมน ล้วนปกแผ่แดนไตร ด้วยการบรรลุ
ถึง “พุทธธรรม” ยิ่งใหญ่ ไหลริน สู่กระแสจิตทุกเด่นดวง หลังขโลมรดดวงแด แลเอิบอิม กลางดวง
หฤทัย ต้มตำ ล้าลึก ชาบซึ่ง เกินจักพรรณนา จนด้วยถ้อย ร้อยคำรำพัน

กำแหกซิม ชาบชาน หยั่งลงสู่จิตเอก จิตหนึ่ง จิตเดิมแท้ จิตประภัสสร ประจักษ์ชัด
ฉับพลัน ถึงไตรลักษณ์ กำจรกำจายแจ่มใจ แจ่มชัด แต่เวไนยสัตว์ ผู้เปี่ยมทุกข์ทั้งหลาย อันมีอาจ
ประมาณได้ ด้วยธรรมาภิสมัย ลุไกล สุขาวดีบรมสุข ชั่วฉินฉินรันดร์ トラบอกาลิโก จวบสิ้น อนันตกาล

ขอบูชา คารวะ สูงสุด แต่บรมมหากรุณาธิคุณ

“ธรรม” ทรงประทาน แทบเปื่องบาทบงกั

ตราบแผ่นฟ้าสุราลัย แลผ่างพื้นพสุธา ธาราริน

โขดเขิน เนินไศล แม้งังไพร พนาสนนธ์

ราวป่า วนาดอน รุกขชาติ พฤษชาติ

ลดชาติ ตฤณชาติ วัลยชาติ มหาหงส์

อวลอบ หวลหอมกลิ่นศีล สุนนธชาติ

พวงผลกา ลตามาศ ณ แดนไพร

เปี่ยมล้นดวงหฤทัย ด้วยธรรม ใต้อ้อมรุกขมูล

ณ เปื่องบนโพธิบัลลังก์ กระจัน เทอญ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จุฑาภักดิ์ หริรัักษ์ธำรง

๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๙
๑.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๙
บทที่ ๒ ความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ ความหมายของการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐
๒.๒ ลักษณะของการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๒.๑ สัจโยชน์กับการบรรลुरुธรรม	๑๓
๒.๒.๒ สัจโยชน์ในเชิงอุปมา	๑๖
๒.๒.๓ การละสัจโยชน์	๑๗
(๑) การละสัจโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสัจโยชน์)	๑๗
(๒) การละสัจโยชน์เบื้องสูง (อุทัมภาคิยสัจโยชน์)	๑๘
๒.๒.๔ พระอริยบุคคลกับการละสัจโยชน์	๑๘

(๑) พระโสดาบัน	๑๘
(๒) พระสกทาคามี	๑๙
(๓) พระอนาคามี	๑๙
(๔) พระอรหันต์	๒๐
๒.๓ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุลุธรรม	๒๑
๒.๓.๑ สติปัฏฐาน ๔	๒๒
๒.๓.๒ สัมมปธาน ๔	๒๕
๒.๓.๓ อิทธิบาท ๔	๒๖
๒.๓.๔ อินทรีย์ ๕	๒๗
๒.๓.๕ พละ ๕	๓๐
๒.๓.๖ โพชฌงค์ ๗	๓๒
๒.๓.๗ อริยมรรคมีองค์ ๘	๓๖
๒.๔ วิสุทธิ ๗ กกับการบรรลุลุธรรม	๔๐
๒.๕ สรูป	๔๒

บทที่ ๓ กระบวนการบรรลุลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุลุธรรม	๔๔
๓.๑.๑ บุคคลผู้บรรลุลุธรรม	๔๔
๓.๑.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการบรรลุลุธรรม	๔๕
๑) หลักสังโยชน์	๔๖
๒) หลักอริยสัจ ๔	๔๙
๓) หลักอายตนะ ๑๒	๕๑
๓.๒ ขั้นตอนของการบรรลุลุธรรม	๕๔
๓.๒.๑ พระโสดาบัน	๕๔
๓.๒.๒ พระสกทาคามี	๕๕
๓.๒.๓ พระอนาคามี	๕๖
๓.๒.๔ พระอรหันต์	๕๗
๓.๓ วิเคราะห์วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุลุธรรม	๕๘
๓.๓.๑ วิปัสสนามีสมณานำหน้าหรือสมณปุพพังคมวิปัสสนา	๕๘
๓.๓.๒ สมณามีวิปัสสนานำหน้าหรือวิปัสสนापุพพังคมสมณะ	๕๙
๓.๓.๓ สมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กันหรือยุคนัทสมณวิปัสสนา	๕๙

๓.๓.๔ การเจริญธรรมเมื่อจิตถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้	๖๐
๓.๔ ตัวอย่างการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๖๑
๓.๕ สรุป	๗๓

บทที่ ๔ วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑ วิเคราะห์การบรรลุธรรมของเหล่าพุทธสาวกในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗๕
๔.๑.๑ กลุ่มนักรบ	๗๕
๔.๑.๒ กลุ่มชาวบ้าน	๘๒
๔.๑.๓ กลุ่มนักรบครอง	๘๘
๔.๒ วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙๓
๔.๒.๑ รูปแบบที่นำเสนอ คือ F = Follow the Dhamma	๙๖
๔.๒.๒ รูปแบบที่นำเสนอ คือ R = Readily Listen Dhamma	๙๖
๔.๒.๓ รูปแบบที่นำเสนอ คือ I = Idealize Dhamma	๙๗
๔.๒.๔ รูปแบบที่นำเสนอ คือ E = Educate Dhamma for Mindfulness	๙๗
๔.๒.๕ รูปแบบที่นำเสนอ คือ N = Narrate Dhamma	๙๗
๔.๒.๖ รูปแบบที่นำเสนอ คือ D = Dhamma of Bhudda	๙๘
๔.๒.๓ ความเป็นกัลยาณมิตรในระดับจิตใจ	๑๖๙
๔.๓ สรุป	๙๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๒
๕.๑.๑ ศึกษาความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๒
๕.๑.๒ ศึกษากระบวนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๓
๕.๑.๓ วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๕
๕.๑.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์ รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๗
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๐๗
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ	๑๐๘

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	๑๐๘
บรรณานุกรม	๑๐๙
ภาคผนวก	๑๘๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๑

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)	๙
๒	รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท (FRIEND Model)	๙๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในดัชนีฉบับนี้ ผู้เขียนได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้างเล่ม/ชื่อ/หน้า ตัวอย่าง ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๔/๔๒๙. หมายถึง มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อ ๔๘๔ หน้า ๔๒๙ เป็นต้น

สำหรับ **อรรถกถาภาษาไทย** ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยแปล ชุด ๙๑ เล่ม รูปแบบการอ้างอิง ขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่มที่/หน้า ตัวอย่างเช่น ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๓๘๔. หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสก์อรรถกถา เล่มที่ ๑๙ หน้า ๓๘๔ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อ.ท. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ต. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ต. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ป.จ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ฉก.ก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อภุฎก.(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อภุฎกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิมังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------------	---	-------------------	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	บปัญจสุทนี	มูลปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อง.ตึก.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ตึกนินบาตอรรณกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปลณจก.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ปลณจกนินบาตอรรณกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ทสกนินบาตอรรณกถา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.อ. (ไทย)	=	ชุททกนิกาย	ธรรณบพทอรรณกถา		(ภาษาไทย)
ช.อุ.อ. (ไทย)	=	ชุททกนิกาย	ปรณัตถทปนี	อุทานอรรณกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การบรรลุธรรมของพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาคือพัฒนาการด้านความดีของพุทธบริษัทกล่าวคือ เมื่อเกิดศรัทธาปสาทะในพุทธธรรมแล้วก็นำมาปฏิบัติเพื่อได้บรรลุความสุข ซึ่งในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็นขั้นไว้ จากเรื่องราวของพระอริยสาวกทั้งหลายที่ดำรงชีวิตอยู่ในครั้งพุทธกาล จะเห็นว่ามีความแตกต่างและหลากหลายไม่เฉพาะในด้านชีวประวัติเท่านั้น แม้การบรรลุธรรมก็มีความหลากหลายและน่าสนใจ เนื่องจากการบรรลุธรรมมีความแตกต่างกันเพราะพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธวิธีสำหรับโปรดพระอริยบุคคลแต่ละท่านให้บรรลุธรรมแตกต่างกันไป

สำหรับการบรรลุธรรมจนถึงความเป็นพระอรหันต์ การบรรลุธรรมนั้นจะต้องเป็นไปตามลำดับ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกัฏฐกัถา^๑ ว่า เรากล่าวว่า การบรรลุธรรมไม่ใช่ดังเช่น กบที่ก้าวกระโดด คือ ไม่ใช่ว่า จากปุถุชน แล้วก็กลายเป็นพระอรหันต์ทันที แต่จะต้องเป็นไปตามลำดับ คือ จะต้องถึงความเป็นพระอริยบุคคลขั้นแรกก่อน นั่นคือ ถึงความเป็นพระโสดาบันก่อน พระสกทาคามี พระอนาคามี และ ถึงความเป็นพระอรหันต์ตามลำดับ แม้แต่พระพุทธเจ้า ก่อนจะเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ นั่งที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นปุถุชนอยู่ เมื่อพระองค์อบรมปัญญา เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็เกิดวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ จนถึงโสดาปัตติมรรคจิตเกิดขึ้น และโสดาปัตติผลจิตก็เกิดต่อทันที และอบรมปัญญาเป็นไปตามลำดับ สกทาคามีมรรคจิตเกิด สกทาคามีผลจิตเกิดต่อ อนาคามีมรรคจิตเกิด อนาคามีผลจิตเกิดต่อ อรหันต์มรรคจิตเกิดและอรหันต์ผลจิตเกิดต่อ ถึงความเป็นพระพุทธเจ้า เพียงช่วงเวลาสั้นๆ ไม่นานนี้ จิตเกิดดับรวดเร็วถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ส่วนสาวกของพระพุทธองค์ เมื่อฟังพระธรรมในขณะที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ขณะที่ฟัง ก็เกิดการเจริญอริยมรรค เจริญวิปัสสนา เกิดวิปัสสนาญาณจนเกิด โสดาปัตติมรรคจิตก่อนเสมอ จนถึงอรหันต์ผลจิตถึงความเป็นพระอรหันต์ แต่เพียงช่วงเวลาไม่นาน ก็เกิดจิตเกิดดับรวดเร็ว ได้ถึงความเป็นพระอรหันต์

อย่างไรก็ดี ในกัฏฐกัถา^๒ ก็แสดงเบื้องต้นก่อนจะถึงความเป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น ก็จะต้องเริ่มจากการคบสัตบุรุษ การฟังสัทธรรม ฯลฯ ซึ่งกิจเหล่านี้ถือเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้เกิดปัญญาขึ้น การฟังจนถึงปัญญาขั้นสติปัญญาน วิปัสสนาญาณ ก็ล้วนแล้วแต่เริ่มจาก

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๔-๑๗๕/๒๐๑.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๔-๑๗๕/๒๐๑.

การศึกษาเป็นลำดับ สมกับที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคณกโมคคัลลานะสูตร^๓ ว่าการศึกษาของเรา เป็นไปตามลำดับ แม้การจะสร้างเรือนชั้น ๒ ก็จะต้องสร้างเรือนชั้น ๑ ก่อนเสมอ เพราะหากไม่มี ปัญหาเบื้องต้น และเป็นไปตามลำดับแล้ว ย่อมไม่ถึงการบรรลุธรรม

พระสัทธรรม ๓ ประการ ได้แก่ ปริยัติสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม และปฏิเวธสัทธรรม จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการบรรลุธรรม กล่าวคือ ต้องมีปริยัติหรือการศึกษาในเบื้องต้น เมื่อได้ศึกษาแล้ว ก็นำไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว เกิดปฏิเวธก็จะเป็นผลที่ปรากฏขึ้นตามมา ผลในทางพระพุทธศาสนา ก็คือ มรรค ผล นิพพาน ถือเป็นความสงบและความร่มเย็นเป็นสุขของจิตใจที่เกิดขึ้นจากการขัดเกลาสิ่ง ที่เป็นเครื่องเศร้าหมอง เป็นเครื่องพันนาการ ผูกจิตให้ติดอยู่กับกองทุกข์ การบรรลุธรรมที่บุคคลจะ ปฏิบัติให้ถึงได้นั้น แบ่งไว้เป็น ๔ ระดับชั้น ได้แก่ ๑) ชั้นโสดาบัน ๒) ชั้นสกทาคามี ๓) ชั้นอนาคามี และ ๔) ชั้นอรหัตต์ เป็นเหมือนขั้นบันไดที่ใช้เดินขึ้นบ้าน เวลาขึ้นบันไดก็ก้าวขึ้นไปทีละขั้นๆ ในการ ปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน ผลที่เกิดจากการปฏิบัติก็จะเป็นขั้นๆ เช่นนี้ ชั้นแรกคือโสดาบัน เกิดจาก การที่ได้ชำระกำจัดสังโยชน์ หรือเครื่องพันนาการจิตให้ติดอยู่กับกองทุกข์ ๓ ประการด้วยกัน คือ ๑) สักกายทิฐิ ความเห็นว่ามีตัวมีตนในชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่ามีจริงหรือไม่ ๓) สีลัพพตปรามาส การลุ่มลุ่มคล้ำ คือยังไม่แน่ใจว่าศีลเป็นเหตุที่จะนำมาซึ่งความสุขและความเจริญ จึงยังต้องหลงฟังสิ่งอื่นๆ เมื่อกำจัด สังโยชน์ทั้ง ๓ เหล่านี้เสียได้ จึงได้ชื่อว่า บรรลุเป็นพระโสดาบัน ส่วนการบรรลุเป็นพระสกทาคามีและ พระอนาคามี จำเป็นต้องกำจัดสังโยชน์อีก ๒ ข้อให้เบาบางลง กล่าวคือ กามราคะและปฏิฆะ จากนั้น หากต้องการบรรลุเป็นพระอรหัตต์ จำต้องกำจัดสังโยชน์เบื้องสูงอีก ๕ ข้อให้หมดสิ้น กล่าวคือ รูป ราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

อย่างไรก็ดี การบรรลุธรรมของเหล่าพุทธสาวกที่มีความหลากหลายเช่นนี้ ส่งผลให้ผู้วิจัย มีความสับสนว่า กระบวนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความสำคัญต่อผู้เรียนรู้และ ปฏิบัติธรรมในลักษณะเช่นไร เมื่อมีความสำคัญต่อผู้เรียนรู้และปฏิบัติธรรมแล้ว รูปแบบการบรรลุ ธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีความเป็นไปในลักษณะเช่นไร เพราะการปฏิบัติธรรมที่ต่างกัน ย่อมส่งผลให้เกิดรูปแบบการบรรลุที่ต่างกันไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาหาความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการ บรรลุธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า กระบวนการบรรลุธรรมนั้นมีความเป็นมาอย่างไร รวมถึงการ ค้นหารูปแบบการปฏิบัติจนบรรลุธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความแตกต่างจากไปในแต่ละบุคคล แต่กลับมีการอิงอาศัยปัจจัยธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการบรรลุธรรมได้โดยใช้หลักธรรมหลากหลาย ประเภท เช่น ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เพื่อ

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๔-๗๕/๗๘.

นำไปสู่การสร้างรูปแบบการบรรลุลิทธิธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ส่งเสริมให้อนุชนคนรุ่นหลังได้น้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุลิทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษากระบวนการบรรลุลิทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการบรรลุลิทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุลิทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเป็นมาอย่างไร

๑.๓.๒ กระบวนการบรรลุลิทธิธรรม องค์ประกอบหรือเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุลิทธิธรรมเป็นไปในลักษณะไหน อย่างไร

๑.๓.๓ รูปแบบการปฏิบัติจนบรรลุลิทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทจากกรณีตัวอย่างของเหล่าพุทธสาวก จะมีรูปแบบเป็นเช่นไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มุ่งประสงค์จะศึกษาวิจัยเฉพาะในวัตถุประสงค์ที่เกี่ยวข้องเท่านั้น ประกอบด้วยการแบ่งขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ดำเนินการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการบรรลุลิทธิธรรมในแง่มุมต่างๆ เช่น ความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุลิทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท องค์ประกอบ หรือปัจจัยธรรมต่าง ๆ อาทิ ความหมายของการบรรลุลิทธิธรรม, ผู้ที่สามารถบรรลุลิทธิธรรม, หลักธรรมเพื่อการบรรลุลิทธิธรรม, ระดับการบรรลุลิทธิธรรมในระดับชั้นต่างๆ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์, วิธีปฏิบัติที่ใช้เพื่อการบรรลุลิทธิธรรม, กระบวนการบรรลุลิทธิธรรมด้วยหลักธรรมที่หลากหลาย เช่น โพธิปักขิยธรรม ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิเบทา ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โภขมงค์ ๗ มรรคมียงค์ ๘ เป็นต้น เพื่อสร้างรูปแบบการบรรลุลิทธิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทจากกรณีตัวอย่างของเหล่าพุทธสาวกในสมัยพุทธกาล

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านข้อมูล

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่เน้นเนื้อหาที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงมีการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่างๆ เช่น พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา คัมภีร์และตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงเอกสารงานวิจัยและหนังสือทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการบรรลุนิพพานทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การบรรลุนิพพาน หมายถึง การบรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ผู้ที่บรรลุเป็นพระอริยบุคคลท่านรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยโลกุตตรปัญญา

๑.๕.๒ ระดับขั้นแห่งการบรรลุนิพพาน วัดจากกิเลสระดับละเอียดยุติที่เรียกว่า สังโยชน์ ซึ่งมีอยู่ ๑๐ ประการ กล่าวคือ ถ้าละได้ ๓ ข้อเบื้องต้น กล่าวคือ สกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส จะบรรลุขั้นพระโสดาบัน ถ้าละได้ ๓ ข้อเบื้องต้นได้หมดจดและทำให้ กามราคะและปฏิฆะเบาบางลง จะบรรลุขั้นพระสกทาคามี ถ้าละได้ทั้งหมด ๕ ข้อเบื้องต้น จะบรรลุขั้นพระอนาคามี และถ้าละได้ครบหมดทั้ง ๑๐ ข้อ จะบรรลุขั้นพระอรหันต์

๑.๕.๓ รูปแบบการบรรลุนิพพาน คือ รูปแบบของการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาของเหล่าพุทธสาวกในสมัยพุทธกาล ที่มีความแตกต่างกันออกไปตามบารมีและความแก่กล้าของปัญญาบารมี

๑.๕.๔ การตรัสรู้ หมายถึง การค้นพบสัจธรรมความจริงที่มีอยู่ในโลก จนเป็นที่พอพระทัยของพระพุทธเจ้า เป็นการค้นพบสิ่งใหม่ที่ทำให้พระองค์เป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทุกอย่าง จนทำให้ดวงจิตหมดจดบริสุทธิ์ผ่องใส

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผู้วิจัยได้รวบรวมไว้เบื้องต้น ดังนี้

๑.๖.๑ พระวรมน ขนติโก (วัดอุมา) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ศึกษาสัมมปปธาน ๔ อันเป็นองค์แห่งการบรรลุนิพพาน” สรุปความว่า การบรรลุนิพพาน หมายถึง การบรรลุ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ซึ่งจัดเป็นโลกุตตระ ในสัมมปปธาน ๔ ที่เกี่ยวเนื่องต่อการบรรลุนิพพาน พบว่าเป็นหลักธรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ซึ่งเรียกว่าความเพียร และหลักธรรมนี้ มีปรากฏในหลักธรรมอื่นๆ แต่ที่ปรากฏ

ให้เห็นได้อย่างชัดเจน ก็คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมแห่งการตรัสรู้แล้วพบว่า ในหลักธรรมแต่ละหมวดจะประกอบด้วยความเพียรทุกหมวด อาทิ ในสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมหมวดแรกในโพธิปักขิยธรรม มีหลักธรรมอยู่ ๓ ประการที่น่าสนใจ กล่าวคือ อาตปปี (ความเพียร) สติมา (สติ) และสัมปชาน (สัมปชัญญะ) จะเห็นได้ว่าหนึ่งในสามของหลักธรรมที่อ้างมานี้ก็คือความเพียร ซึ่งในที่นี้นับเนื่องเข้าในความเพียร ๔ ของสัมมัปปธาน ๔ ต่อมาเป็นอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่อ้างถึงความเพียรในสัมมัปปธาน ๔ ด้วยเช่นกัน จากนั้นก็เป็นอินทริย์ ๕ และพะละ ๕ ซึ่งเป็นความเพียรที่อ้างเอาความเพียรในสัมมัปปธาน เกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ นั้น วิริยะสัมมโพชฌงค์ อ้างเอาวิริยะในสัมมัปปธาน ๔ ด้วย และสุดท้าย อริยมรรคมีองค์ ๘ ในสัมมาวายามะนั้น ก็ต้องอ้างเอาความเพียร ๔ ในสัมมัปปธานด้วยเช่นกัน ดังนั้น ความเพียรจึงมีความสำคัญในการบรรลุธรรม ถ้าผู้ปฏิบัติขาดความเพียรแล้ว เขาก็จะไม่บรรลุธรรม แต่อย่างไรก็ตามความเพียรที่เรียกว่าสัมมัปปธานนี้จะเจริญงอกงามได้ ย่อมต้องอาศัยความสัมพันธ์ใน หมวดธรรมต่างๆ ของโพธิปักขิยธรรม จึงจะสร้างความเจริญงอกงามไปพลุลโยได้ และคุณธรรมที่สมบูรณ์เหล่านี้มีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม และการเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^๔

๑.๖.๒ พระครูสังฆรักษ์จิตรกร สุนตจิตโต (พลเยี่ยม) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องสุญญตาของนาคารชุนกับพุทธทาสภิกขุ” สรุปความว่า สุญญตาของพุทธทาสภิกขุ หมายถึงแก่นของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้มนุษย์ได้รู้จักและเข้าใจความจริงของชีวิตว่า ชันธ ๕ มีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ และที่สุดเป็นมายา ไร้วัดตน ไม่ควรที่จะยึดมั่น ถือมั่น จนเกิดอึดตา ยึดมั่นว่าเป็นตัวกู ของกู ความเหมือนกันของเนื้อหาในเรื่องสุญญตาของนาคารชุนกับสุญญตาของพุทธทาสภิกขุ ได้แก่ มีความหมาย ลักษณะ ความเป็นชันธและหลักปฏิจจสมุปบาทแห่งสุญญตาที่เหมือนกัน ส่วนความแตกต่างกันของสุญญตาของนาคารชุนกับสุญญตาของพุทธทาสภิกขุ ได้แก่ เรื่องการเข้าถึงหลัก สุญญตา โดยนาคารชุนเข้าถึงหลักสุญญตาโดยใช้การบำเพ็ญบารมีตามแบบ พระโพธิสัตว์ธรรม ส่วนพุทธทาสภิกขุเข้าถึงหลักสุญญตาโดยการพิจารณา เรื่องพระนิพพาน^๕

๑.๖.๓ พันจ่าอากาศเอกอภิชาติ พรสี ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบเทศนาวิธีตามแนวอนุพัทพิภคาในสังคมไทยปัจจุบัน” สรุปความว่า การแสดงธรรมตามแนว

^๔ พระวรมน ขนฺติโก (วัดอุมา), “ศึกษาสัมมัปปธาน ๔ อันเป็นองค์แห่งการบรรลุธรรม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* (สาขาวิปัสสนาภาวนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^๕ พระครูสังฆรักษ์จิตรกร สุนตจิตโต (พลเยี่ยม), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องสุญญตาของนาคารชุนกับพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

อนุพุทฺธิกาโดยทั่วไปเป็นการแสดงธรรมโดยพิสดาร (อธิบายหัวข้อธรรม) มิได้ประสงค์ให้ผู้ฟังบรรลุธรรมในทันที แต่สำหรับชักพอกจิตใจของผู้ที่ยังไม่พร้อม ให้เป็นจิตที่เหมาะสมพร้อมจะเข้าใจอริยสัจ ๔ แต่บางครั้งมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้ฟังบรรลุธรรมทันที ในบางครั้งมีเป้าหมายเพียงเพื่อให้ผู้ฟังเห็นโทษของกามคุณแล้วออกบวช การแสดงอนุพุทฺธิกา เป็นวิธีเทศนาธรรมแบบอนุศาสนีย์ปาฏิหาริย์ คือ สั่งสอนให้เข้าใจเรื่องต่างๆตามความเป็นจริง ไม่มีผู้ใดทราบได้ว่าพระพุทฺธเจ้าทรงแสดงอนุพุทฺธิกาไว้อย่างไร นอกจากมีวิธีแสดงไปตามลำดับหัวข้อแล้ว อาจแสดงไม่ครบ หรืออาจไม่แสดงตามลำดับยุคพุทฺธกาลไม่มีปัญหาและอุปสรรคในการแสดงอนุพุทฺธิกา ผู้แสดงคือพระพุทฺธเจ้าที่ทรงรู้แจ้งธรรม จึงเลือกผู้ที่สามารถจะบรรลุธรรมได้ ส่วนผู้แสดงที่เป็นพระสาวกจะแสดงธรรมแตกต่างกันไปตามลำดับภูมิธรรมของแต่ละบุคคลในยุคปัจจุบันมีปัญหาและอุปสรรคในการแสดง อนุพุทฺธิกา เพราะผู้แสดงส่วนใหญ่ยังไม่บรรลุธรรม การสอนธรรมอาจผิดเพี้ยนไปจากความจริง ผู้ฟังธรรมอยู่ในสังคมบริโภคนิยม ติดอยู่ในกามคุณ โอกาสที่จะบรรลุเป็นไปได้น่ายาก รูปแบบใหม่ของอนุพุทฺธิกา ต้องคำนึงถึงสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปเป็นสังคมบริโภคนิยม ผู้แสดงคือพระสงฆ์ยังมีข้อบกพร่อง อนุพุทฺธิกาในรูปแบบใหม่ ต้องเปลี่ยนจากการฟังธรรมเพื่อให้บรรลุธรรม เป็นการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง หากยังไม่บรรลุก็จะเกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมในปัจจุบัน และส่งผลถึงในอนาคต เพื่อขัดเกลาจิตใจให้เหมาะแก่การเข้าใจอริยสัจธรรมเปรียบเหมือนผ้าขาวที่ถูกชักพอกแล้ว พร้อมรับน้ำย้อมได้ดี^๖

๑.๖.๔ อัมพร จันทรรัตน์ ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติถูกต้องกับการบรรยายธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท" สรุปความว่า ผู้ที่ปฏิบัติถูกต้องอย่างมั่นคงแล้ว ธุดงค์คุณ ๕ ประการ คือความมกน้อย, ความสันโดษความขัดเกลาภิเลส, ความอยู่ในที่สงัด และความเป็นประโยชน์ในการภาวนา ธรรม ๕ ประการนี้จะเกิดแก่ผู้ปฏิบัติ เป็นเหตุให้เข้าถึงความสันโดษในจิรวตามมีตามได้, ความสันโดษในบิณฑบาตตามมีตามได้, ความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้ และความเป็นผู้ยินดีในการภาวนา ตลอดทั้งเกื้อกูลไตรสิกขาให้มีความบริบูรณ์และเข้าถึงการบรรลุธรรม ส่วนการบรรลุธรรม เพื่อทำความเพียรให้ยิ่งยวด ทำให้ปัญญามีความบริบูรณ์ เป็นเหตุปัจจัยให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามลำดับ จนเข้าถึงการบรรลุธรรมในระดับต่างๆ และเข้าถึงความดับทุกข์ในสังสารวัฏได้^๗

^๖ พันจ่าอากาศเอกอภิชาติ พรสี, "การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบเทศนาวิธีตามแนวอนุพุทฺธิกาในสังคมไทยปัจจุบัน", *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^๗ อัมพร จันทรรัตน์, "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติถูกต้องกับการบรรยายธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท", *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

๑.๖.๕ พระครูสุวรรณวิจิตร ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาปฏิบัติจสุมุปาบทกับการบรรลุลหรรณในพระพุทศาสนาเถรวาท” สรุปความว่า ปฏิจจสุมุปาบทเป็นแก่นแท้หรือหัวใจของพุทศาสนาเป็นหลักแสดงถึงกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่สืบต่อเชื่อมโยงกันทั้งในกระบวนการเกิด และความเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน คือ อวิชาเป็นจุดเริ่มต้น และชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวท ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นจุดสุดท้าย ที่ยกวิชาขึ้นแสดงก่อน เป็นเพียงการอาศัยวิชาเป็นจุดเริ่มต้น เพื่ออธิบายกระบวนการของปฏิจจสุมุปาบท หรืออาจเป็นไปได้ว่า อวิชาเป็นกิเลส เป็นตัวเด่นในวิภูฏะ จึงยกขึ้นแสดงเป็นอันดับแรก ด้วยการพิจารณาเหตุปัจจัยในปฏิจจสุมุปาบท การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฏิจจสุมุปาบทโดยมีจุดเริ่มที่แตกต่างกันนี้ ก็เป็นการแสดง ให้เหมาะสมกับเทศนาที่แสดงให้แต่ละบุคคล และเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการกำจัดทุกข์ ตัดวงจร สังสารวิภูฏะเช่นกัน จากที่ได้นำเสนอวิธีดับวงจรชีวิตหรือวิธีดับปฏิจจสุมุปาบท จะพบว่า เป็นการเริ่มต้นดับที่อวิชาก่อน เมื่ออวิชาดับไปแล้ว วิชา (ความรู้แจ้ง) ก็เกิดขึ้นแทน วิธีดับปฏิจจสุมุปาบทหรือปัจจยาการนี้ เป็นวิธีเดียวกันกับการดับตัณหาในอริยสัจ ๔ เพราะเป็นปัจจัยเกิดสืบเนื่องมาตามลำดับ เมื่อสามารถดับอวิชาได้ มีผลให้ดับตัณหาได้ด้วย การทำลายอวิชา โดยการทำความรู้แจ้งเห็นจริง (วิชา) ให้เกิดขึ้น จะเป็นหนทางให้สามารถทำลายความเข้าใจผิดหลงผิดนั้นได้ กระทั่งสามารถทำลายความทุกข์ได้ในที่สุด เพื่อจะทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงบังเกิดขึ้น ก็จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว ในที่สุดก็จะพบความรู้แจ้งเห็นจริง คือ นิพพาน เมื่อดับได้อย่างนี้ วงจรของปฏิจจสุมุปาบทที่มีการสืบต่อมานานก็ขาดตอนลง วงจรของชีวิตไม่มีการสืบต่อ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก การเกิดในชาติปัจจุบันนี้ ถือว่าเป็นชาติสุดท้าย การดับวงจรของชีวิตหรือดับปฏิจจสุมุปาบทได้ ถือว่าเป็นการบรรลุลหรรณขั้นสูงในพระพุทศาสนา กล่าวคือ ได้บรรลุลหรรณผล เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ จักไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก^๕

๑.๖.๖ พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาเรื่อง การบรรลุลหรรณในพระพุทศาสนาเถรวาท” สรุปความว่า การบรรลุลหรรณนั้น สำคัญประการแรก คือ การศึกษาหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขียธรรม ๓๗ ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ พละ ๕ โภชณงค์ ๗ และ มรรคมีองค์ ๘ แต่ลหวมวดธรรมมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ผู้ปฏิบัติจะถือหลักธรรมหมวดไหนในการปฏิบัติ ก็สามารถบรรลุลหรรณได้เช่นเดียวกัน เปรียบเสมือนแม่น้ำทุกสายย่อมไหลลงสู่มหาสมุทร ฉันท การปฏิบัติธรรมตามหมวดธรรม ย่อมนำไปสู่การบรรลุลหรรณได้ ฉันทนั้น หลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุลหรรณโดยเฉพาะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในวาระต่างๆกัน เพื่อให้เหมาะกับจริตนิสัยของ

^๕ พระครูสุวรรณวิจิตร, “การศึกษาปฏิบัติจสุมุปาบทกับการบรรลุลหรรณในพระพุทศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทศาสนาธรรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

แต่แต่ละบุคคล ซึ่งผู้ปฏิบัติจะถือหลักกรรมหมวดไหนในการปฏิบัติก็สามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกัน กล่าวโดยสรุป การปฏิบัติธรรมนั้นมี ๒ วิธี คือ สมถ กรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งต้องปฏิบัติควบคู่กันไป โดยเฉพาะวิปัสสนากรรมฐานถือว่าเป็นหัวใจของภาคปฏิบัติ ถ้าผู้ปฏิบัติยังไม่สามารถยกจิตสู่วิปัสสนาญาณได้ การบรรลุมรรคผลจะไม่เกิดขึ้นเลย เมื่อสามารถทำวิปัสสนาญาณให้แจ่มได้แล้ว การบรรลุมรรคผลจึงจะเกิดขึ้น^๙

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยส่วนใหญ่นี้ ไม่ได้มีงานวิจัยใดที่สร้างเป็นรูปแบบของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้เลย ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจจะงานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ให้มีความสมบูรณ์และมีรูปแบบที่ดีเพื่อเป็นแนวทางแห่งการบรรลุธรรมของอนุชนคนรุ่นหลังที่สนใจศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับการบรรลุธรรมต่อไปในอนาคต

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีขั้นตอนวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา และหนังสือพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น และจากหนังสือ ตำราวิชาการ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น พุทธธรรม, วิมุตติมรรค เป็นต้น

๑.๗.๒ จำแนกและจัดระบบข้อมูล เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายและความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์จากทัศนะของวรรณกรรมที่นำมาวิจัย (Literature's Category) การวิเคราะห์ข้อมูลในความหมายนี้ จึงเป็นการจัดหมวดหมู่ของข้อมูล หาแบบแผน ความหมายและความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ภายใต้บริบททางพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยทำการศึกษารูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในหัวข้อ ดังนี้

- ๑) ความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม
- ๒) กระบวนการบรรลุธรรม

^๙ พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

๓) รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธานุสสาเถรวาท โดยศึกษาจากเหล่าพุทสาวกในสมัยพุทสากาล เพื่อนำมาสร้างรูปแบบการบรรลุธรรมที่เป็นแนวทางสำหรับคนในปัจจุบันต่อไป

๑.๗.๓ ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารเชิงคุณภาพ (Qualitative Documentary Analysis) ต้องการที่จะอธิบายความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่มุ่งเน้นการจำแนกให้เห็นความหลากหลาย (Complexity) ด้วยการนำเสนอรูปแบบการบรรลุธรรมของพระพุทธานุสสาเถรวาท

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัย และนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา

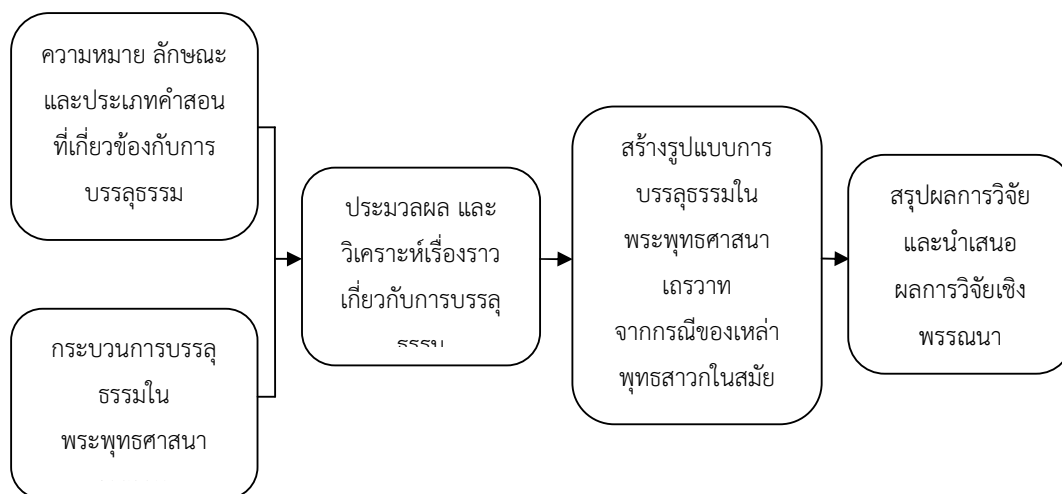
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ เข้าใจความหมาย ลักษณะ และประเภทคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธานุสสาเถรวาทได้ถูกต้องชัดเจน

๑.๘.๒ เข้าใจกระบวนการบรรลุธรรมในพระพุทธานุสสาเถรวาทได้ถูกต้องชัดเจน

๑.๘.๓ เข้าใจการวิเคราะห์รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธานุสสาเถรวาทได้ถูกต้องชัดเจน

๑.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

บทที่ ๒

ความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรมใน พระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาในบทนี้ เริ่มจากการศึกษาความหมายของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ลักษณะของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท และประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรม ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอไปตามลำดับ

๒.๑ ความหมายของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บรรลุธรรม แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ “บรรลุ” และ “ธรรม” คำว่า “บรรลุ” หมายถึง ถึง, สำเร็จ ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวะธรรม, สัจจธรรม, ความจริง, เหตุ, ต้นเหตุ, สิ่ง, ปรากฎการณ, ธรรมารมณ, สิ่งที่เกิด, คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ, หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่, ความชอบ, ความยุติธรรม, พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น^๑

ในปฐมโพธิ์วัตถุ^๒ เรื่องเหตุการณ์คราวแรกตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานเมื่อได้บรรลุธรรม ซึ่งถือเป็นปฐมพุทธพจน์ ความว่า “เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบจึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอนเกชาติ เพราะการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์”^๓ “นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก ซี่โครงทุกซี่ของท่านเราหักแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นค้นหาแล้ว”^๔

ในสังยุตตนิกาย ปาริงคมสูตร กล่าวถึงการบรรลุธรรม ความว่า ชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ หมายถึงโลกุตตรธรรม ๘ ประการ คือ มรรค ๔ ผล

---

^๑ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนดิโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๗๔.

^๒ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^๓ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐.

^๔ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐; นายช่าง หมายถึงค้นหา, เรือน หมายถึงอรรถภาพ, เมื่อไม่พบ หมายถึงไม่พบโพธิญาณ.

^๕ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐; เราพบท่านแล้ว หมายถึงพบค้นหา นั้นได้ด้วยความรู้แจ้งพระสัพพัญญุตญาณ, ซี่โครง หมายถึงกิเลสเหล่าอื่นทั้งหมด, ยอดเรือน หมายถึงอวิชชา.

๔ นิพพาน ^๖ คนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวิญญูชะ ๓ คือ (๑) กิเลสวิญญูชะ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน (๒) กัมมวิญญูชะ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวิญญูชะ วงจรวิปาก ประกอบด้วยวิญญูญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพชาติชรา มรณะ เป็นต้น ^๗

ในขุททกนิกาย ปฎิสัมภิตามรรค กล่าวถึง โลกุตตรธรรม ๙ ความว่า

ธรรมเหล่าไหนเป็นโลกุตตระ (คือ) สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุตตระ เพราะมีความหมายว่า ข้ามพ้นโลก . . . ล่วงพ้นโลก . . . ไม่ติดอยู่ในโลก . . . ไม่เกี่ยวข้องในโลก . . . หมดจดจากโลก สะอาดจากโลก ไม่ยึดในโลก ไม่พัวพันในโลก ตัดโลกขาดแล้ว ไม่กลับมาสู่โลก ไม่เวียนมาสู่โลก . . . ^๘

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของ โลกุตตรธรรม ๙ ไว้ว่า ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก หรือสภาวะพ้นโลก ^๙ ซึ่งประกอบด้วย มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน

๑. มรรค ๔ ^{๑๐} คือ ทางเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด มี ๔ ประการ ดังนี้

๑) โสดาปัตติมรรค คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลพัตปรามาส

๒) สกทาคามีมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลพัตปรามาส และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง

๓) อนาคามีมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ

๔) อรหัตตมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ทั้งหมด ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ^{๑๑}

^๖ อก.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕, อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^๗ อก.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕, อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^๘ ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๕๑๑-๕๑๒.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ไนเคเรือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๒๖.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๑๑} ทรายนละเอียดใน อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๑/๓๕๗, อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๑๓-๔๑๗/๔๔๕-๔๔๘.

๒. ผล ๔^{๑๒} คือ ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค, ธรรมารมณอันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้น ๆ มี ๔ ประการ คือ

๑) โสตาปัตติผล คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย

๒) สกทาคามีผล คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย

๓) อนาคามีผล คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย

๔) อรหัตตผล คือ ผลอันพระอรหัตพึงเสวย

๓. นิพพาน ๑^{๑๓} คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุดเพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอสรภาพสมบูรณ์

ภาวะนิพพานนั้นเป็นสิ่งเห็นได้ยาก หยั่งรู้ตามได้ยาก เมื่อยังไม่เห็น ก็นึกไม่เห็น เมื่อยังไม่เข้าถึง ก็คิดไม่เข้าใจ ถ้อยคำที่จะใช้บอกตรง ๆ และสัญญาที่จะใช้กำหนดก็ไม่มี เมื่อจะกล่าวถึงนิพพาน เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องมียุคกล่าวที่สื่อความหมายให้รู้ว่านั้นคือ นิพพาน ทั้งนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ประมวลสรุปวิธีพูดถึงหรืออธิบายนิพพานนี้ได้ ๔ อย่าง คือ

๑. แบบปฏิเสธ คือให้ความหมายถึงการละ การกำจัด การเพิกถอนภาวะไม่ดีไม่งาม เช่น อสังขตะ (ไม่ถูกปรุงแต่ง) อชระ (ไม่แก่) อมตะ (ไม่ตาย) เป็นต้น

๒. แบบไวพจน์ หรือเรียกตามคุณภาพ คือ คำที่มีความหมายเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์หรือดีงามสูงสุด เช่น สันตะ (สงบ) ปณีตะ (ประณีต) สุทธิ (ความบริสุทธิ์) เป็นต้น

๓. แบบอุปมา คำอุปมาใช้บรรยายภาวะและลักษณะของผู้บรรลุนิพพานเป็นส่วนใหญ่ เช่น เหมือนคนข้ามมหาสมุทร เหมือนไฟดับไปไม่มีเชื้อ เป็นต้น ส่วนคำที่เปรียบเทียบกับนิพพานโดยตรงก็มี เช่น อโรคยะ (ความไม่มีโรค, สุขภาพสมบูรณ์) เสนะ (ถ้ำ, ที่กำบังภัย)

๔. แบบบรรยายภาวะโดยตรง การแสดงภาวะที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงจากการปฏิบัติภาวนา เพื่อให้เห็นสภาพที่แท้จริงของการปฏิบัติธรรม^{๑๔}

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๘.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๓๓๕-๓๓๖.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ให้ความหมายของการบรรลุนิพพานใน “นิพพานกถา” ไว้ว่า นิพพาน หมายถึง สภาพที่ดับทุกข์ คือ วนเวียนของกิเลส กรรม และวิบากเมื่อวนเวียนของกิเลส ถูกตัดให้ขาดลงด้วย อรหัตตมรรคแล้ว กรรมที่กระทำไว้ในภพนี้ และภพก่อนก็เป็นอโหสิกรรมไป ภพใหม่ก็ไม่ปรากฏอีก ตามที่กล่าวมานี้ วัฏฏะทั้งสามก็จะสงบไป ดังนั้นลักษณะของนิพพานจึงเป็นความสงบจากวัฏฏะทุกข เป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยม ดังพระอรชกถาจารย์กล่าวไว้ว่า สนฺตลักขณ (มีลักษณะสงบ) คือ สงบจากวนเวียนของกิเลสเป็นต้น ทั้งสามอย่างเมื่อมีความสงบเกิดขึ้น ถ่านไฟของความทุกข์ก็จะถูกดับลง^{๑๕}

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาหมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๘ ประการ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล และพระนิพพาน อย่างไม่อย่างหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนสถานะของปุถุชนเป็นอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งและละกิเลสได้ตามกำลังของมรรคนั้นๆ ในพระอริยบุคคลระดับต่ำสุดก็เป็นผู้ปิดประตูอบายได้ ไม่ต้องตกนรก และระดับสูงสุดเป็นการไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป คือ พระนิพพาน

๒.๒ ลักษณะของการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ลักษณะของการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถแบ่งหัวข้อศึกษาได้เป็น ๔ หัวข้อ ได้แก่ สัมพันธ์กับการบรรลุนิพพาน สัมพันธ์ในเชิงอุปมา การละสังโยชน์ และพระอริยบุคคลกับการละสังโยชน์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ สัมพันธ์กับการบรรลุนิพพาน

สัมพันธน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ ธรรมที่มีมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะหรือกามราคะ พยาบาทหรือปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา^{๑๖} สัมพันธน์เปรียบเสมือนเมฆหมอกที่บังแสงสว่าง เป็นเหตุให้มีมืดมิดคลุมเครือ ดังข้อความในคัมภีร์เถรคถาว่า “ความดำริทั้งหลายที่อาศัยราคะเป็นเหมือนห้วงน้ำใหญ่ มีอุทธัจจะเป็นเมฆดำรณ มีเมฆหมอกคือสัมพันธน์ ๑๐ ย่อมนำเราผู้มีความเห็นผิดไป”^{๑๗}

^{๑๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **นิพพานกถา**, พระพรหมโมลี ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^{๑๖} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๔, อ่างใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๑๗} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๖๐/๔๖๗.

คัมภีร์พระไตรปิฎกให้ความหมาย สังโยชน์ ว่าหมายถึง กิเลสเครื่องผูกพันน้อยใหญ่^{๑๘} เป็นธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์^{๑๙} คัมภีร์อรรถกถาให้ความหมายเอาไว้ว่า เป็นเครื่องผูกพันสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ (คือภพ) ที่แล้วด้วยวิภวัญญะทุกข์^{๒๐} เพราะสังโยชน์เหล่านี้ ย่อมผูก คือตามผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ อีกนัยหนึ่งย่อมเชื่อมภพไว้ด้วยภพ^{๒๑} สังโยชน์สามารถยังสัตว์ให้จมลงในวิภวัญญะได้ด้วย^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมายไว้ว่า กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับวิภวัญญะทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล^{๒๓}

ในอังคุตตรนิกาย สังโยชน์สูตร ได้กล่าวถึง สังโยชน์ ๑๐ ประการ ความว่า “สังโยชน์ คือ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ และ อุทัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ

โอรัมภาคิยสังโยชน์มี ๕ ประการ ประกอบด้วย

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน
๒. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย
๓. สีลัพพตปรามาส ความถ่อมมั่นศีลพรต
๔. กามฉันทะ ความพอใจในกาม
๕. พยาบาท ความคิดร้าย

อุทัมภาคิยสังโยชน์มี ๕ ประการ ประกอบด้วย

๑. รุปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान
๒. อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปमान
๓. มานะ ความถือตัว
๔. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน
๕. อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง^{๒๔}

^{๑๘} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๙๙/๔๕๘.

^{๑๙} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๒๐} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๕๕/๑๐๗.

^{๒๑} ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๐๑.

^{๒๒} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๒/๓๘๐.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๓.

^{๒๔} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ความว่า ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน ศึกษาได้จากคำเรียกชื่อ และคำแสดงคุณลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน มีทั้งความหมายแง่บวก และแง่ลบ คำเรียกจำนวนมากเป็นคำแสดงความยกย่องนับถือเป็นผู้มีคุณสมบัติงาม บริสุทธิ์ ประเสริฐ หรือได้บรรลุจุดหมายสูงสุดแล้ว เช่น อรหันต์ (ผู้ไกลจากกิเลส) ซีณาสพ (ผู้สิ้นอาสวะแล้ว) อเสชชะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา ผู้จบการศึกษาแล้ว) เป็นต้น ในหมู่ชาวพุทธนิยมพูดถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ และพระอริยบุคคลอื่นๆ ในเชิงละหรือเชิงลบ โดยกำหนดด้วยกิเลสที่ละได้หรือหมดไปแล้ว เช่นว่า พระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ พระสกทาคามีละสังโยชน์ได้ ๓ และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลงไปอีก พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต้นได้หมดทั้ง ๕ และพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้หมดสิ้นทั้ง ๑๐ หรือพูดถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ได้สั้นๆ เพียงว่าเป็นผู้สิ้นราคะ โทสะ โมหะ หรือว่าหมดกิเลส หรือว่าไม่มีความโลภ โกรธ หลง^{๒๕}

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้อธิบายถึงลักษณะของการบรรลุธรรมไว้ว่า “. . . เมื่อเธอรู้ธรรมดา รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติ ประการที่ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ”^{๒๖}

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมและทรงเน้นย้ำให้สาวกของพระองค์ทำที่สุดแห่งทุกข์ ด้วยการสลัดทิ้งซึ่งกิเลสต้นเหตุเครื่องผูกมัด ดังมีข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า “เมื่อใดบุคคลพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความพ้นทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ด้วยปัญญาอันชอบ เมื่อนั้น บุคคลนั้นแล่นไปแล้วอีก ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง ก็จะทำให้สุดทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ทั้งปวงสิ้นไป”^{๒๗} นอกจากนั้น ยังตรัสอีกว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นโสดาบัน เพราะละสังโยชน์^{๒๘} ได้ ๓ อย่าง ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ^{๒๙} ในวันข้างหน้า ภิกษุเป็นสกทาคามี เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง บรรเทาราคะ โทสะ และโมหะให้เบา

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๓๔๔.

^{๒๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

^{๒๗} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙.

^{๒๘} สังโยชน์หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มีจิตใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ , วิจิกิจฉา, สีลพทปราคาส, กามฉันทะหรือกามราคะ, พยาบาทหรือปฏิฆะ, รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะ, อวิชชา; อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๔ อ้างใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๒๙} สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงเอา มรรค ๓ เบื้องสูง (สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค); ที.สี.อ. (ไทย) ๓๗๓/๒๘๑ อ้างใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

บางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ ฝึกช้ไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ^{๓๐} เพราะละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๕ อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก ฝึกช้ทำให้แจ้งเจตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ฝึกช้ประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ”^{๓๑}

พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับสังโยชน์ที่ผูกยึดสัตว์ไว้ในภพว่า “ปุถุชนผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์ ผู้ยังไม่ได้สดับยอมไม่พ้นจากชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปรีทเวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ย่อมไม่พ้นจากความทุกข์”^{๓๒}

๒.๒.๒ สังโยชน์ในเชิงอุปมา

พระพุทธองค์ทรงเปรียบสังโยชน์ในเชิงอุปมา ให้เห็นลักษณะของสังโยชน์โดยเชื่อมโยงเข้ากับสิ่งต่างๆ จึงทำให้ผู้ฟังได้นึกภาพตามด้วยการใช้จินตนาการทางความคิด ช่วยให้เกิดความรู้และเข้าใจสังโยชน์ได้อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

๑) เปรียบสังโยชน์เหมือนห้วงน้ำลึกซึ่งมีลักษณะลุ่มลึกและสิ้นไหลไปตามกระแสน้ำคือกิเลส รวมถึงคลื่น น้ำวน และสัตว์ร้าย ที่เป็นอันตรายถึงตายหรือได้รับความทุกข์ปางตายหากจมลงไป^{๓๓}

๒) เปรียบสังโยชน์เป็นเครื่องผูกมัด โดยเปรียบกับเครื่องมือล่าสัตว์ คือเบ็ดที่เกี่ยวปากปลาและ ด้ายยางที่ผูกติดขานก มีลักษณะที่ผูกยึดสัตว์เหล่านั้นเอาไว้ให้สูญเสียอิสระภาพอย่างสิ้นเชิง ไม่สามารถหนีไปไหนได้ ต้องถูกฉุดรั้งกลับมาในที่สุด กล่าวคือผูกสัตว์ทั้งหลายเอาไว้ในภพ ผู้ใดยังละสังโยชน์ไม่ได้ จะวนเวียนว่ายอยู่ในวิภวฐานะสสารอย่างไม่รู้จักจบสิ้น^{๓๔}

๓) เปรียบสังโยชน์เป็นเครื่องพันนาการ คือก้อนหินที่ผูกเท้าสัตว์เอาไว้ให้หยุดอยู่กับที่ ไม่สามารถเคลื่อนที่ไปไหนได้ เป็นเครื่องฉุดคร่า ให้ตกไปในเบื้องต่ำ ในขณะที่เดียวกันก็เปรียบอุทธรณ์ภาคียสังโยชน์เหมือนกับกิ้งก่าที่บุคคลใช้มือจับไว้ คือการยึดเกาะไว้กับสิ่งซึ่งจะฉุดคร่าเอาไว้เบื้องบน^{๓๕}

๒.๒.๓ การละสังโยชน์

^{๓๐} เป็นโอปปาติกะ ในที่นี้หมายถึงไปเกิดในสุทธาวาสภโตภพหนึ่ง, อ้างใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๓๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๓๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐.

^{๓๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙.

^{๓๔} ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๘๔/๔๒๙.

^{๓๕} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑๒/๕๓.

พระพุทธองค์ได้ตรัสเชิงอุปมาการละสังโยชน์ไว้หลายอย่าง เช่น การละสังโยชน์เปรียบเหมือนการตัดเชื้อไฟ ประทีบน้ำมันจะติดไฟได้ก็เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ เปรียบเสมือนการได้อาหารได้เชื้อ ไปส่งเสริมสนับสนุนให้ไฟลุกลามตลอดกาลนาน ในลักษณะเดียวกันนี้เองหากบุคคลยังคงมีความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาก็ย่อมที่จะเจริญพอกพูนขึ้นตามลำดับ^{๓๖} เปรียบเหมือนการตัดรากถอนโคนต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีรากหยั่งลงและแผ่ขยายไปรอบ ๆ รากทั้งหมดนั้นย่อมดูดซึมสารอาหารขึ้นไปหล่อเลี้ยงลำต้น ยืนต้นอยู่ตลอดกาลนาน ครั้นเมื่อถูกตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วก็ไม่สามารถเจริญเติบโตขึ้นได้อีกเพราะขาดอาหาร^{๓๗} เปรียบเหมือนการหยุดพรวนดินรดน้ำต้นไม้อ่อน ต้นไม้อ่อนต้องการการพรวนดินและรดน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงและเป็นอาหารของมัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับต้นไม้อ่อนซึ่งยังไม่แข็งแรงย่อมต้องการการเอาใจใส่ดูแลรดน้ำพรวนดินมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้ก็เพื่อความเจริญเติบโตต่อไปเป็นต้นไม้ใหญ่ที่แข็งแรงทนต่อแดดลม การหยุดพรวนดินและหยุดรดน้ำจึงเป็นการตัดอาหารและยับยั้งการเจริญเติบโตของต้นไม้อ่อนไม่ให้เจริญงอกงามไปบุลย์ขึ้นได้ต่อไป^{๓๘}

(๑) การละสังโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสังโยชน์)

พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่าผู้ที่ละโอรัมภาคิยสังโยชน์นี้ได้ จิตยังต้องมีกำลังเพียงพอเหมาะสม เพราะเปรียบเหมือน บุรุษผู้มีกำลังน้อยที่หวังจะว่ายตัดกระแสแห่งแม่น้ำคงคาไปให้ถึงฝั่งโดยสวัสดิ^{๓๙} พระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบการละสังโยชน์เบื้องต่ำไว้ว่า เหมือนการตัดแก่นไม้ของต้นไม้ยืนต้นใหญ่ จะต้องเริ่มจากการถากเปลือกไม้ออกก่อน แล้วค่อยถากพระพื้ไม้ แล้วจึงค่อยตัดแก่นไม้ซึ่งอยู่ที่แก่นกลางในสุดได้ เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาก่อนลงมือกระทำ^{๔๐} และตรัสเปรียบเทียบกุศลที่ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการได้เด็ดขาดแล้วว่าเป็นผู้มีบารมีประดุจดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถอนลิมได้แล้วบ้าง เป็นผู้รื้อเครื่องแวดล้อมได้แล้วบ้าง เป็นผู้ถอนเสาระเนียดได้แล้วบ้าง เป็นผู้ไม่มีบารมีประดุจบ้าง เป็นผู้ประเสริฐ ลตรงคือมานะลงแล้ว ปลงภาระได้แล้วปราศจากสังโยชน์ (กิเลสเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ) แล้วบ้าง^{๔๑}

(๒) การละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทรมภาคิยสังโยชน์)

^{๓๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๓/๑๐๘.

^{๓๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๕-๕๖/๑๐๘-๑๑๐.

^{๓๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๗/๑๑๐.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๒/๑๔๖.

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๒/๑๔๖.

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๒-๒๖๓.

หลักธรรมเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทัมภกาคิยสังโยชน์) ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม ๗ หมวด ๓๗ ประการ ในสังยุตตนิกาย สัณฺญาสนสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ ปราภฏหลักธรรมเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง หรือ อุทัมภกาคิยสังโยชน์ ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม หมายถึงธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้มีอยู่ ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘^{๔๒}

๒.๒.๔ พระอริยบุคคลกับการละสังโยชน์

พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันระหว่างสังโยชน์ทั้ง ๒ ระดับที่เชื่อมโยงเข้ากับพระอริยบุคคลทั้ง ๔ ประเภท ซึ่งสามารถละสังโยชน์ได้สำเร็จ มีพระโสดาบันและพระสกทาคามีบุคคล เป็นต้น ทำให้เห็นระดับของความเป็นอริยบุคคลตั้งแต่ขั้นต้นคือ พระโสดาบันจนถึงขั้นสูงสุดคือพระอรหันต์ ซึ่งเชื่อมโยงกับจำนวนของสังโยชน์ที่ละได้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) พระโสดาบัน

โสดาบัน หมายถึง ผู้ถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพาน^{๔๓} ธรรมที่ทำให้บุคคลบรรลุพระโสดาบันนั้นคืออริยมรรคมืองค์ ๘ ถ้าปราศจากอริยมรรคมืองค์ ๘ แล้ว ก็ไม่สามารถเข้าถึงได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

สุภททะ เราบวชขณะอายุ ๒๙ ปี แสวงหาว่าอะไรคือกุศล เราบวชมาได้ ๕๐ ปีกว่า ยังไม่มีแม้สมณะที่ ๑ ภายนอกธรรมวินัยนี้ ผู้อาจแสดงธรรมเป็นเครื่องนาออกจากทุกข์ได้ ไม่มีสมณะที่ ๒ ไม่มีสมณะที่ ๓ ไม่มีสมณะที่ ๔ ลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึง สุภททะ ถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๔๔}

บุคคลผู้เป็นพระโสดาบันชื่อว่าเป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน(ทักษิณียบุคคล) ในพระไตรปิฎกบันทึกไว้ว่า (บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา) มี ๘ จำพวก ในบรรดา ๘ จำพวกนั้น ๒ จำพวกคือ ๑. พระโสดาบัน ๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ก็เป็นผู้ควรรับทักษิณาทานด้วย^{๔๕} โสดาปัตติผล เรียกชื่อว่าสามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ)^{๔๖}

^{๔๒} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๒๒/๓๙๒.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๗๐.

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗.

^{๔๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผล มี ๓ ประเภท คือ ๑) เอกพีชี เกิดอีกครั้งเดียว ๒) โกลังโกละ เกิดอีก ๒-๓ ครั้ง และ ๓) สัตตักขัตตูปรมะ เกิดอีก ๗ ครั้ง เป็นอย่างมาก^{๔๗} พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงภิกษุที่มีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้นสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็น สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน ท่องเที่ยวไปในเวทดาและมณูษย์อย่างมาก ๗ ครั้งแล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโกลังโกลโสดาบัน ท่องเที่ยวไปสู่ตระกูล ๒ หรือ ๓ ตระกูล แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นเอกพีชีโสดาบัน เกิดเป็นมณูษย์อีกเพียงภพเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปและเพราะราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง เธอจึงเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๔๘}

(๒) พระสกทาคามี

สกทาคามี หมายถึง พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุสกทาคามีผล^{๔๙} พระสกทาคามีผล ชื่อว่า สามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ)^{๕๐} บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณาทานคือ พระสกทาคามี และบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล^{๕๑}

(๓) พระอนาคามี

อนาคามี หมายถึง พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุอนาคามีผล มี ๕ ประเภท^{๕๒} คือ

- (๑) อันตราปรินิพพายี หมายถึง ผู้ที่จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง
- (๒) อุปัจจปรินิพพายี หมายถึง ผู้ที่จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งไปแล้ว
- (๓) อสังขารปรินิพพายี หมายถึง ผู้ที่จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก
- (๔) สสังขารปรินิพพายี หมายถึง ผู้ที่จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก
- (๕) อุทังโสโต อกนิฏฐคามี หมายถึง ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ชั้นอกนิฏฐภาพ^{๕๓}

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๗๐.

^{๔๘} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๕.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๗.

^{๕๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๑.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๒.

^{๕๓} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗.

(๔) พระอรหันต์

อรหันต์ หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดผู้ได้บรรลุอรหัตตผล^{๕๔} อรหัตตผล ชื่อว่า สามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ)^{๕๕} คำว่า เป็นผู้ลอบบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก นั้นเป็นชื่อของ พระอรหันต์^{๕๖} ที่ชื่อว่าพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ ประการนี้ครบถ้วนบริบูรณ์^{๕๗} พระอรหันต์ผู้ หมดกิเลส บุคคลนี้แลละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ และละสังโยชน์ ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพได้^{๕๘}

พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบพระอรหันต์เหมือนโคจำฝูงเป็นผู้นำฝูงโคว่า ฤๅษีทั้งหลาย เหล่าโคผู้ที่เป็นจำฝูง เป็นผู้นำฝูงว่ายัตตกระแสน้ำคางคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์ แม้นั้นใด ฤๅษี ทั้งหลายที่เป็นอรหันตชีณาสพกัณณนั้นเหมือนกันอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลง ภาระได้แล้วบรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ก็ชื่อว่า ว่ายัตตกระแสน้ำข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์^{๕๙}

ผลแห่งการปฏิบัติที่เป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนาคือการบรรลุมรรคและผล หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ผลแห่งพรหมจรรย์ คือโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล^{๖๐} การบรรลุธรรมคือการตัดสังโยชน์ตามลำดับขั้นตอนตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต้น จนถึงเบื้องสูง และท้ายสุด คือการตัดสังโยชน์ได้หมดไปจากจิตใจ อยู่ในอารมณ์ที่เป็นสุขเพราะไม่มีเครื่องผูกมัดเหล่านั้นแล้ว ใจ เป็นอิสระจากสิ่งผูกมัดทั้งปวง

ตัวอย่างของพระอริยบุคคลที่สามารถละสังโยชน์จนบรรลุธรรม ได้แก่ การบรรลุธรรมของ จิตตคหบดีที่ได้ฟังธรรมจากจนบรรลุโสดาปัตติผลแล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใส สร้างกุฎีถวายเป็นสังฆาราม ชื่อว่าอัมพาทการาม ต่อมาพระอัครสาวกทั้งสองได้นำภิกษุไปพำนักที่อัมพาทการาม พระสารีบุตร ธรรมเสนาบตีได้แสดงธรรมโปรดตามสมควรแก่อุปนิสัยของจิตตคหบดีจนบรรลุเป็นอนาคามี^{๖๑} ภายหลัง ส่วนท่านอนาถปิณฑิกะเศรษฐีนั้น เมื่อครั้งที่ได้พบกับพระพุทธเจ้าครั้งแรกในขณะที่เดินทางไป กรุงราชคฤห์ได้ฟังอนุพุทพิกถาจนได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน^{๖๒} ในพระพุทธศาสนา

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑๙.

^{๕๕} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

^{๕๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๙.

^{๕๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๘/๒๙๙.

^{๕๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๑/๒๐๐.

^{๕๙} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๗.

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙/๓๗.

^{๖๑} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๒/๖๓, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๒๔๖-๒๔๗.

^{๖๒} ว.จู. (ไทย) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๑๑๑-๑๑๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๖-๓๔๙.

จากข้อมูลที่ศึกษาข้างต้น กล่าวได้ว่า มนุษย์ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับสังโยชน์หรือกิเลสที่มัดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ สังโยชน์นี้ถือเป็นปัญหาที่เป็นสาเหตุทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบสิ้น ความเป็นพระอริยบุคคลในทางพระพุทธศาสนามีกฎเกณฑ์ที่ตายตัวเป็นแบบแผน และมีเกณฑ์ในการชีวิตคือวัดจากระดับกิเลสคือสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อที่สามารถละได้แล้ว พระอริยบุคคลคือกลุ่มบุคคลที่ปฏิบัติตามมรรคและปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์ตามแนวทางของพระพุทธองค์ และได้ประสบผลสำเร็จในการปฏิบัตินั้นบรรลุมรรค ผล เข้าสู่พระนิพพาน โดยมีสังโยชน์เป็นเกณฑ์สำหรับวัดระดับขั้นของคุณธรรมที่บรรลุ โดยวัดจากจำนวนของสังโยชน์ที่ละได้ ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำ (สังโยชน์อย่างหยาบ) จนถึงสังโยชน์เบื้องสูง (สังโยชน์อย่างละเอียด) หากมนุษย์รู้จักเรียนรู้เพื่อที่จะใช้ปัญญาพิจารณา และพากเพียรปฏิบัติตนเพื่อละกิเลสอันผูกมัดสัตว์เอาไว้แล้ว ย่อมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายในวัฏฏทุกข์นี้อีก

๒.๓ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรม

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มีมากมาย แต่โพธิปักขิยธรรมเป็นหลักปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายนำไปสู่การบรรลุธรรม คือนิพพานหรือสังขตะ กล่าวคือโพธิปักขิยธรรมเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม มี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โภขฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘^{๖๓} ธรรมในแต่ละหมวดนี้มีความสมบูรณ์ในตัว การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติใดหมวดหนึ่งอย่างสมบูรณ์ มีผลเท่ากับปฏิบัติธรรมในหมวดที่เหลือ ทั้งนี้ เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถทำวิปัสสนาญาณให้แจ้ง การบรรลุธรรมผลจึงเกิดขึ้น^{๖๔}

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ หมายถึง ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อกูลแก่อริยมรรค มี ๓๗ ประการ มี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โภขฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘^{๖๕} พระพุทธองค์ตรัสว่า โพธิปักขิยธรรมนี้เป็นทางที่จะให้ถึงสังขตะ^{๖๖} และผู้ที่มีปัญญาในโพธิปักขิยธรรมนี้ ชื่อว่านักปราชญ์^{๖๗} บุคคลทุกคนขั้นที่สํารวมกาย กายา และใจ ด้วยการอาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมแล้ว ย่อมปรินิพพานในปัจจุบัน

^{๖๓} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔.

^{๖๔} ุรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๑/๑๙๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๑/๒๙๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๔-๓๗๕.

^{๖๕} ุรายละเอียดใน วิสุทธิ (ไทย) ๒/๘๑๗-๘๒๖/๔๗๘-๔๘๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๓.

^{๖๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๗๐-๓๗๖/๔๕๐-๔๕๑.

^{๖๗} ุรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔.

นี้^{๖๘} พระพุทธองค์ทรงยกย่องโพธิปักขิยธรรมนี้ว่าเป็นกัลยาณธรรม ซึ่งหมายถึง ธรรมที่มีความงาม^{๖๙} นอกจากนี้พระสารีบุตรซึ่งเป็นพระธรรมเสนาบดีได้ยกย่องโพธิปักขิยธรรมนี้ว่า เป็นข้อธรรมที่เยี่ยมในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๗๐} รายละเอียดธรรมในแต่ละหมวดมีดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งของสติ ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน^{๗๑} การตั้งสติกำหนดกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง การมีสติกำกับดูสิ่งต่างๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ที่ทำให้มองเห็นเพี้ยนไปตามอำนาจกิเลส มี ๔ อย่างคือ ๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๗๒}

ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงความสำคัญของสติปัฏฐานว่า “ทาง^{๗๓}นี้เป็นทางเดียว^{๗๔} เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุมรรคธรรม^{๗๕} เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔” มี ๔ ประการ คือ

(๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

(๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๐๑.

^{๖๙} ชู.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๗/๔๗๒.

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๕/๑๐๖.

^{๗๑} สติปัฏฐานแปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน; ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๓/๓๖๘, ม.ม.อ. ๑/๑๐๖/๒๕๓ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๙.

^{๗๓} ทาง หมายถึงทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือ ทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป; ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๑/๓๖๑ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๗๔} ทางเดียว หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ ไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน; ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๓/๓๕๙ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๗๕} มรรคธรรม หมายถึงอริยมรรค; ที.ม.อ. (ไทย) ๒๑๔/๑๙๗ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

(๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

(๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๗๖}

สติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญในการปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ประการ คือละได้ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ๕ ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และพยาบาท ไปจนถึงสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธัมภาคิยสังโยชน์) อีก ๕ ประการที่เหลือ ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา^{๗๗} ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการย่อมทำให้สังโยชน์สงบราบคาบได้ เหมือนลม แดด และฝนทำให้เชือกผูกเรือเปียกฟูไปอย่างง่ายดาย^{๗๘}

สติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบว่า ชีวิตของเรานี้ มีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ ร่างกายและพฤติกรรมของมัน เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่างๆ ภาวะจิตที่เป็นไปต่างๆ ความคิดนึกไตร่ตรอง ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม ซึ่งเวลาปฏิบัตินั้น ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่มีธรรมข้ออื่นๆ ควบคู่ด้วย ธรรมที่ไม่บ่งถึงไว้ก็คือสมาธิ ซึ่งจะมียุติด้วยอย่างน้อยในขั้นอ่อนๆ พอใช้สำหรับการนี้ ส่วนธรรมที่ระบุไว้ด้วยเป็นประจำ ได้แก่ ๑) อาตปปี คือ มีความเพียร ได้แก่ องค์มรรคข้อ ๖ คือสัมมวาายามะ ซึ่งหมายถึง เพียรระวังและ เพียรละความชั่ว กับ เพียรสร้างและเพียรรักษาเสริมทวีความดี) ๒) สัมปชาโน คือ มีสัมปชัญญะ (คือ ปัญญา) และ ๓) สติมา คือ มีสติ^{๗๙}

ในมหาสติปัฏฐานสูตร ได้กล่าวว่า อานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือการได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ หรือพระอนาคามี ดังมีพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผล ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ๗ ปีจยกไว้ . . . ๖ ปีจยกไว้ . . . ๕ ปีจยกไว้ . . . ๔ ปีจยกไว้ . . . ๓ ปีจยกไว้ . . . ๒ ปีจยกไว้ . . . ๑ ปีจยกไว้ . . . ๗ เดือนจยกไว้ . . . ๖ เดือนจยกไว้ . . . ๕ เดือนจยกไว้ . . . ๔ เดือนจยกไว้ . . . ๓ เดือน

^{๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๗๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๐/๒๘๐.

^{๗๘} นาวาสุตตว่าด้วยอุปมาด้วยเรือ; ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๔๘/๒๗๘.

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๗๖๖.

จงยกไว้ . . . ๒ เดือนจงยกไว้ . . . ๑ เดือนจงยกไว้ . . . ครึ่งเดือนจงยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติ
 ปิฎฐาน ๔ นี้ ตลอด ๗ วัน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อ
 ยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี^{๘๐}

ในที่ฌนิกาย มหาวรรค กล่าวว่าผู้ปฏิบัติซึ่งสติปิฎฐาน ๔ พึงหวังผลที่มีอยู่ ๗ ประการ
 ได้แก่

- ๑) เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์
- ๒) เพื่อลวงโสกะ
- ๓) เพื่อลวงปริเทวะ
- ๔) เพื่อดับทุกข์
- ๕) เพื่อดับโทมนัส
- ๖) เพื่อบรรลุนิพพาน
- ๗) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน^{๘๑}

ในคัมภีร์ที่ฌนิกาย มหาวรรค ได้อธิบายว่า ตามหลักสติปิฎฐานทั้ง ๔ หมวดดังกล่าว หาก
 ผู้ใดได้ปฏิบัติตามครบบริบูรณ์แล้ว ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระอรหัตตผลในปัจจุบันนี้ แต่ถ้ายังมีอุป
 กิเลสเหลืออยู่ ก็สามารถจะบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีบุคคลในปัจจุบันชาตินี้ได้ และจะไปบังเกิดใน
 สุทธาวาสพรหม ๕ ภูมิใดภูมิหนึ่งด้วยกำลังแห่งอินทรีย์ ๕ เช่น ถ้ามีศรัทธาแก่กล้าจะไปเกิดในอิหา
 พรหม ถ้ามีวิริยะแก่กล้าจะไปเกิดใน อตฺตปาพรหม ถ้ามีสติแก่กล้าจะไปเกิดในสุทฺตสาพรหม ถ้ามี
 สมานีแก่กล้าจะไปเกิดในสุทฺตสีพรหม ถ้ามีปัญญาแก่กล้าจะไปเกิดในพรหมชั้นอกนิฏฐา ผู้ที่เกิดใน
 สุทธาวาสพรหมแล้วจะไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์เราอีก และจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในสุทธาวาส
 พรหมนั้น^{๘๒}

^{๘๐} ส.ม. (ไทย) ๑๐/๔๔๐/๓๓๘-๓๔๐.

^{๘๑} ส.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๘๒} ส.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๐/๒๗๖-๒๗๗.

๒.๓.๒ สัมมัตถ์ ๔

สัมมัตถ์ ๔ หมายถึง ความเพียร มี ๔ อย่างคือ ๑) สังวรปธาน (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น) ๒) ปธานปธาน (เพียรละหรือเพียรกำจัด) ๓) ภาวนापธาน (เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด) ๔) อนุรักษนาปธาน (เพียรรักษา)^{๘๓}

พระพุทธองค์ตรัสว่า พึงเจริญสัมมัตถ์ ๔ ประการ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์ เมื่อเจริญสัมมัตถ์ ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน การเจริญสัมมัตถ์ ๔ ประกอบด้วย

๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อหากุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๘๔}

พระคันธสาราภิกษุ ได้แสดงถึง สัมมัตถ์ ๔ ในหนังสือ “โพธิปักขิยธรรม” ไว้ว่า ความเพียรที่ต่อเนื่องไม่ลดละ ความเพียรทำไปอย่างครึ่งๆ กลางๆ ทำแล้วหยุดทำ ไม่เรียกว่าสัมมัตถ์ ๔ ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐานตรงกับสัมมาสติในอริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมาสติ แปลว่า การระลึกชอบ คือ การระลึกอย่างต่อเนื่องในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม สัมมัตถ์ ๔ ก็เหมือนกัน แปลว่า ความเพียรชอบ มีความหมายเหมือนสัมมาวายามะในอริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมัตถ์ ๔ หรือสัมมาวายามะ ในพระสูตรบางแห่งพบว่า อาตาปะ คือความเพียรเผากิเลส โดยไม่ยอมให้กิเลสเกิดขึ้นในใจ^{๘๕}

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้อธิบายว่า สัมมัตถ์ ๔ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเริ่มตั้งสติโดยชอบ การเริ่มตั้งสติที่บัณฑิตทั้งหลายพึงสรรเสริญว่าเป็นความดี จึงชื่อว่า สัมมัตถ์ ๔

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๑.

^{๘๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๖๒/๓๖๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๐๔/๓๖๗-๘.

^{๘๕} พระคันธสาราภิกษุ, โพธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒.

เพราะเป็นเหตุให้บุคคลทำความเพียรโดยชอบ คำว่า สัมมัตถิยานี เป็นชื่อของวิริยะ คือความเพียร มี ๔ ประการเพราะทำได้ ๔ อย่าง คือ ๑) การพยายามไม่ให้กุศลธรรมเกิดขึ้น ๒) พยายามละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) พยายามทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๔) พยายามทำกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น^{๘๖}

๒.๓.๓ อธิธิบาท ๔

อธิธิบาท หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ มี ๔ ประการ คือ^{๘๗}

๑) ฉันทะ คือความพอใจในการทำงานที่กำลังทำ หมายถึง ความต้องการที่จะทำ ไม่ใจรักที่จะทำการงานนั้นๆ อยู่เสมอๆ ไม่ปล่อยให้เสียเวลา และปรารถนาที่จะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป

๒) วิริยะ เป็นความเพียรพยายามทำการงานนั้นให้สำเร็จ หมายถึง ความขยันหมั่นเพียรประกอบด้วยความอดทนในการทำงาน เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายที่วางไว้ มีความพยายามทำการงานนั้นด้วยความเข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง พลัดดันให้การงานนั้นๆ ดำเนินไปจนได้สำเร็จตามเวลาที่กำหนดไว้ หรือรีบเร่งให้สำเร็จได้เร็วขึ้น

๓) จิตตะ การมีจิตตั้งมั่นในการทำงานด้วยความเอาใจใส่ต่อการงานที่กำลังกระทำนั้นอย่างจดจ่อต่อเนื่อง โดยไม่ปล่อยให้เสียเวลาเปล่าประโยชน์ หมายถึง ความตั้งใจทำการงานเมื่อลงมือทำแล้ว จะทำด้วยความคิดอย่างรอบคอบ เอาจิตใจผูกใจใส่ต่อการงานไม่ปล่อยให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยจากการงานนั้นๆ ด้วยความตั้งอกตั้งใจว่าจะทำให้ได้ จะทำให้สำเร็จได้แน่นอน

๔) วิมังสา คือการพิจารณาไตร่ตรองปัญหาต่างๆ ด้วยปัญญา หมายถึง การหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจสอบหาเหตุผลในสิ่งที่ทำนั้น โดยมีการวางแผนวัดผลเปรียบเทียบกับเห็นผลดีผลเสียเล็กน้อยเพียงใด คิดค้นหาวิธีแก้ไขปรับปรุงให้การงานที่ทำนั้นสำเร็จได้ด้วยดีมีคุณภาพ และมีความเจริญก้าวหน้าดียิ่งๆ ขึ้นไป^{๘๘}

พระพุทธองค์ตรัสว่า ฟังเจริญอธิธิบาท ๔ ประการ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไปเพื่อละสังโยชน์ เมื่อเจริญอธิธิบาท ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน การเจริญอธิธิบาท ๔ ประกอบด้วย

๑. เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมัตถิยานีสังขาร

^{๘๖} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๔/๑/๓/-/๕๐๐.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๑.

^{๘๘} พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์, โภธิปักขิยธรรม, หน้า ๖๐.

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร
๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร
๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร^{๘๙}

ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ได้อธิบายว่า อิทธิบาท ๔ อย่างนี้ เมื่อกระทำให้มากแล้ว เจริญให้มากแล้ว ย่อมมีฤทธิ์มาก สามารถกำหนดรู้จิตใจหรือความคิดของบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ . . .^{๙๐}

๒.๓.๔ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ ๕ หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน โดยเป็นเจ้าการในการทำหน้าที่ และเป็นหัวหน้านำสัมปยุตตธรรมในการครอบงำกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ มี ๕ ประการ คือ^{๙๑}

๑) สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงลักษณะของผู้มีสัทธินทรีย์ไว้ว่า

. . . เป็นผู้ที่มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาคนี้เรียกว่า สัทธินทรีย์^{๙๒}

สัทธินทรีย์มีความสำคัญต่อการสร้างศรัทธาและความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นในพระรัตนตรัย เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ศรัทธานั้นจะเป็นพลังผลักดันให้ก้าวหน้าต่อไปตามการปฏิบัติอันถูกต้อง จนกว่าจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง ชาวพุทธผู้ต้องการเข้าสู่ประตูดมธรรมจำเป็นอย่างยิ่งต้องอาศัยศรัทธาเป็นตัวนำ หากปราศจากศรัทธาก็ไม่อาจเข้าถึงอมตนิพพานได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ”^{๙๓} “บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา เมื่อเห็นประโยชน์ตนพึงตั้ง

^{๘๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๖๒/๓๖๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๖/๔๒๕.

^{๙๐} ส.ม.อ. (ไทย) ๓๑/๕/๒/-/๑๔๒.

^{๙๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๒.

^{๙๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

^{๙๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑-๕๒/๖๗-๖๘.

ศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้โดยแท้ผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๙๔}

๒) วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงลักษณะของผู้มีวิริยินทรีย์ไว้ว่า “. . . เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมเข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่ นี้เรียกว่า วิริยินทรีย์”^{๙๕}

วิริยินทรีย์ มีความสำคัญในฐานะที่เป็นพลังให้ก้าวสู่ความสำเร็จ เป็นปัจจัยต่อเนื่องจาก สัทธินทรีย์ กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธาที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ทำให้มีความเพียรอย่างต่อเนื่องยอมทำให้ถึงจุดหมายปลายทางที่สำคัญได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วย ความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร”^{๙๖}

๓) สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงลักษณะของผู้มีสตินทรีย์ไว้ว่า

. . . เป็นผู้ที่มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกรู้ถึงสิ่งที่ทำคำที่ได้พูดไว้แน่นอนบ้าง”^{๙๗} . . . เป็นผู้ที่มีสติ . . . พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย . . . พิจารณาเห็นจิตในจิต . . . พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สตินทรีย์”^{๙๘}

สตินทรีย์มีบทบาทอย่างมากในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือการใช้สติอยู่เสมอในการครองชีวิต สติเป็นตัวการทำให้ระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือเสื่อม โดยเฉพาะยิ่งในการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏสติดียังมีบทบาทเป็นอย่างมาก พระพุทธองค์ตรัสถึงความสำคัญของสติ ความว่า “สติ คือ ความตามระลึกถึง ความระลึกได้ เฉพาะหน้า สติ คือความระลึกได้ความจำได้ ความไม่เลือนลหาย ความไม่หลงลืม”^{๙๙} ความเป็นผู้มีสติ คือความเป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อได้เจริญสติในฐานะเป็นหลักธรรมสำคัญ มีการพิจารณาใคร่ครวญ

^{๙๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๗๔.

^{๙๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

^{๙๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๙๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙-๒๘๐/๒๘๙-๒๙๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

^{๙๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

^{๙๙} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๓/๑๓.

ประคับประคองการปฏิบัติธรรมไม่ให้ฟุ้งซ่านและนำพาไปสู่ความสำเร็จ ทำให้สามารถข้ามพ้นโอฆะได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว เพ่งพินิจธรรมภายใน มีสติทุกเมื่อ ย่อมข้ามพ้นโอฆะที่ข้ามได้ยาก”^{๑๐๐}

๔) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงลักษณะของผู้มีสมาธินทรีย์ไว้ว่า

... ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิได้เอกัคคตาจิต^{๑๐๑} ... สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขามีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วเธอบรรลุตตถฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สมาธินทรีย์”^{๑๐๒}

สมาธินทรีย์มีความสำคัญเพราะสมาธินั้นเป็นฐานของวิปัสสนาให้เข้าถึงความหลุดพ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งานตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออาสาวิภวญาณ ... เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๑๐๓}

๕) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงลักษณะของผู้มีปัญญินทรีย์ไว้ว่า

... เป็นผู้มปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ โดยชอบ ... รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกข์ สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา”^{๑๐๔}

^{๑๐๐} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๗๖/๕๔๐.

^{๑๐๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

^{๑๐๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

^{๑๐๓} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

^{๑๐๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙-๒๘๐/๒๘๙-๒๙๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

ปัญญินทรีย์มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องชำแรกกิเลส เป็นสิ่งที่พัฒนาได้จนกว่าจะถึงขั้นสุดท้าย ซึ่งเมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใส ส่งผลให้การดำเนินชีวิต คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง และที่สุดก็ทำให้ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ดังพระพุทธพจน์ว่า “ปัญญาที่เป็นเหตุให้ถึงความทำลายกิเลส และปัญญาที่รู้ชัดความสิ้นไปแห่งชาติและภพโดยชอบเป็นปัญญาที่ประเสริฐในโลก”^{๑๐๔}

พระพุทธองค์ตรัสว่า พึงเจริญอินทรีย์ ๕ ประการนี้เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้เพื่อความสิ้นไปเพื่อละสังโยชน์^{๑๐๖} เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถ่อมมัน เมื่อนั้นเป็นอรหันตชีนาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสิ้นแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ”^{๑๐๗}

๒.๓.๕ พละ ๕

พละ ๕ ประการ คือ สัทธาพละ เป็นผู้มีความศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตเป็นกำลัง มีวิริยพละเป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดมีความ เข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ เป็นผู้ไม่มีสติเป็นกำลัง ประกอบด้วยสติปัญญา เป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดมานานได้ มีสมาธิพละเป็นผู้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้มียุทธพละ คือประกอบด้วย ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึง ความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๑๐๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของพละ ๕ ว่าหมายถึง ธรรมอันเป็นกำลัง ซึ่งทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคงดำรงอยู่ได้ในสัมปยุตตธรรมทั้งหลายอย่างไม่หวั่นไหว ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์จะเข้าครอบงำไม่ได้ เป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรค มี ๕ ประการ คือ^{๑๐๙}

^{๑๐๔} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘๘.

^{๑๐๖} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๕๘๗-๕๘๖/๓๕๕.

^{๑๐๗} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๔๗๑-๔๗๓/๒๘๒-๒๘๓.

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน อจ.ปมจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗-๑๘.

^{๑๐๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๓-

๑) สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสัทธาพละว่า

ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะอุปถัมภ์สหชาตธรรม ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะครอบงำกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นความหมัดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะตั้งมั่นแห่งจิต ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นความฟ่องแผ้วแห่งจิต ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นเครื่องบรรลุลุทธิพิเศษ ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะรู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะตรัสรู้สัจจะ ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคล (บุคคลผู้กระทำ) ตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ^{๑๑๐}

๒) วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงวิริยพละว่า

ชื่อว่าวิริยพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะเป็นความหมัดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะตั้งมั่นแห่งจิต ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะเป็นความฟ่องแผ้วแห่งจิต ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะเป็นเครื่องบรรลุลุทธิพิเศษ ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะรู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะตรัสรู้สัจจะ ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี่เป็นวิริยพละ^{๑๑๑}

๓) สติพละ (กำลังคือสติ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสติพละว่า “ชื่อว่าสติพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ เพราะมีสภาวะอุปถัมภ์สหชาตธรรม ฯลฯ ชื่อว่าสติพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี่เป็นสติพละ”^{๑๑๒}

๔) สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสมาธิพละว่า “ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอุทัจจะ ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะมีสภาวะอุปถัมภ์สหชาตธรรม ฯลฯ ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี่เป็นสมาธิพละ”^{๑๑๓}

^{๑๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๕๖/๓๗๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๓.

^{๑๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๕๖/๓๗๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๓-๕๑๔.

^{๑๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๕๖/๓๗๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๔.

^{๑๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๕๖/๓๗๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๔.

๕) ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงปัญญาพละว่า “ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอริชชา ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะมีสภาวะอุภัมภัสสหาตธรรม ฯลฯ ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะมีสภาวะให้การบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ นี่เป็นปัญญาพละ”^{๑๑๔}

พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำให้เจริญพละ ๕ ประการ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อสังโยชน์^{๑๑๕} เมื่อเจริญพละ ๕ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน^{๑๑๖}

๒.๓.๖ โภชณงค์ ๗

โภชณงค์ เป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๗ ประการ^{๑๑๗} ประกอบด้วย

๑) สติสัมโพชณงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือสติ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสติสัมโพชณงค์ไว้ ๒ นัยคือ ๑) “. . . เป็นผู้ที่มีสติ ประกอบด้วยสติ และปัญญาอันยิ่ง เป็นผู้ระลึกได้ ระลึกถึงกิจที่ทำไว้นานๆ หรือวาทาที่กล่าวไว้นานๆ ได้” และ ๒) “สติในธรรมภายในตนก็มี ในธรรมภายนอกตนก็มี สติในธรรมภายในตนก็คือ สติสัมโพชณงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงสติในธรรมภายนอกตน ก็คือสติสัมโพชณงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”^{๑๑๘}

๒) ธรรมวิจยสัมโพชณงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือธรรมวิจย)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงธรรมวิจยสัมโพชณงค์ไว้ ๒ นัยคือ ๑) “. . . เป็นผู้ที่มีสติอยู่อย่างนั้น วิจย เลือกรสร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา” และ ๒) “ความเลือกรสรธรรมในธรรมภายในตนก็มี ในธรรมภายนอกตนก็มี ความเลือกรสรธรรมในธรรมภายในตน ก็คือธรรมวิจยสัมโพชณงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงความเลือกรสรธรรมในธรรมภายนอกตน . . .”^{๑๑๙}

^{๑๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๗๕๖/๓๗๒, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๔.

^{๑๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๗๕๖/๓๗๒.

^{๑๑๖} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๗๑๖/๓๖๙-๓๗๐.

^{๑๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๘๒/๑๐๙.

^{๑๑๘} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๘๕/๑๑๗, ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖-๔๖๙/๓๕๘-๓๖๐.

^{๑๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๘๕/๑๑๗, ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖-๔๖๙/๓๕๘-๓๖๐.

๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือวิริยะ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงวิริยสัมโพชฌงค์ไว้ ๒ นัยคือ ๑) “. . . เป็นผู้ปรารถนาความเพียร ความไม่ย่อท้อ เป็นผู้วิจิตร เลือกสรร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา” และ ๒) “ความเพียรทางกายก็มี ทางใจก็มี ความเพียรทางกาย ก็คือวิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงความเพียรทางใจ . . .”^{๑๒๐}

๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือปีติ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงปีติสัมโพชฌงค์ไว้ ๒ นัยคือ ๑) “. . . เป็นปีติที่ปราศจากอามิสที่เกิดขึ้นแก่ผู้ปรารถนาความเพียร” และ ๒) “ปีติที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ปีติที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ก็คือปีติสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงปีติที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ . . .”^{๑๒๑}

๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือปัสสัทธิ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ไว้ ๒ นัยคือ ๑) “. . . กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจเอิบอิ่ม ย่อมสงบระงับ” และ ๒) “กายปัสสัทธิก็มี จิตตปัสสัทธิก็มี กายปัสสัทธิ ก็คือปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงจิตตปัสสัทธิ . . .”^{๑๒๒}

๖) สมာธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือสมาธิ)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสมาธิสัมโพชฌงค์ไว้ ๒ นัยคือ ๑) “. . . จิตของภิกษุผู้มีกายสงบ ผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่น” และ ๒) “สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ก็คือสมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงสมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ . . .”^{๑๒๓}

๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คืออุเบกขา)

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงอุเบกขาสัมโพชฌงค์ไว้ ๒ นัยคือ ๑) “. . . เป็นผู้วางเฉยด้วยดีซึ่งจิตที่ตั้งมั่นอย่างนั้น” และ ๒) “อุเบกขาในธรรมภายในตนก็มี ในธรรมภายนอกตนก็มี อุเบกขาใน

^{๑๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗, ๑๙๖๖-๑๖๗/๓๕๘-๓๖๐.

^{๑๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗, ๑๙๖๖-๑๖๗/๓๕๘-๓๖๐.

^{๑๒๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗, ๑๙๖๖-๑๖๗/๓๕๘-๓๖๐.

^{๑๒๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗, ๑๙๖๖-๑๖๗/๓๕๘-๓๖๐.

ธรรมภายในตน ก็คืออุปกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงอุเบกขาในธรรมภายนอกตน . . .”^{๑๒๔}

พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำให้เจริญเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์^{๑๒๕} เมื่อเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน^{๑๒๖} การเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ประกอบด้วย

๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความระลึกได้) อันอาศัยวิเวก (ความสงบ) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในโอสถัคคะ (ความสละ)

๒. เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือการเพ้นธรรม) ...

๓. เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร) ...

๔. เจริญปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ...

๕. เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ) ...

๖. เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น)...

๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความมีใจเป็นกลาง) อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ^{๑๒๗}

อานิสงส์ของการเจริญโพชฌงค์ดังกล่าวมี ๗ ประการ คือ

๑. จะได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน

๒. หากในปัจจุบันยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย

^{๑๒๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗, ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖-๔๖๙/๓๕๘-๓๖๐.

^{๑๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑๑/๒๐๓-๒๐๔.

^{๑๒๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๘/๑๒๓.

^{๑๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙-๑๑๐.

๓. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุนั้น ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี^{๑๒๘} เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) ๕ ประการสิ้นไป

๔. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุนั้น และได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปัชฌาย์ปรินิพพายี^{๑๒๙} เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป

๕. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุนั้น ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี และได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปัชฌาย์ปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังฆารปรินิพพายี^{๑๓๐} โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป

๖. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุนั้น ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปัชฌาย์ปรินิพพายี และได้เป็นพระอนาคามีผู้สังฆารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังฆารปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป

๗. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุนั้น ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปัชฌาย์ปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังฆารปรินิพพายี

---

^{๑๒๘} อันตรายปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว เมื่ออายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสก็ปรินิพพานเสียในระหว่าง เช่นในชั้นอวิหามีอายุ ๑,๐๐๐ กับมี ๓ จำพวก ดังนี้

พวกที่ ๑ บรรลุพระอรหัตผลในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิดก็บรรลุไม่เกินภายใน ๑๐๐ กับ

พวกที่ ๒ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหัตผลในวันที่เกิดหรือบรรลุภายใน ๑๐๐ กับได้ก็บรรลุภายใน ๒๐๐ กับ

พวกที่ ๓ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหัตผลภายใน ๒๐๐ กับ ก็บรรลุไม่เกินภายใน ๔๐๐ กับ ส่วนในสุทธาวาสชั้นอื่นๆ คือ อตปปาที่มีอายุ ๒,๐๐๐ กับ ชั้นสุทฺธสทาที่มีอายุ ๔,๐๐๐ กับ ชั้นสุทฺธสตีที่มีอายุ ๘,๐๐๐ กับ ชั้นอกนิฏฐาที่มีอายุ ๑๖,๐๐๐ กับ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑๐, อ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๖.

^{๑๒๙} อุปัชฌาย์ปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้เกิดอยู่ในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว มีอายุพ้นกึ่งจึงปรินิพพาน เช่น ในชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กับ พระอนาคามีจำพวกนี้มีอายุพ้นกึ่ง คือ พ้น ๕๐๐ กับ แล้วจึงปรินิพพาน ส่วนในสุทธาวาสชั้นอื่นที่เหลือซึ่งมีอายุแตกต่างกันไป ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑๐, อ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๖.

^{๑๓๐} อสังฆารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้บรรลุพระอรหัตปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑๐, อ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๖.

และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพานี้ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทธรังโสโตกนิภคคามิ^{๑๓๑} เพราะโอรัมภาคัยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป^{๑๓๒}

๒.๓.๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

มรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา องค์แห่งมรรคมี ๘ ประการ ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ(พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ) ทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม^{๑๓๓} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ ๔ เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว . . . เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท^{๑๓๔}

๒) สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ดำริชอบ ความดำริในเรื่องการออกจากกาม (สิ่งที่น่าใคร่ น่าพอใจหรือกามคุณ ๕ มีรูปและเสียงเป็นต้น) ความดำริในความไม่พยายบาท และความดำริในการไม่เบียดเบียน^{๑๓๕}

^{๑๓๑} อุทธรังโสโตกนิภคคามิ หมายถึงพระอนาคามีผู้มีกระแสสูงขึ้นไปจนถึงชั้นนอกนิภคภาพ คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็จะเกิดเลื่อนขึ้นไปจนถึงชั้นนอกนิภคภาพ แล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑๐, อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๒ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๗.

^{๑๓๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๕-๑๑๗.

^{๑๓๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๔-๓๗๕/๑๕๖-๑๕๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๔๐๒/๓๓๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๕/๓๙๒, ๓๗๕/๔๒๑, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๓.

^{๑๓๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ๑๓๕/๙๔-๙๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๕, ๑๓๕/๑๒๖, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔-๒๕, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๑/๗๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๙.

^{๑๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๔๐.

๓) สัมมาวาจา

สัมมาวาจา หมายถึง เจรจาชอบ คือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ วาจาส่อเสียด วาจาหยาบคาย และการพูดเพื่อเจ้า^{๑๓๖}

๔) สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะ หมายถึง การงานชอบ คือเจตนางดเว้นจากการตัดรอนชีวิต การถือเอาของที่เรามาได้ให้ และการประพฤติดีในกามทั้งหลาย^{๑๓๗}

๕) สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะ หมายถึง เลี้ยงชีวิตชอบ คือการเว้นมิจฉาชีพทุกรูปแบบ^{๑๓๘}

๖) สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบ คือการสร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียรคอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น^{๑๓๙}

๗) สัมมาสติ

สัมมาสติ หมายถึง การมีสติระลึกรู้เท่าทันความจริงของสภาวะธรรมหรือสิ่งที่กำลังเผชิญอยู่ ไม่ถูกอารมณ์ความรู้สึกหรือค่านิยมครอบงำจนคิดผิดและทำผิด ในวิภังคสูตร อธิบายไว้ว่า สัมมาสติ หมายถึงการที่ภิกษุมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ กำจัดอภิชมาและโทมนัสในโลกได้^{๑๔๐}

^{๑๓๖}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๐.

^{๑๓๗}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๐.

^{๑๓๘}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๐.

^{๑๓๙}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓, ส.ม. (ไทย) ๑๔/๘/๑๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๐.

^{๑๔๐}ส.ม. (ไทย) ๑๔/๘/๑๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๐.

๘) สัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งใจชอบ คือฌานในระดับต่างๆ^{๓๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายคำว่าสมาธิว่า “ความมีใจตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ มักใช้เป็นคำเรียกง่ายๆ สำหรับบอิจิตตสิกขา”^{๓๔๒}

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ไว้ดังนี้

๑) เจริญสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรคามินีปฏิปทา

๒) เจริญสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน

๓) เจริญสัมมาวาจา การกล่าวชอบ หมายถึง ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดคาหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๔) เจริญสัมมากัมมันตะ การงานชอบ หมายถึง ความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ความงดเว้นจากการลักทรัพย์ ความงดเว้นจากการประพฤตินิเอดในกาม

๕) เจริญสัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ หมายถึง การละมิจฉาอาชีวะ การเลี้ยงชีพโดยอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ

๖) เจริญสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ หมายถึง ความเพียรพยายามระครองจิตไว้เพื่อป้องกันอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อดำรงอยู่ ความภยโยยั้ง ความไพบูลย์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

^{๓๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๐.

พระพุทธเจ้าให้คำจำกัดความสัมมาสมาธิแยกตามระดับแห่งฌานว่า “(๑) สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก มีวิจาร์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ (๒) บรรลุทุติยฌาน ซึ่งมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีภาวะใจเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์เพราะวิตกวิจาร์ระงับ มีแต่ปีติและสุข เกิดแต่สมาธิอยู่ (๓) เพราะปีติจางไป เธอจึงมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข (๔) เพราะละสุขละทุกข์ และเพราะโสมนัสโหมนัสดับหายก่อน จึงบรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่”; ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗-๑๒๘.

^{๓๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๐๕.

๗) เจริญสัมมาสมาธิ การระลึกชอบ หมายถึง ความพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต และธรรม อยู่เสมอ ๆ มีความเพียร สัมปชัญญะ กาจจตอภิชฌาโทมนัสได้

๘) เจริญสัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ^{๑๔๓} หมายถึง ความมีจิตใจตั้งมั่น สงัดจากกามและ อกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๔๔}

ในสังยุตตนิกาย ปารังคมสูตร^{๑๔๕} กล่าวถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่บุคคลเจริญให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น^{๑๔๖} จากฝั่งนี้^{๑๔๗} พระพุทธองค์ตรัสว่า ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้นมี จำนวนน้อย ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรมที่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ^{๑๔๘} ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวิภวภูฏะ^{๑๔๙} อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก จักถึงฝั่งโน้น บัณฑิตละธรรมดำ^{๑๕๐} แล้ว พึงเจริญธรรมขาว^{๑๕๑} ออกจากที่มีน้ำ มาสู่ที่ไม่มีน้ำ^{๑๕๒} ละ กามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก^{๑๕๓} ที่ยินดีได้ยากยิ่ง บัณฑิต พึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย บัณฑิตเหล่าใดอบรมจิตโดยชอบ ในองค์

^{๑๔๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๐.

^{๑๔๔}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๔.

^{๑๔๕}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓-๓๔.

^{๑๔๖}ฝั่งโน้น ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^{๑๔๗}ฝั่งนี้ ในที่นี้หมายถึงวิภวภูฏะ; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^{๑๔๘}ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑; อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^{๑๔๙}วิภวภูฏะ ในที่นี้หมายถึงวิภวภูฏะ ๓ คือ (๑) กิเลสวิภวภูฏะ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน (๒) กัมมวิภวภูฏะ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวิภวภูฏะ วงจรวิปาก ประกอบด้วย วิญญาน นามรูป สหายนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น; อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^{๑๕๐}ธรรมดำ หมายถึงอกุศลธรรม ได้แก่ กายทุจริต เป็นต้น; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, ชุ.อ. (ไทย) ๔/๔๕-๔๗ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

^{๑๕๑}ธรรมขาว หมายถึงกุศลธรรม ได้แก่ กายสุจริต เป็นต้น; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, ชุ.อ. (ไทย) ๔/๔๕-๔๗ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

^{๑๕๒}ที่มีน้ำ ในที่นี้หมายถึงวิภวภูฏะ ที่ไม่มีน้ำ ในที่นี้หมายถึงวิภวภูฏะ คือ นิพพาน; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

^{๑๕๓}วิเวก หมายถึงวิเวก ๓ มีกายวิเวก เป็นต้น; ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๔/๑๘๕, อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕ อ้างใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลาย ไม่ถ่อมมันยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถ่อมมัน บัณฑิตเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว มีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก”^{๑๕๔}

พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำให้เจริญอุริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์ โดยละได้ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง ๕ ประการได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และพยาบาท ไปจนถึงสังโยชน์เบื้องสูง (อุทฺธัมภาคิยสังโยชน์) อีก ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจจะ และอวิชชา^{๑๕๕}

๒.๔ วิสุทธิตี ๗ กัปปการบรรลุตธรรม

วิสุทธิตี ๗ เป็นปัจจัยที่ส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ ๗ ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย^{๑๕๖} ในมัชฌิมนิกาย รตนสูตร^{๑๕๗} ระบุว่า วิสุทธิตี ๗ เปรียบเสมือนพระราชาราชาที่จะเสด็จจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง ต้องอาศัยม้าที่มีกำลังเปลี่ยนวิ่งต่อกันถึง ๗ ผลัด จึงจะถึงที่หมายโดยเร็ว และสัมฤทธิ์ผล นั่นคือผู้ที่พากเพียรปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้องต่อเนื่อง เอาจริง ไม่ย่อท้อ ย่อมประสบผลหรือมีเป้าหมายเป็นอย่างเดียวกัน ซึ่งจะปรากฏผลที่ได้รับเป็นลำดับขั้นตามสมควรแก่ความสามารถที่สั่งสมของแต่ละคน พระสารีบุตรได้แสดงขั้นตอนแห่งปัญญาในการบรรลุตธรรม ว่าเป็นเป้าหมายแห่งพรหมจรรย์ตามลำดับ หมายถึง ลำดับแห่งความบริสุทธิ์ของจิต เรียกว่า วิสุทธิตี ๗ ซึ่งแบ่งตามความบริสุทธิ์ ๓ ชั้น คือ ระดับศีล (อภิสีลสิกขา) ได้แก่ สีลวิสุทธิตี ระดับสมาธิ (อภิจิตตสิกขา) ได้แก่ จิตตวิสุทธิตี และระดับปัญญา (อภิปญญาสิกขา) ได้แก่ ทิฏฐิวินิสุทธิตี กังขาวิตรณวิสุทธิตี มัคคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี และญาณทัสสนวิสุทธิตี

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ วิสุทธิตี ๗ ไว้ว่า ความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุดุจจุดหมายคือ นิพพาน^{๑๕๘} มีรายละเอียดดังนี้

^{๑๕๔} ดู อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๗/๒๖๙-๒๗๐, อังน. สัม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

^{๑๕๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๒/๑๐๑.

^{๑๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๖-๒๖๐/๒๗๓-๒๘๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๙.

^{๑๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๖-๒๖๐/๒๗๓-๒๘๔.

^{๑๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๘-๒๐๙.

๑) สีสวิสุทธิ

สีสวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งศีล คือ รักษาศีลตามภูมิชั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ ได้แก่ ปาฐิสวิสุทธิศีล ๔

ปาฐิสวิสุทธิศีล ๔^{๑๕๙} หมายถึง ศีลคือความบริสุทธิ์ ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์ ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล ประกอบด้วย

๑.๑) ปาฐิโมกขสังวรศีล หมายถึง ศีลคือความสำรวมในปาฐิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

๑.๒) อินทริยสังวรศีล คือ ศีลคือความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖

๑.๓) อาชีวิปาฐิสวิสุทธิศีล คือ ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอบเนสนา หลอกหลวงเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น

๑.๔) ปัจจยสันนิสสิตศีล คือ ศีลที่เกี่ยวกับปัจจย ๔ ได้แก่ ปัจจยปัจจเวกขณะ คือพิจารณาใช้สอยปัจจยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภควัตถุด้วยตัณหา

๒) จิตตวิสุทธิ

จิตตวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งจิต คือ ฝึกอบรมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา

๓) ทิฏฐิวินิสุทธิ

ทิฏฐิวินิสุทธิ หมายถึงความหมดจดแห่งทิฏฐิ คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสังขัจ

๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ

กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ ข้อนี้ตรงกับธรรมฐิติญาณ หรือ ยถาภูตญาณ หรือ สัมมาทัสสนะ จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทฺถยสังขัจ

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมีใช่ทาง คือเริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากลาป จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า อุทฺธัพพยานุปีสสนา เป็นตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้ว มีวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น กำหนดไว้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมีใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือ วิปัสสนาญาณนั้นต่อไป

๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่อุทฺธัพพยานุปีสสนาที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีสั้นแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึงสัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรภูญาณ คั่นระหว่างวิสุทธิขั้นนี้กับขั้นสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล โดยสรุป วิสุทธิขั้นนี้คือวิปัสสนาญาณ ๙

๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ

ญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ อันเกิดถัดจากโคตรภูญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้นๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิขั้นนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๒.๕ สรุป

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาหมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหันตมรรค อรหันตผล และพระนิพพาน อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนสภาวะของปุถุชนเป็นอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งและละกิเลสได้ตามกำลังของมรรคนั้นๆ ในพระอริยบุคคลระดับต่ำสุดก็เป็นผู้ปิดประตูบายนได้ ไม่ต้องตกนรก และระดับสูงสุดเป็นการไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป คือ พระนิพพาน

ลักษณะของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเกี่ยวข้องกับสังโยชน์ในแง่มุมต่างๆ ในที่นี้สังโยชน์ หมายถึง ธรรมที่มีมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) ๕ ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะหรือกามราคะ พยาบาทหรือปฏิฆะ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ

มานะ อุทธัจจะ อวิชา บุคคลผู้ละโอรัมภาคียสังโยชน์ได้ สามารถบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้ตั้งแต่ ชั้นโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี ส่วนบุคคลผู้ละอุทธัมภาคียสังโยชน์ได้ สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้

มนุษย์ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับสังโยชน์หรือกิเลสที่มัดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ สังโยชน์นี้ถือเป็นปัญหาที่เป็นสาเหตุทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบสิ้น ความเป็นพระอริยบุคคลในทางพระพุทธศาสนามีกฎเกณฑ์ที่ตายตัวเป็นแบบแผน และมีเกณฑ์ในการชี้วัดคือวัดจากระดับกิเลสคือสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อที่สามารถละได้แล้ว พระอริยบุคคลที่ปฏิบัติตามมรรคและปฏิบัติทาเพื่อละสังโยชน์ตามแนวทางของพระพุทธองค์ และได้ประสบผลสำเร็จในการปฏิบัตินั้นบรรลุมรรค ผล เข้าสู่พระนิพพาน โดยมีสังโยชน์เป็นเกณฑ์สำหรับวัดระดับขั้นของคุณธรรมที่บรรลุ โดยวัดจากจำนวนของสังโยชน์ที่ละได้ ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำ (สังโยชน์อย่างหยาบ) จนถึงสังโยชน์เบื้องสูง (สังโยชน์อย่างละเอียด) หากมนุษย์รู้จักเรียนรู้เพื่อที่จะใช้ปัญญาพิจารณา และพากเพียรปฏิบัติตนเพื่อละกิเลสอันผูกมัดสัตว์เอาไว้แล้ว ย่อมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายในวัฏฏทุกข์นี้อีก

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มีมากมาย แต่โพธิปักขิยธรรมเป็นหลักปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายนำไปสู่การบรรลุธรรม คือนิพพานหรือสังขตะ กล่าวคือโพธิปักขิยธรรมเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม มี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โภขณงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ ธรรมในแต่ละหมวดนี้มีความสมบูรณ์ในตัว การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติใดหมวดหนึ่งอย่างสมบูรณ์ มีผลเท่ากับปฏิบัติธรรมในหมวดที่เหลือ ทั้งนี้ เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถทำวิปัสสนาญาณให้แจ้ง การบรรลุมรรคผลจึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ วิสุทธิ ๗ ยังเป็นปัจจัยที่ส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ ๗ ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย วิสุทธิ ๗ เปรียบเสมือนพระราชาก็จะเสด็จจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง ต้องอาศัยม้าที่มีกำลังเปลี่ยนวิ่งต่อกันถึง ๗ ผลัด จึงจะถึงที่หมายโดยเร็ว และสัมฤทธิ์ผล นั่นคือผู้ที่พากเพียรปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้อง ต่อเนื่อง เอาจริง ไม่ย่อท้อ ย่อมประสบผลหรือมีเป้าหมายเป็นอย่างเดียวกัน ซึ่งจะปรากฏผลที่ได้รับเป็นลำดับขั้นตามสมควรแก่วาสนาบารมีที่สั่งสมของแต่ละคน พระสารีบุตรได้แสดงขั้นตอนแห่งปัญญาในการบรรลุธรรม ว่าเป็นเป้าหมายแห่งพรหมจรรย์ตามลำดับ หมายถึง ลำดับแห่งความบริสุทธิ์ของจิต เรียกว่า วิสุทธิ ๗ ซึ่งแบ่งตามความบริสุทธิ์ ๓ ชั้น คือ ระดับศีล (อธิศีลสิกขา) ได้แก่ ศีลวิสุทธิ ระดับสมาธิ (อธิจิตตสิกขา) ได้แก่ จิตตวิสุทธิ และระดับปัญญา (อธิปัญญาสิกขา) ได้แก่ ทิฏฐิวินิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ

บทที่ ๓

กระบวนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาในบทนี้ เริ่มจากการศึกษาองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม ขั้นตอนของการบรรลุธรรม วิเคราะห์วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม และตัวอย่างการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอไปตามลำดับ

๓.๑ องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม หมายถึง การเข้าถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา เป็นการเข้าใจธรรมในระดับต่างๆ จนถึงธรรมในระดับมรรคผล เป็นภาวะที่ทำให้สรรพสัตว์รู้ความจริงที่เป็นธรรมชาติของโลกทั้งฝ่ายโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม การบรรลุธรรมสามารถพิสูจน์พระสัทธรรมของพระพุทธเจ้าได้ ๓ ระดับ คือ (๑) ปริยัติธรรม คือ คำสอนที่เป็นพุทธพจน์ (๒) ปฏิบัติธรรม คือ การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม (๓) ปฏิเวธธรรม คือ ผลที่ได้จากการบรรลุธรรม ซึ่งบุคคลอาศัยหลักพุทธธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดความยินดีต่อการปฏิบัติ และได้รับผลของการปฏิบัติคือการบรรลุธรรม เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ในเรื่ององค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาในประเด็นบุคคลผู้บรรลุธรรมและหลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการบรรลุธรรม ดังนี้

๓.๑.๑ บุคคลผู้บรรลุธรรม

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก วิมุตตายนสูตร ปรากฏข้อความว่า เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ เป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไปหรือย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ^๑ โดยเหตุแห่งวิมุตติหรือเหตุของการบรรลุธรรม มี ๕ ประการ^๒ ดังนี้

๑) ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ให้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ย่อมเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ กายย่อมสงบ ย่อมได้รับสุข จิตย่อมตั้งมั่น เหล่านี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติ

^๑ อ.จ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๗/๓๕.

^๒ ตูรายละเอียดใน อ.จ.ต.อ. (ไทย) ๓/๔๓/๑๕๒-๑๕๓, อ.จ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๖/๘.

๒) ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุ ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ได้เรียนมา ให้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ย่อมเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ กายย่อมสงบ ย่อมได้รับสุข จิตย่อมตั้งมั่น เหล่านี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติ

๓) ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุ ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ได้เรียนมา ให้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ย่อมเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ กายย่อมสงบ ย่อมได้รับสุข จิตย่อมตั้งมั่น เหล่านี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติ

๔) ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุ ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ได้เรียนมา แต่ภิกษุตรีกตรองตาม พงตามด้วยใจ ให้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ย่อมเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ กายย่อมสงบ ย่อมได้รับสุข จิตย่อมตั้งมั่น เหล่านี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติ

๕) ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุ ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ได้เรียนมาแก่ผู้อื่น และไม่ได้ตรีกตรองตาม พงตามด้วยใจ แต่เรียนสมาธิ นิमितอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการมาดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา ให้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ย่อมเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ กายย่อมสงบ ย่อมได้รับสุข จิตย่อมตั้งมั่น เหล่านี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติ^๓

สรุปว่า การบรรลุธรรมสามารถเกิดขึ้นได้ในบุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้ฟังธรรม ผู้แสดงธรรม ผู้สาธยายธรรม ผู้ตรีกตรองพงตามด้วยใจที่มีธรรม และผู้เรียนสมาธิ นิमित มนสิการที่ทรงจำได้ดี บุคคลผู้มีคุณสมบัติทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมทำให้ตัวเองเกิดความยินดี กายสงบใจสบาย และมีจิตตั้งมั่น จนทำให้จิตไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจให้หลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ให้ถึงความสิ้นไป หรือการบรรลุธรรม ซึ่งการได้ฟังธรรม ได้แสดงธรรม ได้สาธยายธรรม ได้ตรีกตรองธรรม ได้ถือเอาสมาธิ นิमित ได้อาศัยธรรม และได้รับคำแนะนำจากผู้รู้แล้ว ทำให้บรรลุธรรมได้

๓.๑.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการบรรลุธรรม

จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องการศึกษาและปฏิบัติเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรม ทำให้ภุขนกลายเป็นอริยบุคคล ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุโลกุตตรธรรม เป็นหลักธรรมที่ต้องศึกษา เรียนรู้ และปฏิบัติ เพื่อการสิ้นกิเลสและหลุดพ้นจากทุกขในสังสารวัฏ เห็นปัญหาที่ถูกต้อง และนำไปสู่การบรรลุธรรมหรือรู้แจ้งอริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ สมุทัยสัจ

^๓ อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒-๓๕.

นิโรธสัจ และมรรคสัจ นับเป็นหนทางการปฏิบัติ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา^๔ หรือทางสายกลาง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสงเคราะห์เข้าไปในปัญญาชั้น สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ ได้ทรงสงเคราะห์เข้าไปในศีลชั้น และสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ทรงสงเคราะห์เข้าไปในสมาธิชั้น^๕ หลักปฏิบัติเหล่านี้ เรียกว่าไตรสิกขา เป็นการอบรมกาย วาจาใจและปัญญาที่เป็นการเจริญศีล สมาธิ ปัญญา และอริสัจ อธิจิต อธิปัญญา ให้มียิ่งขึ้นไปอันเป็น หนทางเข้าถึงการบรรลุธรรม เป็นการได้เข้าถึง ได้รู้ ได้เห็นธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นขั้นๆ จนบรรลุ เป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา^๖

หลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการบรรลุธรรม ต้องส่งเสริมการปฏิบัติในหลักสังโยชน์ หลัก อริยสัจ ๔ และหลักอายุตนะ ๑๒ มีรายละเอียดดังนี้

๑) หลักสังโยชน์

ในสังโยชน์สูตร ได้ปรากฏข้อความว่า สังโยชน์ หมายถึง ธรรมที่มีดลสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ โดยจำแนกเป็น (๑) โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) มี ๕ ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และภวัชชะ (๒) อุทัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) มี ๕ ประการ ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา^๗ ผู้จะบรรลุธรรมยกเว้นพระอรหันต์มี สังโยชน์บางประเภทอยู่ แต่จะไม่รุนแรงเท่าๆกับของปุถุชน^๘ สังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ ได้แก่

(๑) สักกายทิฏฐิสังโยชน์ หมายถึง ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นที่ยังติดแน่นใน สมมติว่าเป็นตัวตน ไม่เห็นสภาพความจริงที่สัตว์บุคคลเป็นส่วนของชั้น ๕ ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว ในขั้นหยาบ และความรู้สึกระทบปีบคั่นให้เป็นที่ทุกขรุนแรง^๙ สักกายทิฏฐินี้ มีวัตถุ ๒๐ อย่างที่ปุถุชน ไม่ได้เห็น ได้แก่ (๑) เห็นรูปเป็นอัตตา (๒) เห็นอตตามีรูป (๓) เห็นรูปในอตตา (๔) เห็นอตตาในรูป (๕) เห็นเวทนาเป็นอตตา (๖) เห็นอตตามีเวทนา (๗) เห็นเวทนาในอตตา (๘) เห็นอตตาในเวทนา (๙) เห็น สัญญาเป็นอตตา (๑๐) เห็นอตตามีสัญญา (๑๑) เห็นสัญญาในอตตา (๑๒) เห็นอตตาในสัญญา (๑๓)

^๔ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑-๒๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/ ๕๙๒.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

^๖ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔.

^๗ อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^๘ นันทพล โจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๘.

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๑/๕๐๑, พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), วมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๔๖.

เห็นสังขารเป็นอัตตา (๑๔) เห็นอัตตามีสังขาร (๑๕) เห็นสังขารในอัตตา (๑๖) เห็นอัตตาในสังขาร (๑๗) เห็นวิญญาณเป็นอัตตา (๑๘) เห็นอัตตามีวิญญาณ (๑๙) เห็นวิญญาณในอัตตา (๒๐) เห็นอัตตาในวิญญาณ^{๑๐}

(๒) วิจิกิจฉาสังโยชน์ หมายถึง ความลังเล สงสัย และไม่แน่ใจ โดยวิจิกิจฉาในฐานะ ๘ ได้แก่ (๑) ความสงสัยในทุกข์ (๒) ความสงสัยในทุกขสมุทัย (๓) ความสงสัยในทุกขนิโรธ (๔) ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (๕) ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น (๖) ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย (๗) ความสงสัยในส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลาย (๘) ความสงสัยในธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น เป็นความที่ปฏิบัติจนอุปบาทมีวิชาเป็นปัจจัย^{๑๑}

(๓) สีสัพพตปรามาสังโยชน์ หมายถึง ความถ้อยมั่นในศีลพรต คือ ความยึดถือผิดไปว่า จะบริสุทธิ์ หลุดพ้นได้ด้วยศีลพรต ได้แก่ การถือศีล การทำตามระเบียบหรือบทบัญญัติ และข้อปฏิบัติต่างๆ ที่ทำตามอย่างมงาย เห็นขลังหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ติดอยู่แค่รูปแบบหรือพิธีการ ถือตัมหาและทิวัจฉิ โดยปฏิบัติตามเพราะอยากได้ผลประโยชน์ตอบแทน แต่ไม่เป็นไปตามความหมายที่แท้จริงของศีลวัตร ทำให้การปฏิบัติออกนอกกลุ่มนอกทาง จึงไม่เข้าถึงอริยมรรค^{๑๒}

(๔) กามราคสังโยชน์ หมายถึง ความพอใจหรือความกำหนัดในกามคุณ มีรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสทางกาย^{๑๓} โดยรูปที่สวยงาม สามารถจำแนกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) กามราคะที่เป็นอุปายคมนิยะ หมายถึง ความยินดีติดใจในกามคุณที่นำไปสู่อบายภูมิ ขณะเกิดความยินดี มีผลให้ล่วงอกุศลกรรมบถ เป็นเหตุนำไปสู่อบายภูมิ (๒) กามราคะที่ไม่เป็นอุปายคมนิยะชนิดโอฬาริเก หมายถึง ความยินดีติดใจในกามคุณที่นำไปสู่อบายภูมิไม่ได้ชนิดหยาบ ขณะเกิดความยินดี ไม่มีความรุนแรงพอที่จะมีผลให้ล่วงอกุศลกรรมบถได้ (๓) กามราคะที่ไม่เป็นอุปายคมนิยะได้ชนิดสุขุม หมายถึง ความยินดีในกามคุณที่นำไปสู่อบายภูมิไม่ได้ชนิดละเอียด ขณะเกิดความยินดีจะเกิดเพียงชั่วขณะ และผ่านไปอย่างรวดเร็ว^{๑๔}

^{๑๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๕๕/๒๔๖-๒๔๗.

^{๑๑} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๔, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๘/๒๖๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๕/๕๗๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๘๕.

^{๑๒} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๕/๕๗๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๘๕, พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒**, หน้า ๔๘-๕๐.

^{๑๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๑๙/๒๘๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๑๔} ขุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๙๓/๔๖๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕๑.

(๕) ปฏิฆสังโยชน์ หมายถึง ความคิดร้าย ความขัดเคือง ความแค้นใจ^{๑๕} เป็นการติดในอารมณ์ที่ไม่ดี จำแนกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) ปฏิฆะที่เป็นอปายคมนิยะ หมายถึง ความคิดร้ายที่นำไปสู่อบายภูมิ (๒) ปฏิฆะที่ไม่เป็นอปายคมนิยะชนิดโอฬาริกะ หมายถึง ความคิดร้ายที่ไม่นำไปสู่อบายภูมิได้ชนิดหยาบ (๓) ปฏิฆะไม่เป็นอปายคมนิยะชนิดสุขุม หมายถึง ความคิดร้ายที่ไม่นำไปสู่อบายภูมิได้ชนิดละเอียด^{๑๖}

(๖) รุปราคสังโยชน์ หมายถึง ความตั้งใจในอารมณ์แห่งรูปฌานหรือรูปธรรม และความกำหนดในรูป^{๑๗}

(๗) อรูปราคสังโยชน์ หมายถึง ความตั้งใจในอารมณ์แห่งอรูปฌานหรือในอรูปธรรม และความกำหนดในอรูป^{๑๘}

(๘) มานสังโยชน์ หมายถึง ความถือตัวหรือสำคัญตน และความเย่อหยิ่งถือตัวว่าสูงกว่าเท่าเทียมหรือต่ำกว่ากัน ความถือตัวนี้เป็นเหตุให้ยึดถือขั้น ๕ เป็นสัตว์บุคคล ตัวของตน^{๑๙} สามารถจำแนกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) อยาถวามานะ หมายถึง ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง (๒) ยาถวามานะ หมายถึง ความถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริง^{๒๐}

(๙) อุทัจจสังโยชน์ หมายถึง ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ซัดส่าย คิดพล่านไป^{๒๑}

(๑๐) อวิชาสังโยชน์ หมายถึง ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมชาติของเหตุผลหรือไม่รู้ร้อยสัจ^{๒๒}

สรุปว่า สังโยชน์ ๑๐ เป็นกิเลสที่ผูกมัดจิตใจคนไว้กับทุกข์ ทำให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ คือ (๑) สักกายทิฏฐิคือความเห็นแก่ขั้น ๕ ของตนเอง (๒) วิจิกิจฉาคือความลังเลสงสัยในเรื่องต่างๆ (๓) สีลัพพตปรามาสคือความยึดถือในศีลอย่างงมงาย เชื่อถือโชคกลางหรือพิธีกรรมต่างๆ (๔) กามราคะ

^{๑๕} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๐/๒๘๕, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๘๕.

^{๑๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒**, หน้า ๙๕-๙๗.

^{๑๗} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๑๘} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๑๙} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๘๕, พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒**, หน้า ๑๑๓-๑๒๕.

^{๒๑} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๒๒} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๘๕, พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒**, หน้า ๑๑๓-๑๒๕.

คือความยินดีในกามคุณ ๕ มีรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (๕) ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งทางใจทำให้ไม่สบายใจ (๖) รุปราคะคือความติดใจในรูปธรรม (๗) อรูปราคะคือความติดใจในอรูปธรรม (๘) มานะคือความถือตัวว่าดีกว่าหรือเร็วกว่าคนอื่น (๙) อุทธัจจะคืออารมณ์ฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชาคือความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ซึ่งสังโยชน์นี้ ถ้าบุคคลสามารถลด ละ เลิกได้แล้ว หนทางการบรรลุธรรมในชั้นต่างๆ ก็อยู่ใกล้เป้าหมายที่ตั้งไว้

๒) หลักอริยสัจ ๔

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขันธสูตร และอัมมัตติกายนสูตร ปรากฏข้อความว่า อริยสัจ ๔ คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นความจริงของพระอริยะหรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงความเป็นอริยะ มี ๔ ประการ^{๒๓} คือ

(๑) ทุกขอริยสัจ ได้แก่ อุปาทานขันธ ๕ (รูปอุปาทานขันธ . . วิญญาณอุปาทานขันธ) และอายตนะภายใน ๖ (จักขวายตนะ . . มนายตนะ) ทุกขอริยสัจ เป็นสภาพที่ทนได้ยาก ภาวะที่ทนในสภาพเดิมไม่ได้ สภาพที่บีบคั้นคือชาติ ชรา และมรณะ การสลายไป การสูญสิ้น การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักที่พอใจ การพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก การปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่สมหวังในสิ่งนั้น

(๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพิลิตเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพลินในอารมณ์นั้นๆ เป็นสาเหตุให้เกิดตัณหา ๓ คือ กามตัณหา เป็นความทะยานอยากในกาม ภวตัณหา เป็นความทะยานอยากในภพ ความอยากได้สิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นความอยากที่ประกอบด้วยภวทิฐิหรือสัสสตทิฐิ และวิภวตัณหา เป็นความทะยานอยากในความปราศจากภพ ความอยากไม่เป็นอะไร ซึ่งเป็นความอยากที่ประกอบด้วยวิภวทิฐิหรืออจุณทิฐิ

(๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา คือความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นความไม่อาลัยในตัณหา

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ และสามารถสรุปลงในไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญา และเพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียร เพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’

อริยสัจ ๔ เป็นหนทางที่บุคคลผู้ไม่ประมาท พึงทำความเพียร เพื่อรู้ให้ชัดตามความเป็นจริง เพื่อการเดินไปสู่ความเป็นพระอริยะเจ้าที่หลุดพ้นและได้รับผลเป็นนิพพาน^{๒๔} เป็นการก้าว

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๓/๕๙๘-๖๐๐.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๕.

ข้ามเครื่องกันแต่ละข้อ เพื่อให้ได้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยผู้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ รู้ในไตรลักษณ์ และปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางประเสริฐที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นคือพระนิพพาน^{๒๕} หรือนำไปสู่การบรรลุมรรค ผล นิพพาน ซึ่งมีสัมมาสติเป็นตัวกำกับและเป็นพื้นฐานของอริยมรรคทุกข้อ องค์ธรรม ๘ ประการ^{๒๖} มีดังนี้

๑) หมวดศีล ว่าด้วยการสำรวมตนไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางกายและวาจา แบ่งเป็น (๑) สัมมาวาจา คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ (๒) สัมมากรรมันตะ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดินในกาม (๓) สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพในทางสุจริต ไม่ผิดศีลธรรม

๒) หมวดสมาธิ ว่าด้วยความตั้งมั่นไม่เอนเอียง แบ่งเป็น (๑) สัมมาวายามะ คือ เพียรในสัมมัปปธาน ๔ (๒) สัมมาสติ คือ ระลึกในสติปัฏฐาน ๔ (๓) สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่นในความสงบหรือสงบจากกิเลส

๓) หมวดปัญญา ว่าด้วยการหยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง แบ่งเป็น (๑) สัมมาทิฐิ คือ เห็นถูกตามความเป็นจริงด้วยปัญญา (๒) สัมมาสังกัปปะ คือ คิดออกจากกาม ไม่คิดพยาบาท ไม่คิดเบียดเบียนใคร

นอกจากนี้อริยมรรคมีองค์ ๘ ยังสรุปลงที่ไตรสิกขา มีศีลเป็นข้อปฏิบัติเพื่อฝึกอบรมกายและวาจาให้ดีงาม สมาธิเป็นข้อปฏิบัติเพื่อฝึกอบรมใจให้สงบและตั้งมั่นให้เหมาะกับการใช้ปัญญาที่ลึกซึ้ง และปัญญาเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งและเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ถือเป็นปัญญาขั้นสมบุรณ์ คือ สมบุรณ์ด้วยศีล สมาธิ และปัญญา สมบุรณ์ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ สมบุรณ์ด้วยสติปัฏฐาน ๔ และสมบุรณ์ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เมื่อบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้วิภูฏะ เพื่อสิ้นอาสวะ และได้รับผลคืออรหัตผล^{๒๗}

สรุปว่า อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความเป็นอริยะ มี ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค หมายถึง การเพ่งดูปัญหาในจิตใจ อันมีต้นตอมาจากกิเลสที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ คือ ความอยากหรือความยึดถือตัวเองเป็นที่ตั้ง ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน กระทบกระวายเป็นเกลียดชัง และเบื่อหน่าย เป็นต้น แต่เมื่อหลุดพ้นเป็นอิสระจากความเบื่อหน่ายหรือคับข้องใจแล้ว การประสพกับความ สุข ความสงบ

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๘.

^{๒๖} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๓-๔๘๔.

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๕/๓๖๘.

ปลอดโปร่ง และเบิกบานใจ จะนำไปสู่การปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มืองค์ ๘ เป็นทางสายกลางที่นำไปสู่การอยู่ด้วยปัญญา และการดำเนินชีวิตด้วยแรงปรารถนาในสิ่งดีงาม เป็นการก้าวข้ามเครื่องกีดขวางแต่ละข้อ ให้ได้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ตามลำดับ ด้วยการเป็นผู้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ รู้ในไตรลักษณ์ และปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นคือพระนิพพาน

๓) หลักอายตนะ ๑๒

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ได้กล่าวถึงความหมายของอายตนะว่า สรรพสิ่ง คือ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธรรมารมณ์^{๒๘} การบัญญัติว่าเป็นโลก คือที่ใดมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาณ มีธรรมอันพึงรู้ด้วยจักขุวิญญาณหรือบัญญัติว่าเป็นโลกคือ ที่ใดมีหู . . . มีจมูก . . . มีลิ้น . . . มีกาย . . . มีใจ มีธรรมารมณ์ มีมโนวิญญาณ มีสิ่งอันพึงรู้ด้วยมโนวิญญาณ ที่นั้นมีโลกหรือบัญญัติว่าโลก^{๒๙} นอกจากนี้ คำว่า อายตนะ หมายถึง ติดต่อกับ เครื่องติดต่อกับ แตนต่อความรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นต้น จัดเป็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖^{๓๐}

อายตนะภายใน ๖ เรียกว่าอัมมัตติกายตนะ^{๓๑} ได้แก่ (๑) จักขายตนะ คือ ประสาทตา เป็นธรรมชาติมีความใสในการรับสีต่างๆ (๒) โสตายตนะ คือ โสตปสาทเป็นธรรมชาติมีความใสในการรับเสียงต่างๆ (๓) ฆานายตนะ คือ ฆานปสาทเป็นความใสในการรับกลิ่นต่างๆ (๔) ชิวหายตนะ คือ ชิวหาปสาทเป็นความใสในการรับรสต่างๆ (๕) กายายตนะ คือ กายปสาทเป็นความใสในการรับโผฏฐัพพารมณ์ (๖) มนายตนะ คือ จิตทั้งหมด เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์จิต ส่วนอายตนะภายนอก ๖ เรียกว่าพาหารายตนะ ได้แก่ (๑) รูปายตนะ คือ สีต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบทางตา (๒) สัททายตนะ คือ เสียงต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบทางหู (๓) คันธายตนะ คือ กลิ่นต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบทางจมูก (๔) รสายตนะ คือ รสต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบทางลิ้น (๕) โผฏฐัพพายตนะ คือ เย็นร้อนอ่อนแข็งหย่อนตึง เป็นธรรมชาติกระทบทางกาย (๖) ธัมมายตนะ คือ สภาพธรรมที่กระทบทางใจ^{๓๒} โดยที่การเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะมีอายตนะเป็นตัวเชื่อมโยง คือ ตากับรูป หูกับเสียง

^{๒๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔/๑๙.

^{๒๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕/๔๘.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔๕.

^{๓๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปริมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๒.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

จุมูกกับกลืน ลิ่นกับรส กายกับสัมผัส ใจกับธรรมมารมณ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดรูปนาม และส่งผลให้เกิดบุญบาป และเป็นทุกข์หรือพ้นจากทุกข์ได้ด้วยอาศัยอายตนะ ๑๒

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มหาสติปัฏฐานสูตร หมวดอายตนะ มีปรากฏข้อความว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ย่อมรู้จักตาและรูป รู้จักสังโยชน์ที่อาศัยตาและรูปเกิดขึ้น รู้จักสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดหรือจะเกิดขึ้น รู้จักสังโยชน์ที่เกิดขึ้นหรือจะละเสีย รู้จักสังโยชน์ที่ละได้แล้วหรือจะไม่เกิดขึ้นต่อไป ภิกษุย่อมรู้จักหู รู้จักเสียง ย่อมรู้จักจุมูก รู้จักกลิ่น ย่อมรู้จักลิ้น รู้จักรส ย่อมรู้จักกาย รู้จักโผฏฐัพพะ ย่อมรู้จักใจ รู้จักธรรมมารมณ และรู้จักสังโยชน์ที่อาศัยใจและธรรมมารมณเกิดขึ้น รู้จักสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดหรือจะเกิดขึ้น รู้จักสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วหรือจะละเสีย และรู้จักสังโยชน์ที่ละได้แล้วหรือจะไม่เกิดขึ้นต่อไป^{๓๓}

องค์ประกอบของอายตนะ ๑๒ เป็นการกำหนดพิจารณาอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ให้เป็นจุดเชื่อมโยงกัน และเป็นที่หมุนเวียนของบุญบาป^{๓๔} เมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกัน เกิดเป็นวิถีจิตขึ้น มีจิตหลายชนิดวนเวียนไปมา^{๓๕} เช่น จิตที่เป็นกุศล จิตที่เป็นอกุศล จิตที่เป็นวิบาก จิตที่เป็นกิริยา เป็นต้น โดยอายตนะ ๑๒ มีองค์ประกอบเป็น ๖ คู่ ดังนี้

อายตนะ ๑๒ การตั้งสติกำหนดพิจารณาอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ว่าเป็นจุดเชื่อมโยงของชีวิตมนุษย์ และเป็นที่หมุนเวียนบุญบาป เมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกัน เกิดเป็นวิถีจิตขึ้น ในวิถีหนึ่งมีจิตเกิดขึ้นหลายชนิด เช่น จิตที่เป็นกุศล จิตที่เป็นอกุศล จิตที่เป็นวิบาก จิตที่เป็นกิริยา วิถีจิตนี้เกิดขึ้น วนเวียนอยู่หลายรอบ และอายตนะ ๑๒ มีองค์ประกอบเป็นคู่ๆ ดังนี้

๑) อายตนะคู่ที่ ๑ อายตนะภายในคือประสาทตา อายตนะภายนอกเป็นสีต่างๆ กระพบบัน ทำให้เกิดการเห็น เกิดสภาพเห็น ประสาทตาเป็นรูป สีที่กระทบตาเป็นรูป สภาพเห็นเป็นนาม และให้เจริญสติระลึกจรรูปนาม จรรูปนามทางตาโดยกำหนดสภาพเห็น เป็นธรรมชาติที่ฉายออกจากตา รับสี เห็นสี เห็นรูป ให้เจริญสติเข้าไปรู้สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม และไม่พยายามนึกคิดหาสิ่งที่เห็นเป็นอะไร^{๓๖}

๒) อายตนะคู่ที่ ๒ อายตนะภายในคือประสาทหู อายตนะภายนอกคือเสียงต่างๆ กระพบบัน ทำให้เกิดการได้ยิน หูเป็นรูปธรรม เสียงเป็นรูป ประสาทหูเป็นรูป กระพบบันเป็นเหตุให้

^{๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๓/๘๐.

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

^{๓๕} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

เกิดสภาพได้ยิน สภาพได้ยินเป็นนามธรรม และให้เจริญสติระลึกสภาพได้ยิน ได้ยินเสียง ให้กำหนดสภาพได้ยิน เพื่อไม่ให้เข้าไปสู่สมมติบัญญัติได้ง่าย^{๓๗}

๓) อายุตนะคู่ที่ ๓ อายุตนะภายในคือประสาทจมูก อายุตนะภายนอกคือกลิ่นต่างๆ กระทบกัน ทำให้เกิดการได้กลิ่น จมูกกับกลิ่นต่างๆ เป็นรูป ธรรมชาติรู้กลิ่นเป็นนาม และกำหนดรูปกลิ่นที่จมูก กระทบกันเป็นเหตุให้เกิดการรู้กลิ่น เป็นมนายตนะ เป็นจิตเกิดที่จมูก^{๓๘} ทำหน้าที่รู้กลิ่น ทำให้กลิ่นเป็นรูป รู้กลิ่นเป็นนาม เมื่อสติระลึกสภาพ รู้กลิ่น เกิดการรับรู้ทางจมูก ถ้านำไปสู่สมมติบัญญัติว่าเป็นกลิ่นอะไร กลิ่นหรือรู้กลิ่นเป็นธรรมชาติ คิดเรื่องของกลิ่นเป็นธรรมชาติ พอใจหรือไม่ พอใจเป็นธรรมชาติ การเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ดับไปตามเหตุปัจจัย มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อเห็นลักษณะนั้น กลิ่นดับ รู้กลิ่นดับ ตัวเข้าไปรู้เรื่องดับ พอใจดับ ไม่พอใจดับ เพราะเหตุดับ การเห็นความเกิดดับทำให้เกิดปัญญาว่าไม่เที่ยง บังคับไม่ได้ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ด้วย^{๓๙}

๔) อายุตนะคู่ที่ ๔ อายุตนะภายในคือประสาทลิ้น อายุตนะภายนอกคือรสต่างๆ กระทบกัน ทำให้เกิดการได้รส ลิ้นกับรสต่างๆ เป็นรูปธรรม ธรรมชาติที่รู้รสเป็นนามกำหนดรู้รูปรสที่ลิ้น^{๔๐} สภาพรู้รสเป็นมนายตนะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นที่ลิ้น ทำหน้าที่รู้รส เมื่อทำสติระลึก รู้เวลากินข้าว รสกระทบลิ้น ระลึกสภาพรสรู้รส ถ้าไปสู่สมมติบัญญัติ รู้ว่ารสนี้เป็นรสอะไร เป็นการรู้ที่ใจคือมนายตนะ ตัวจิตคิดนี้รู้ว่าเป็นสมมติบัญญัติต่างๆ แล้วเกิดพอใจไม่พอใจในรสนั้น ก็ทำให้เป็นธัมมายตนะเกิดขึ้น^{๔๑}

๕) อายุตนะคู่ที่ ๕ อายุตนะภายในคือประสาทกาย อายุตนะภายนอกคือโผฏฐัพพายตนะ เครื่องกระทบทางกาย มีธาตุดินที่มีลักษณะแข็งหรือแข็งน้อย ธาตุไฟที่มีลักษณะร้อนหรือร้อนน้อย ธาตุลมที่มีลักษณะแฉ่ง ตึง หรือตึงน้อย และสิ่งที่มากระทบทางกายจะมีความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เมื่อเย็นมากกระทบแขน ขา ลำตัว ใบหน้า ให้กำหนดรู้แบบปกติคือกำหนดแบบไม่บังคับ กำหนดแบบตามสภาพ จะทำให้เกิดการคลายตัวเป็นปกติ ถ้าในขณะที่จิตไปนึกถึงสมมติบัญญัติว่าเป็นของจริง คือเป็นจิตที่เกิดที่ใจเป็นมนายตนะทางใจ สติก็รู้มาที่จิตใจ คิดเรื่อยไปเป็นสิ่งของ เป็นชื่อ เป็นความหมาย เป็นเรื่องราว จนไปถึงความรู้สึกพอใจไม่พอใจ ให้กำหนดรู้เรื่องนั้นๆ ถือว่าเป็นธัมมายตนะ

^{๓๗} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๗๙.

^{๓๘} แนบ มหานีรานนท์, แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๙.

^{๓๙} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๘๑.

^{๔๐} แนบ มหานีรานนท์, แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา, หน้า ๑๓๙.

^{๔๑} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๘๒.

๖) อายตนะคู่ที่ ๖ คือ มนายนะ และธัมมานะ ใจเป็นนาม ธรรมชาติกระทบใจมีทั้ง รูปกับนาม เช่น รูปนั่ง ยืน เดิน คู้เหยียด เป็นต้น นามกระทบใจ เช่น โกรธ โลก เป็นต้น^{๔๖} การกระทบทำให้เกิดรู้เรื่องราวต่างๆ การกำหนดรู้จิตใจ เมื่อธัมมานะกระทบที่ใจที่สามารถสัมผัสรู้ได้ คือ เจตสิกต่างๆ รวมรูปละเอียดคือสุขุมรูป เมื่อเจริญวิปัสสนามิถุนาปัญญาแก่กล้าไปถึงโลกุตตรญาณ สามารถรับนิพพานเป็นอารมณ์ กิเลสที่อยู่ในจิตใจจะถูกประหารให้ย่อยลง เบาบางลง ในขณะที่เจริญสติกำหนดรู้รูปนามอยู่นั้น กิเลสจะบรรเทาลง ถ้าญาณปัญญาเกิดขึ้นจะละกิเลสเป็นขณะ เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นจะละกิเลสได้เด็ดขาด นับเป็นเรื่องของชีวิตและธาตุแท้ที่มีอยู่จริง

สรุปว่า องค์ประกอบของอายตนะ ๑๒ ประกอบด้วยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ซึ่งเป็นความเชื่อมโยงอายตนะของชีวิต เป็นเรื่องของรูปธรรมกับนามธรรม เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส ใจได้สัมผัส ใจได้รับรู้ธรรมารมณ์ และเป็นที่สะสมของบุญและบาปที่เป็นเพียงปรมาตมธรรมว่าด้วยเรื่องของขันธ อายตนะ ธาตุ และสังขจะ

๓.๒ ขั้นตอนของการบรรลุธรรม

ระดับขั้นตอนของการบรรลุธรรม เป็นเครื่องกำหนดผลสำเร็จของการปฏิบัติธรรม โดยมีผลการปฏิบัติปรากฏขึ้นตามลำดับ เป็นมรรค ๔ ผล ๔ ตั้งแต่ระดับโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล และอรหัตตมรรค อรหัตตผล สำหรับการบรรลุธรรมนี้ ได้แบ่งระดับตามพระอรियบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ดังนี้

๓.๒.๑ พระโสดาบัน

การบรรลุธรรมระดับที่ ๑^{๔๗} เรียกว่า พระโสดาบัน หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแสสมรรคหรือผู้เดินตามทางที่ถูกต้องอย่างแท้จริง คือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง การบรรลุธรรมระดับนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญาสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพตปรามาส การบรรลุธรรมในระดับนี้ ระดับมรรคเรียกว่า โสดาปัตติมรรค ระดับผล เรียกว่า โสดาปัตติผล พระอรियบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน

^{๔๖} แนบ มหานิรานนท, *แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา*, (กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๐.

^{๔๗} ศิริกาญจน์ ทศนีย์ไทรเทพ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชาตกรกับการบรรลุเป็นพระอรหันต์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระองค์คุณิมาลเถระ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕.

พระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันนี้ ต้องละสังขรณ์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีลพัตปรามาสได้อย่างเด็ดขาด ไม่มีเหลืออยู่ในจิตสันดาน ต้องเวียนว่ายตายเกิดในโลกนี้อีกไม่เกิน ๗ ชาติ พระโสดาบันมี ๓ ประเภท^{๔๔} คือ

๑) เอกพีชีโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้มีพีชคืออตภาพเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียว ก็จะได้บรรลุอรหัตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์

๒) โกลังโกลโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ก็เกิดได้ ๒ หรือ ๓ ภพ และถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่เกิดในตระกูลต่ำ คือ เกิดในตระกูลที่มีโภคสมบัติมาก เท่านั้น ก็จะได้บรรลุอรหัตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์

๓) สัตตักขัตตุปรมาโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้ละสังขรณ์เบื้องต่ำ ๓ ประการได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปในอบาย ๔ มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูง เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ไม่เกิด ๗ ครั้ง ก็จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๓.๒.๒ พระสกทาคามี

การบรรลุธรรมระดับที่ ๒ เรียกว่า พระสกทาคามี หมายถึง ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณ ในสมาธิและปัญญา ทำสังขรณ์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีลพัตปรามาสให้หมดสิ้นไป และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง การบรรลุธรรมระดับนี้ระดับมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ระดับผล เรียกว่า สกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระสกทาคามี (พระสกิทาคามี) พระอริยบุคคลระดับพระสกทาคามีนี้ต้องละสังขรณ์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีลพัตปรามาสได้ อย่างเด็ดขาด ไม่มีเหลืออยู่ในจิตสันดาน และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง จะกลับมาเกิดอีกเพียงชาติเดียวเท่านั้น ก็ระดับชั้นพรินิพพาน แต่การจะเกิดที่ไหนนั้นได้จำแนกไว้ ๕ ประเภท คือ

๑) อิธะ ปัตวา อิธะ พรินิพพายี คือ ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว พรินิพพานในโลกนี้เองหมายถึง บางท่านสำเร็จเป็นพระสกทาคามีในโลกมนุษย์นี้แล้ว บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วดับขันธ พรินิพพานในโลกมนุษย์นี้

๒) ตัตถะ ปัตวา ตัตถะ พรินิพพายี คือ ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว พรินิพพานในเทวโลก หมายถึง บางท่านสำเร็จเป็นพระสกทาคามีแล้วก็กระทำความเพียรเจริญวิปัสสนาจนบรรลุอรหัตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธพรินิพพานในเทวโลกนี้เอง

^{๔๔} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๑-๓๓/๑๕๔.

๓) อธิษ ปัตวา ตตถะ ปรินิพพายี คือ ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรินิพพานในเทวโลกนั่นเอง หมายถึง บางท่านสำเร็จเป็นพระสกทาคามีแล้ว จุตินไปเกิดในมนุษยโลกแล้วได้บรรลุอรหัตตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรินิพพานในเทวโลกนั่นเอง

๔) ตตถะ ปัตวา อธิษ ปรินิพพายี คือ ผู้บรรลุในโลกนี้แล้วเกิดในโลกนี้จึงปรินิพพาน หมายถึง บางท่านเป็นเทวดาสำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลกแล้วบรรลุอรหัตตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลกนั่นเอง

๕) อธิษ ปัตวา ตตถะ นิพพัตติวา อธิษ ปรินิพพายี คือ ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ไปบังเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้วกลับมาเกิดในโลกนี้ จึงปรินิพพาน หมายถึง บางท่านเป็นเทวดา สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลกนี้ จุตินมาปฏิสนธิในเทวโลกแล้วบรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรินิพพานในโลกมนุษย์นี้เอง^{๔๕}

๓.๒.๓ พระอนาคามี

การบรรลุธรรมระดับที่ ๓^{๔๖} เรียกว่า พระอนาคามี หมายถึง ผู้จะปรินิพพานในที่สุด ไม่เวียนกลับมาอีก ผู้ได้บรรลุธรรมในระดับนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลและสมาธิทำได้อุปประมาณในปัญญาทำสังโยชน์ ๕ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปราส กามราคะ และพยาบาทให้หมดสิ้นไปการบรรลุธรรมระดับนี้ระดับมรรค เรียกว่า อนาคามีมรรค ชั้นผล เรียกว่าอนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระอนาคามีพระอริยบุคคลระดับพระอนาคามีนี้ต้องละสังโยชน์ ๕ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปราส กามราคะ และพยาบาทได้อย่างเด็ดขาดไม่มีเหลืออยู่ในจิต สันดานเมื่อพระอนาคามีไปบังเกิดในพรหมโลก บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วดับขันธปรินิพพานในพรหมโลกนั้น พระอนาคามีมี ๕ ประเภท คือ

๑) อันตรปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่างคือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงก็ปรินิพพานมี ๓ จำพวก คือ

๑.๑ พวกที่เกิดในชั้นสุทธาวาสอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัลป์ แต่ก็บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิดก็จะบรรลุภายใน ๑๐๐ กัลป์

๑.๒ พวกที่เมื่อไม่สามารถบรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันที่เกิดก็บรรลุภายใน ๒๐๐ กัลป์

^{๔๕} วิสุทธิ.มหาฎีกา (ไทย) ๓/๓๒๖/๕๖๙.

^{๔๖} อัมพร จันทรรัตน์, “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติธรรมกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

๑.๓ พวกที่เมื่อไม่สามารถบรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันเกิดก็บรรลุภายใน ๔๐๐ กัลป์^{๔๗}

๒) อุพหัจจปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้วจวนจะถึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้วจวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน

๓) อสังขารปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้วปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔) สสังขารปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้วปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก

๕) อุทธังโสโตกนิภฏฐคามีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสเบื้องบนไปสู่ อภินิภฏฐภพ คือ เกิดในสุทธาวาสจนถึงอภินิภฏฐภพแล้วปรินิพพานในภพนั้น พระอนาคามีผู้ที่แก้กัณฑ์ใน สัทธินทรีย์ เกิดในพรหมโลกชั้นอวิหาภูมิ ผู้ที่แก้กัณฑ์ในวิริยอินทรีย์เกิดในชั้นอตปปาภูมิ ผู้ที่แก้กัณฑ์ใน สติทริย เกิดในชั้นสุทสสาภูมิ ผู้ที่แก้กัณฑ์ในสมาธิทริย เกิดในชั้นสุทสสิภูมิ ผู้ที่แก้กัณฑ์ในปัญญาทริย เกิดในอกนิภฏฐาภูมิ^{๔๘}

๓.๒.๔ พระอรหันต์

การบรรลุธรรมระดับที่ ๔ เรียกว่า พระอรหันต์ หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดผู้ได้บรรลุธรรมในระดับนี้ เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ทำสังโยชน์ ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาให้หมดไป การบรรลุธรรมระดับมรรคนี้ เรียกว่าอรหัตตมรรค ระดับผลนี้ เรียกว่าอรหัตตผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุ ชื่อว่าพระอรหันต์ เป็นผู้ประหารกิเลสได้สิ้นเชิง และตัดสังโยชน์ ๑๐ ได้เด็ดขาดแล้ว ยังสามารถเข้าอรหัตตผลสมบัติ เสวยอารมณ์พระนิพพานได้ตามจิตปรารถนา เมื่อหมดกิเลสจบพรหมจรรย์แล้ว จะไม่เกิดอีก พอถึงอายุขัย จะดับขันธปรินิพพาน

สรุปว่า ขั้นตอนของการบรรลุธรรม แบ่งเป็นมรรคผล คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล และอรหัตตมรรค อรหัตตผล โดยมีความเชื่อมโยงกับผู้บรรลุ ได้แก่ พระโสดาบัน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยโสดาปัตติมรรค และตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล พระสกทาคามี เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสกทาคามีมรรค และตั้งอยู่ในสกทาคามีผล พระอนาคามีเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอนาคามีมรรค และตั้งอยู่ในอนาคามีผล และพระอรหันต์ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอรหัตตมรรค

^{๔๗} อจ .ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๒๔๓.

^{๔๘} พระเทพกิตติปัญญาคูณ (กิตติวุฑโฒ ภิกขุ) , **ปรมัตถธรรม ๔ (จิต เจตสิก รูป นิพพาน)**, หน้า

และตั้งอยู่ในอรรถเหตุผล มรรคผลนี้เป็นขั้นตอนของการเข้าถึงนิพพาน โดยโสดาปัตติมรรคเป็นการเห็นนิพพานครั้งแรก ส่วนสกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรรถตมรรคเป็นการเจริญในธรรมเพื่อผู้ปฏิบัติจะเข้าถึงนิพพานได้สำเร็จ

๓.๓ วิเคราะห์วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ในพระสูตรต้นตปิฎก ยุคนันทกถา ได้ปรากฏว่า สมัยหนึ่งพระอานนทอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายไว้ว่า การเจริญธรรมที่เป็นคู่ย่อมทำให้แจ้งอรรถได้มรรคทั้ง ๔ ประการหรือมรรคใดมรรคหนึ่ง คือ การเจริญวิปัสสนามีสถะนำหน้า การเจริญสมถะมีวิปัสสนามำหน้า การเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป และผู้เจริญธรรมมีใจถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคย่อมเกิด เมื่อทำให้มากแล้วมรรคนั้นย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป^{๔๔} การวิจัยนี้ได้ตั้งประเด็นวิเคราะห์วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมไว้ ๔ ประเด็น คือ วิปัสนามีสถะนำหน้า สมถะมีวิปัสสนำหน้า สมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน และการเจริญธรรมเมื่อจิตถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ ดังนี้

๓.๓.๑ วิปัสนามีสถะนำหน้าหรือสมถะนำหน้าวิปัสสนา

วิปัสนามีสถะนำหน้า เป็นการเจริญวิปัสสนาที่มีสมถะนำหน้าก่อน มรรคย่อมเกิด เมื่อทำให้มากแล้วมรรคนั้นย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป ในสูตรต้นตปิฎก ได้อธิบายความว่า ผู้ปฏิบัติมีจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิชื่อว่าวิปัสสนา เนื่องจากมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้นเป็นไตรลักษณ์ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นเหตุให้สมถะเกิดก่อน และวิปัสสนาเกิดภายหลัง เรียกว่าการเจริญวิปัสนามีสถะนำหน้า ส่วนมรรคที่เกิดขึ้นชื่อว่า สัมมาทิฐิที่มีสภาวะเห็น สัมมาสังกัปปะที่มีสภาวะตรีกตรอง สัมมาวาจาที่มีสภาวะกำหนด สัมมากัมมันตะที่มีสภาวะเป็นสมุฏฐาน สัมมาอาชีวะที่มีสภาวะผ่องแผ้ว สัมมาวายามะที่มีสภาวะระครองไว้ สัมมาสติที่มีสภาวะตั้งมั่น และสัมมาสมาธิที่มีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ส่วนธรรมที่เกิดในการภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกัน อินทรีย์มีรสเดียวกัน มีความเพียรที่สมควรแก่ธรรมนั้น และประพฤติปฏิบัติอยู่เนืองๆ เมื่อผู้ปฏิบัติถึง รู้เห็น พิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ระครองความเพียรไว้ ตั้งสติและจิตไว้มั่น รู้ชัดด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อย่าง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละ

^{๔๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๓-๔๑๔.

ธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง เหล่านี้ชื่อว่าปฏิบัติ หรือภาวนา เมื่อทำให้มากแล้วย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป^{๕๐}

การละสังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และการละอนุสัย ๒ คือ ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย ย่อมได้โสดาปัตติมรรค การละสังโยชน์ ๓ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ส่วนหยาบ และการละอนุสัย ๒ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนหยาบ ย่อมได้สกทาคามีมรรค การละสังโยชน์ ๒ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ส่วนละเอียด และการละอนุสัย ๒ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนละเอียด ย่อมได้อานาคามีมรรค และการละสังโยชน์ ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา และการละอนุสัย ๓ คือ มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย ย่อมได้อรหัตตมรรค สำหรับสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ คือไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอพยาบาล อาโลก เป็นผู้พิจารณาเห็นความสะละคืน หายใจเข้า หายใจออก ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมานินั้น โดยความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา ทำให้สมถะมีก่อน และวิปัสสนามีภายหลัง^{๕๑}

๓.๓.๒ สมถะมีวิปัสสนานำหน้าหรือวิปัสสนาปูพรางสมถะ

สมถะมีวิปัสสนานำหน้า เป็นการเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า ในสุดตันตนิทเทศได้ อธิบายความว่า วิปัสสนาใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่างๆ ตามสภาวะโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อสภาวะที่จิตปล่อยธรรมที่เกิดในวิปัสสนาเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านและเป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อนและสมถะมีภายหลัง และประพฤติปฏิบัติอยู่เนืองๆ ทำให้มรรคเกิด เมื่อทำให้มากแล้วมรรคนั้นย่อมละสังโยชน์ได้และอนุสัยย่อมสิ้นไป เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ชรา และมรณะโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทำให้สภาวะที่จิตปล่อยธรรมที่เกิดในภาวนานั้นเป็นอารมณ์และเป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อนและสมถะมีภายหลัง เรียกว่าเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า^{๕๒}

๓.๓.๓ สมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กันหรือยุคนัทรสมถะวิปัสสนา

สมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน เป็นการเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป ในสุดตันตนิทเทศ ได้อธิบายความว่า ผู้ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ ได้แก่ สภาวะเป็นอารมณ์ เป็นโคจร สภาวะละ สะละ ออก หลีกออก สภาวะเป็นธรรมละเอียด เป็นธรรมประณีต สภาวะหลุดพ้น ไม่มีอาสวะ เป็นเครื่องข้าม ไม่มีนิमित ไม่มีปณิหิตะ เป็นสุญญตะ มีรสเป็นอย่างเดียวกัน สภาวะเป็นคู่กัน

^{๕๐} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔-๔๑๖.

^{๕๑} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๔๑๖-๔๑๘.

^{๕๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘-๔๑๙.

ทำให้ผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป มีสภาวะเป็นอารมณ์คือการละอุทัจจะหรือความฟุ้งซ่านจนทำให้ผู้ปฏิบัติมีสมาธิ คือจิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน มีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อผู้ปฏิบัติละอริชชา และมีวิปัสสนาเพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น มีนิโรธเป็นอารมณ์ สมณะและวิปัสสนารสเป็นคู่กัน มีรสอย่างเดียวกันและเป็นคู่กันด้วยการมีสภาวะเป็นอารมณ์ จึงกล่าวได้ว่าผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ มรรคย่อมเกิด เมื่อทำให้มากแล้วมรรคนั้นย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป ดังนั้นผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป จึงต้องอาศัยอาการ ๑๖ ประการนี้^{๕๓} เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

๓.๓.๔ การเจริญธรรมเมื่อจิตถูกอุทัจจะในธรรมกัณฑ์ไว้

เมื่อผู้ปฏิบัติมนสิการโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทำให้โอภาส (แสงสว่าง) ญาณ (ความรู้) ปีติ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) สุข (ความสุข) อธิโมกษ์ (ความน้อมใจเชื่อ) ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) อุปฏิฐาน (สติแก่กล้า) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) และนิกันติ (ความตั้งใจ) เกิดขึ้นแล้ว เป็นความฟุ้งซ่านและเป็นอุทัจจะ ทำให้ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทัจจะกัณฑ์ไว้ทำให้ไม่รู้ชัดว่าสิ่งนั้นเป็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาตามความเป็นจริงของโลก ซึ่งในเวลาที่ยึดตั้งมั่น สงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคย่อมเกิด เมื่อทำให้มากแล้วมรรคนั้นย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทำให้โอภาสและสิ่งอื่นๆ เกิดขึ้น เมื่อมนสิการรูปโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ชรา และมรณะ ทำให้โอภาสเกิดขึ้น มรรคย่อมเกิด เมื่อทำให้มากแล้วมรรคนั้นย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป^{๕๔} ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติเป็นขั้นตอนเพื่อการบรรลุธรรม

จากการวิเคราะห์วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมทั้ง ๔ วิธี ได้แก่ การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า การเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า การเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป และการเจริญธรรมเมื่อจิตถูกอุทัจจะในธรรมกัณฑ์ไว้ พบว่าวิธีการดังกล่าวทำให้เกิดปัญญาอันเป็นหนทางเพื่อการบรรลุ มรรค ผล นิพพานในพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมอันหมดจดจากกิเลส เป็นอริยบุคคลผู้เข้าใจในไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาไม่มีตัวตน และการปฏิบัติภาวนาเป็นเครื่องอบรมทางกาย ทางจิต และทางปัญญา คืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งสมณะและวิปัสสนาภาวนา โดยการเจริญสมณะสลักกับวิปัสสนาหรือการเจริญคู่กันไป เพื่อฝึกจิตให้เกิดปัญญา เกิดความรู้แจ้งในรูปนามที่เป็นสภาวะธรรม ซึ่งการพิจารณาเห็นลักษณะของสภาวะธรรมมี ๗ ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความไม่มีตัวตน ความน่าเบื่อหน่าย ความคลายกำหนด ความดับกิเลส ความสลัดทิ้ง

^{๕๓} ตูรายละเอียดยใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๑๙-๔๒๔.

^{๕๔} ตูรายละเอียดยใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕-๔๒๘.

กิเลส ส่วนปัญญาที่เห็นแจ้งชัดในรูปนามหรือขั้น ๕ ว่ามีลักษณะของความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน ถือเป็นภavanaปัญญาที่ทำให้จิตของผู้ปฏิบัติภavanaพ้นจากทุกข์ทั้งปวง และมุ่งสู่ความสงบที่เป็นโลกุตระอันมีนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ปัญญาชนิดนี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาจนทำให้เข้าใจถึงอริยสัจ ๔ เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานตามกำลังสติปัญญาญาณของอริยบุคคล

๓.๔ ตัวอย่างการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการเข้าถึงธรรมในระดับต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ในสมัยพุทธกาล พระอริยบุคคลได้อาศัยหลักพุทธธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดความยินดีต่อการปฏิบัติ และได้รับผลของการปฏิบัติคือการบรรลุธรรม โดยมีบุคคลตัวอย่างที่บรรลุธรรมปรากฏให้เห็น ดังนี้

๑) การบรรลุธรรมของกาละบุตรท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี

อนาถบิณฑิกเศรษฐี^{๕๕} เป็นมหาอุบาสกในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา และมีความมั่นคงในพระพุทธศาสนา แต่บุตรท่านเศรษฐี ชื่อว่ากาละ ไม่มีความเลื่อมใส ไม่ปรารถนาที่จะไปสำนักของพระพุทธเจ้า ไม่ปรารถนาจะเห็นหรือฟังธรรมของพระพุทธองค์ เมื่อท่านเศรษฐีรู้ว่าบุตรของตนยึดถือทิฐิมานะ หากเห็นผิดเช่นนี้ต้องตบถนรกแน่นอน ดังนั้นท่านเศรษฐีจึงคิดหาอุบายเพื่อให้บุตรไปฟังธรรม โดยจ้างบุตรให้ไปรักษาอุโบสถศีลและฟังธรรมเป็นเงิน ๑๐๐ กหาปณะ ครั้งแรกกาละไปยังวิหาร ได้รักษาอุโบสถแต่ไม่ฟังธรรม เมื่อถึงรุ่งเช้าของวันใหม่ก็กลับบ้าน วันต่อมาท่านเศรษฐีส่งบุตรไปอีกโดยกำชับว่าจะให้เงินเพิ่มเป็น ๑,๐๐๐ กหาปณะ แต่เขาต้องยืนตรงพระพักตร์พระพุทธเจ้าแล้วเอาธรรมกลับมาบวชหนึ่ง กาละจึงยอมฟังธรรม ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำให้เขาจำบทแห่งธรรมไม่ได้ เขาก็จดจำบทแห่งธรรมนั้นไม่ได้ จึงตั้งใจฟังบทต่อไป ซึ่งการตั้งใจจะเรียนบทต่อไป ชื่อว่าได้ฟังธรรมด้วยความเคารพ ธรรมย่อมเกิดมีในใจ เขาตั้งใจฟังด้วยดีและคิดว่าจะเรียนบทต่อไป ไป ในที่สุดจึงตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล บรรลุเป็นพระโสดาบัน

วันรุ่งขึ้น กาละกลับบ้านพร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประมุข ท่านเศรษฐีต้อนรับพระพุทธองค์ และกราบทูลถึงกาละที่เปลี่ยนไป พระพุทธองค์ได้ตรัสว่าการได้โสดาปัตติผลของกาละประเสริฐยิ่งกว่าสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิหรือสมบัติในเทวโลก เพราะการได้สมบัติที่ประณีตแต่ไม่ได้มีความแน่นอน และต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏหรือตกไปสู่อบายภูมิ ๔ ในยามเมื่อหมดบุญ แต่การได้บรรลุเป็นพระโสดาบันนั้น เกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ ในระหว่างนี้ไม่ต้องไปสู่อบายภูมิ

^{๕๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๔๗/๒๗๐.

๔ แน่นนอน ซึ่งการกระทำของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ผู้เป็นบิดาทั้งทางโลกและทางธรรมได้คอยสนับสนุนช่วยเหลือให้กาลละ บุตรของท่านเศรษฐีได้ครอบครองสมบัติทางธรรม

๒) การบรรลุลัทธิธรรมของนางขุชุตตรา

นางขุชุตตรา^{๕๖} หญิงรับใช้ของพระนางสามาวดี อัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน รับหน้าที่เป็นคนจัดการดอกไม้ให้พระนางสามาวดี ซึ่งได้รับเงินวันละ ๘ กหาปณะเป็นค่าดอกไม้จากพระราชาราชวันหนึ่ง เจ้าของร้านขายดอกไม้ไม่ว่างที่จะขาย เพราะกำลังจัดเตรียมไทยธรรมถวายพระพุทธรูปพร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ เจ้าของร้านดอกไม้ชวนให้นางช่วยจัดดอกไม้ด้วย นางอยู่ช่วยจนกระทั่งถึงตอนที่พระพุทธรูปทรงแสดงธรรมเพื่ออนุโมทนา นางตั้งใจฟังคำอนุโมทนาจบลงก็ได้บรรลุปะเป็นพระโสดาบัน เมื่อบรรลุปะเป็นพระโสดาบัน ได้ชื่อว่าผิตศีล ๕ ไม่มี แต่เนื่องจากนางได้เก็บเงินค่าดอกไม้ไว้ ๔ กหาปณะทุกวัน พอบรรลุลัทธิธรรมเป็นพระโสดาบัน นางได้จ่ายค่าดอกไม้ทั้งหมด ทำให้ได้ดอกไม้มากกว่าทุกวัน เป็นเหตุให้พระนางสามาวดีเข้าใจว่าพระราชาราชวันค่าดอกไม้เพิ่มขึ้น แต่นางขุชุตตราสารภาพว่าได้ยกยอกค่าดอกไม้ไว้ ๔ กหาปณะทุกวัน เมื่อพระนางสามาวดีฟังแล้ว ไม่กล่าวโทษนางและได้ชมเชยที่นางมีโอกาสดังฟังธรรม และขอให้นางกล่าวธรรมให้ฟัง นางขุชุตตราได้นั่งแสดงธรรมที่ตนได้ฟังมา พอแสดงธรรมจบ พระนางสามาวดีพร้อมหญิงผู้เป็นบริวารอีก ๕๐๐ คนก็บรรลุปะเป็นพระโสดาบัน หญิงเหล่านั้นกราบไหว้นางขุชุตตรา และตั้งนางไว้ในฐานะเป็นมารดาและอาจารย์ ในกาลต่อมา ได้ส่งนางไปฟังธรรมของพระพุทธรูปแล้วให้กลับมาแสดงให้พระนางสามาวดีพร้อมบริวารฟัง ทำอย่างนี้เป็นประจำจนนางมีความชำนาญในการแสดงธรรม และได้รับการรับรองจากพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าสาวิกาทั้งหลายด้านการแสดงธรรม

๓) การบรรลุลัทธิธรรมของพระอังคูลิมาลเถระ

พระอังคูลิมาลเถระ^{๕๗} ในอดีตเคยหลงผิดกระทำปาณาติบาต ฆ่าคนตายถึง ๙๙๙ คนโดยหวังจะได้เรียนวิชาชุบชีวิตคนตายให้ฟื้น ต่อมาได้พบพระพุทธรูปเจ้า เกิดสำนึกผิดในบาปกรรมที่ได้กระทำมา จึงขอบวชในสำนักของพระพุทธรูปเจ้า และตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนบรรลุปะพระอรหันต์

๔) การบรรลุลัทธิธรรมของพระจูฬปันถก

พระจูฬปันถก^{๕๘} บวชตามพี่ชายคือพระมหาปันถก เมื่อแรกบวชท่านไม่สามารถท่องมนต์หรือเข้าใจธรรม จึงถูกพระพี่ชายขับไล่ออกจากสำนัก เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทราบความ จึงประทานผ้าเช็ด

^{๕๖} คุรยละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๕/๒๒๐-๓๐๙.

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑.

^{๕๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๒.

พระบาทสีขาวให้ ท่านรับแล้วลอบไปมาจนในที่สุดพิจารณาเห็นว่าผ้าขาวเมื่อถูกลบมีสีคล้ำลง จึงนำมาเปรียบเทียบกับชีวิตที่ไม่มีความยั่งยืน ท่านได้เจริญวิปัสสนาและบรรลुरुธรรมเป็นพระอรหันต์ เนื่องจากสิ่งที่ท่านพบจากการลบผ้าขาวนั้น หลังจากการบรรลุพระอรหันต์ ท่านได้ปฏิสัมภิทาญาณชำนาญในการใช้มนมยิทธิ ท่านจึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้เป็นเอตทัคคะในด้านฉานคือญาณในมนมยิทธิ ซึ่งพระจุฬปนถกเป็นตัวอย่าง que แสดงให้เห็นถึงปัญญาในการตรัสรู้ เป็นจันตมยปัญญาเป็นการใช้ปัญญาอันแยกคายที่เกิดขึ้นภายใน เพื่อพิจารณาให้เห็นความจริงของโลกด้วยตนเอง โดยไม่ต้องท่องจำหรือเรียนเก่ง และไม่เป็นอุปสรรคในการตรัสรู้ธรรม

๕) การบรรลुरुธรรมของพระนันทเถระ

พระนันทเถระ^{๕๙} ออกผนวชตามคำชวนของพระพุทธเจ้า ขณะนั้นท่านกำลังอภิเษกสมรสกับนางชนบทกัลยาณี ทำให้ท่านไม่มีความตั้งใจในการปฏิบัติธรรม และคิดลาผนวชอยู่ตลอดเวลา เมื่อท่านได้สติแล้ว จึงตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอรหันต์ และเป็นผู้สำรวมระวังอินทรีย์อย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องท่านให้เป็นพระเอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านทรงอินทรีย์สังวร

เมื่อแรกออกผนวช พระนันทะเป็นกังวลกับคำขอร้องของนางชนบทกัลยาณีที่ให้รับเสด็จกลับ ทำให้พระนันทะไม่มีความตั้งใจในการปฏิบัติธรรม เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่องจึงชวนพระนันทะไปในที่ต่างๆ เพื่อให้เห็นหญิงที่สวยงามกว่านางชนบทกัลยาณี พระนันทะเที่ยวตามเสด็จจนชอบใจในหญิงงามเหล่านั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงตรัสว่าถ้าพระนันทะปฏิบัติธรรมจนบรรลุพระอรหันต์ พระพุทธองค์จะนำพาหญิงงามเหล่านั้นมาแต่งงานกับพระนันทะ ทำให้พระนันทะตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนถูกหมู่มงฆ์พากันล้อเลียนจนพระนันทะเกิดความละอายใจ ได้หลีกเลี่ยงหนีไปบำเพ็ญเพียรแต่ผู้เดียว จนได้สติว่า ความรักไม่มีที่สิ้นสุด ความรักทำให้เกิดความทุกข์และความเศร้าโศกเสียใจอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้ท่านเกิดความสลัดใจ ละวางความรัก และตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุพระอรหันต์^{๖๐}

๖) การบรรลुरुธรรมของพระนางรูปนันทเถรี

พระนางรูปนันทา^{๖๑} บวชในสำนักของพระพุทธเจ้า แต่พระนางไม่กล้าเข้าเฝ้าพระศาสดา เพราะเกรงถูกตำหนิ พระนางได้ยินมาว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระนางจึงไม่เสด็จไปเฝ้าเพราะเกรงว่าพระพุทธองค์จะพึงตรัสโทษในรูปที่พระนางทรงเลื่อมใส

^{๕๙} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑.

^{๖๐} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑.

^{๖๑} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๗๘

ต่อมา พระนางรูปนันทาได้ไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ทรงตรัสว่าพระนางรูปนันทาหนักในรูป มีเยื่อใยในอรรถภาพอย่างรุนแรง การบรรเทาความเมาในรูปด้วยรูป เป็นที่สบายของพระนางเหมือนการบ่งหนามด้วยหนาม ครั้นพระนางเข้าไปในวิหาร ทรงนิรมิตหญิงสาวอายุประมาณ ๑๖ มีรูปงาม นุ่งผ้าแดง ประดับด้วยอาภรณ์ครบครัน ถือพัด ยืนถวายงานพัดอยู่ใกล้พระพุทธองค์ เมื่อพระนางเห็นหญิงสาวในระยะไกล จึงเปรียบกับอรรถภาพของพระนาง ทำให้รู้สึกว่พระนางเหมือนนางกาที่อยู่ข้างหน้านางพระยา พระนางเกิดความชอบในรูปนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงรูปนั้นให้ลวงภาวะของผู้มีอายุ ๑๖ ปีไปเรื่อยๆ โดยมีความแปรเปลี่ยน คือ เพศหญิงคลอตบุตรครั้งเดียว เป็นหญิงกลางคน หญิงแก่ หญิงแก่คร่ำคร่าแล้วเพราะชรา ฟันหัก ผมหงอก หลังโก่ง ซี่โครงขึ้น มีไม้เท้ายันข้างหน้าก้นอยู่ เมื่อหญิงแก่ทิ้งไม้เท้าแล้วล้มลงบนพื้น จมลงในมูตรและกลิ้งเกลือกไปมา ภาพเหล่านั้น ทำให้พระนางรูปนันทาทรงเห็นความทรุดโทรมของหญิงชรา ทรงเบื่อหน่ายเต็มที่ พระพุทธองค์ได้แสดงมรณะของหญิงนั้น ทำให้พระนางรูปนันทาได้พิจารณาซากศพนั้น ทรงเห็นอรรถภาพที่ไม่เที่ยงของหญิงนี้มีความแก่ ความเจ็บ และความตาย ซึ่งล้วนเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา ทำให้พระนางรูปนันทาทรงส่งญาณไปตามกระแสเทศนาจนบรรลุโสดาปัตติผล และพระพุทธเจ้าทรงตรัสสัญญาตกรรมฐานต่อไปจนพระนางรูปนันทาบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

๗) การบรรลุธรรมของนางอุบลวรรณา

นางอุบลวรรณา^{๖๒} เกิดในตระกูลสูงศักดิ์ และเป็นพี่หม่ายของชายหนุ่มทั้งหลาย จนบิดาของนางไม่ทราบว่าจะยกให้ใครดี จึงพานางไปบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า เมื่อบวชแล้ว นางรับหน้าที่ดูแลทำความสะอาด จัดตั้งน้ำฉันน้ำใช้ และตามประทีปโคมไฟในโรงอุโบสถ เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำขณะที่ตามประทีปโคมไฟอยู่นั้น นางมองดูแสงไฟที่สว่างจนติดตา และต้องดับไฟหลังจากเสร็จภาระกิจการลงอุโบสถ ขณะที่ดับไฟ เกิดความโพรงขึ้นในดวงจิต เห็นการติดดับของดวงไฟเป็นความแปรเปลี่ยนไปของแสงไฟ นางจึงยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนากรรมฐาน พิจารณาแสงไฟจนเห็นความเกิดดับ ความแปรปรวน ความไม่คงทน และอาศัยเชื้อไฟจึงติดอยู่ได้ เมื่อหมดเชื้อไฟก็ดับ หลังจากพิจารณาดวงไฟได้ไม่นาน นางอุบลวรรณาได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

ภิกษุณีอุบลวรรณาเป็นเอตทัคคะทางด้านมีฤทธิ์มากฝ่ายภิกษุณี การบรรลุธรรมเริ่มจากสมถกรรมฐานด้วยเจโตปริยญาณและโสดาตฤ พังดวงไฟจนสมาธิจิตตั้งมั่นในเตโชกสิณ เมื่อตอนไฟดับสมาธิลดลงเหลือแค่อุปะการสมาธิ ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ น้อมนำเอาอาการติดดับของดวงไฟเป็นอารมณ์ พิจารณาจนเห็นพระไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เข้าถึงสภาวะความจริงของธรรมชาติ ในที่สุดนางอุบลวรรณา ก็สามารถบรรลุหัตถผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ทำ

^{๖๒} ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๓๐/๕๙๒-๕๙๓.

อภิญญา ๖ ให้แจ้งแล้ว ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จนสามารถเนรมิตรถเทียมม้า ๔ ตัวด้วยฤทธิ์ เพื่อถวายพระพุทธเจ้า

๘) การบรรลุลิขิตของนางปฎาจารย์

นางปฎาจารย์^{๖๓} ได้รับความทุกข์จากการสูญเสียคนที่รักจนเสียดสี นางต้องเสียบิดามารดา ลูก และสามีในเวลาใกล้เคียงกัน เมื่อนางออกบวช วันหนึ่งนางกลับจากบิณฑบาต ก่อนขึ้นกุฏิได้ใช้กระบวยตักน้ำล้างเท้า ตักรดครั้งที่ ๑ น้ำไหลซึมไปตามพื้นเล็กน้อย ตักรดครั้งที่ ๒ น้ำไหลเป็นทางยาวออกไปอีกนิดหนึ่ง ตักรดครั้งที่ ๓ น้ำไหลออกไปอีกมากกว่าครั้งที่ ๒ ในขณะที่นางตักน้ำล้างเท้าและเห็นน้ำที่ไหลออกไปนั้น นางพิจารณาโดยยกเอาอาการไหลของน้ำขึ้นพิจารณาว่า “คนเราเมื่อตายในปฐมวัยเปรียบดั่งน้ำที่ไหลในครั้งที่ ๑ คนที่ตายในมัชฌิมวัยก็เปรียบดั่งน้ำที่ไหลในครั้งที่ ๒ ส่วนคนที่ตายในปัจฉิมวัยก็เปรียบดั่งน้ำที่ไหลในครั้งที่ ๓” นางได้บรรลุลิขิตผลในขณะที่กำลังรดน้ำล้างเท้า ณ เชิงบันไดนั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นความเกิดและความดับที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี

การเจริญสมถกัมมัฏฐาน อาโปกลิน (น้ำ) โดยใช้ น้ำเป็นอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐาน คือ ท้นที่ที่เห็นสายน้ำไหลลงพื้นดิน นัยตาของปฎาจารย์เถรีได้กระทบรูปอาโป (น้ำ) ที่หยดลงกระทบฝ่าเท้า ได้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างต่อเนื่อง โดยพิจารณาสภาวธรรมที่เกิดขึ้นฉับพลัน ทำให้จิตสว่างไสวไปด้วยพระไตรลักษณ์^{๖๔} ตามหยาดน้ำที่ไหลรินไป สภาวธรรมตามความเป็นจริงก็ปรากฏชัด เป็นผู้มี ความชำนาญในฤทธิ์ ในทิพพโนสตราตและในเจโตปริยญาณ เป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รู้พุทธานุสาสนุสสติญาณ ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นแล้ว เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากมลทิน เป็นบรรพชิตเพื่อประโยชน์ คือ ความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ ส่วนปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ นางก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว ปฎาจารย์ภิกษุณีนางปฎาจารย์

๙) การบรรลุลิขิตของพระอานนท์

เจ้าชายอานนท์^{๖๕} ออกบวชพร้อมเจ้าชายศากยะองค์อื่นๆ หลังจากบวชได้ไม่นาน เจ้าชายองค์อื่นได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระอานนท์ได้บรรลุลิขิตเบื้องต้นเป็นพระโสดาบัน และพระเทวทัตได้อภิญญาแต่ยังไม่บรรลุลิขิตใดๆ สำหรับการบรรลุลิขิตผลของพระอานนท์เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๓ เดือน พระอานนท์เคยเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าในฐานะพุทธอุปัฏฐากใกล้ชิด ทานได้พึงธรรมจากพระพุทธเจ้ามากที่สุดและทรงจำ

^{๖๓} พ.ช. (ไทย) ๒๕/๑๑๑-๑๑๓/๖๕, พ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๘๐-๙๔/๔๖๗-๔๖๘

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔.

^{๖๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๑.

พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ได้ทั้งหมด แต่ก็ไม่สามารถบรรลุหรือตัดผลในตอนที่พระพุทธองค์ยังมีพระชนชีพอยู่^{๖๖}

หนึ่งวันก่อนการทำสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งมีพระอรหันต์เข้าร่วม ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธานและองค์ปุจฉา พระอุบาลีเป็นองค์วิสัชนาพระวินัย และพระอานนท์เป็นองค์วิสัชนาพระธรรม ซึ่งเป็นพระองค์เดียวที่ยังเป็นพระโสดาบัน ฉะนั้นพระอานนท์จึงเร่งรีบปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุพระอรหันต์ให้ทันวันทำสังคายนา แต่ไม่ว่าพระอานนท์จะคร่ำเคร่งอยู่กับการบำเพ็ญเพียรสักปานใดก็ไม่มีที่ท่าว่าจะบรรลุตามที่ได้ตั้งใจไว้ จนกระทั่งถึงวันสุดท้ายก่อนสังคายนา พระอานนท์เห็นว่าตนเองคร่ำเคร่งปฏิบัติธรรมมาแล้วหลายวันจนทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย จึงคิดจะพักผ่อน ท่านนั่งลงแล้วเอนหลังลงเพื่อจะพักผ่อนอิริยาบถ ในขณะที่ท่านเอนกายลงนั้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ท่านก็ได้บรรลุหรือตัดผลในระหว่างการเอนกายลงนอนนั่นเอง^{๖๗} การบรรลุธรรมของพระอานนท์มีลักษณะแปลกกว่าพระสาวกรูปอื่น คือ ท่านบรรลุธรรมในระหว่างการเอนกายลงนอน เพราะต้องการพักผ่อนด้วยปลงใจว่าไม่ควรหักโหมในการปฏิบัติมากนัก ซึ่งเป็นแง่คิดให้กับนักปฏิบัติธรรมให้รู้จักปรับสภาพการปฏิบัติของตนให้เหมาะสมหรือการปรับอินทรีย์ ไม่ให้หักโหมหรือย่อหย่อนนัก และจิตที่ปล่อยวางความอยากบรรลุธรรมก็คือความปล่อยวางตัวสุดท้ายที่ต้องละทิ้งไป เปรียบเหมือนผู้ที่อาศัยแพข้ามมาถึงฝั่งแล้วก็ทิ้งแพไว้ที่ริมฝั่งนั้นแล้วเดินตัวเปล่าขึ้นฝั่งไป ไม่ต้องกังวลอยู่กับแพอีก ภาวะของการบรรลุธรรมคือการปล่อยวางจากทุกสิ่งทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล

๑๐) การบรรลุธรรมของพระวัฑกสิ

ท่านวัฑกสิ^{๖๘} เป็นผู้ที่มีราคะจริตและโมหะจริต ท่านหลงไหลและชื่นชมในความสวยงามอย่างไรเหตุผล มักพิจารณาเอาอารมณ์ของตนเป็นใหญ่ เมื่อท่านได้พบกับพระพุทธเจ้า เห็นพระวรกายอันสง่างามของพระพุทธองค์ก็เกิดความรักใคร่ จึงตัดสินใจออกบวช เพื่อติดตามใกล้ชิดกับพระพุทธองค์ ท่านเฝ้ามองพระพุทธองค์จนถูกตักเตือนอยู่บ่อยครั้ง ในวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าถึงเวลาที่ควรสอนให้พระวัฑกสิได้บรรลุธรรม จึงทำที่ขั้วไม้พระวัฑกสิให้ออกไปให้พ้น อยาได้เฝ้ามองพระพุทธองค์ พระวัฑกสิเกิดความน้อยใจและเสียใจเป็นอย่างมาก จึงเดินไปยังเขาคิณชฎุมุเพื่อกระโดดเขาฆ่าตัวตาย ในขณะที่กำลังจะโดดเขา พระพุทธองค์ทรงปรากฏกายพร้อมทั้งเหยียดพระกรให้พระวัฑกสิจับ และตรัสปลอบว่า “มาเถิดวัฑกสิ เธออย่าได้กลัวเลย เธอจงแลดูตถาคต เราจักยกเธอเหมือนดังความชูช้ำยกช้ำขึ้นจากเปือกตม เราจักยกเธอผู้เปรียบดังพระจันทร์อันราหูจับแล้วนั้นขึ้นเอง”

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓-๒๔ / ๒๖

^{๖๗} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๒๑๗-๒๑๙.

^{๖๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๕๗/๘๗.

พระวักกลีได้ฟังดังนั้นจึงหายน้อยใจและเกิดความปีติใจขึ้นมา พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมสอนว่า “ภิกษุผู้มากด้วยความปรารถนา เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา บรรลุแล้วซึ่งบอญสงบ ย่อมเข้าไปสงบแห่งสังขารอันเป็นสุข” พระวักกลีได้พิจารณาตามคำสอนของพระพุทธองค์ ได้บรรลุอรหัตผล

๑๑) การบรรลุธรรมของพระโมคคัลลานะ

พระโมคคัลลานะ^{๖๙} มีนามเดิมว่าโกลิตะ เป็นเพื่อนกับพระสารีบุตรมีนามเดิมว่าอุปติสสะ ทั้งสองไปไหนมาไหนด้วยกัน มีแนวคิดเดียวกัน และมีความเบื่อหน่ายในชีวิตฆราวาส จึงตัดสินใจออกบวชด้วยกัน เมื่อบวชแล้ว พระโมคคัลลานะได้ทูลลาพระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ณ หมู่บ้านกัลลวาระ แคว้นมคธ ขณะบำเพ็ญธรรมอยู่นั้น ท่านเกิดความง่วงนอนอย่างหนัก จนปฏิบัติธรรมต่อไม่ได้ พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระญาณ ในวันที่ ๘ จึงเสด็จไปสอนวิธีแก้ง่วงดังนี้ (๑) เมื่อกำหนดนึกอะไรแล้วเกิดความง่วง ควรพิจารณากำหนดนั้นให้มาก (๒) ควรตรีกตรองธรรมที่ศึกษามาให้ขึ้นใจ (๓) ควรท่องธรรมที่ได้ฟังได้ศึกษามาโดยพิสดาร (๔) ควรแย่งช่องหู ๒ ข้างแล้วเอาฝ่ามือลูบตัว (๕) ควรลุกขึ้นยืน เอาน้ำลูบตา เหลียวดูทิศ แหงนดูดาว (๖) ควรกำหนดนึกถึงแสงสว่าง ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในจิตตลอดเวลา (๗) ควรเดินจงกรม มีสติกำหนดรู้ ส้ารวมอินทรีย์ จิตไม่ฟุ้งซ่าน (๘) ควรนอนแบบสี่เหลี่ยม มีสติสัมปชัญญะ หมายใจอยู่ว่าจะลุกขึ้น ครั้นตื่นแล้วให้รีบลุกขึ้น

เมื่อพระโมคคัลลานะปฏิบัติตามวิธีแก้ง่วง พระพุทธองค์ทรงทราบว่าพระโมคคัลลานะหายง่วงแล้ว จึงตรัสสอนเรื่องธาตุก็มีมัญฐาน ให้กำหนดพิจารณาภายในนั้นแยกออกเป็นส่วนๆ ให้เห็นว่า เป็นเพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งแต่ละส่วนไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อพระโมคคัลลานะได้เจริญอาโลกกสิณ คือนึกถึงแสงสว่างอยู่ตลอดเวลา แล้วเจริญวิปัสสนาก็มีมัญฐาน และเจริญสมถก็มีมัญฐาน สลับกับวิปัสสนาก็มีมัญฐานจนได้บรรลุอรหัตผลในวันนั้น

๑๒) การบรรลุธรรมของพระสารีบุตร

พระสารีบุตร^{๗๐} บรรลุโสดาบันในครั้งที่ได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ เมื่อได้บวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ท่านติดตามพระพุทธองค์ไปบำเพ็ญสมณธรรม ณ ถ้ำสุกรขาตา เชิงเขาชิลมกุฎ ในเวลาต่อมา ทีฆนขปริพาชกได้ขอเข้าเฝ้า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม “ทีฆนขสูตร” โปรดทีฆนขปริพาชก ขณะนั้นพระสารีบุตรนั่งถวายนานพักอยู่เบื้องข้างหลัง ตรัสถึงการสลัดทิ้งธรรมเหล่านั้นแก่เราทั้งหลาย เมื่อพระสารีบุตรพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถ้อยมันด้วยอุปาทานและพิจารณาตามเนื้อความของพระธรรมเทศนานั้นตลอดเวลา ครั้นจบพระธรรมเทศนา พระสารีบุตรก็ได้บรรลุอรหัตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์

^{๖๙} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๙/๑๙๓.

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๖/๒๔๔.

พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงคือที่ชนขุสูตร มีข้อความว่า สมณพราหมณ์บางพวกเห็นว่าสิ่งทั้งปวงควรแก่เรา บางพวกเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา บางพวกเห็นว่าบางสิ่งควรและไม่ควรแก่เรา ความเห็นของพราหมณ์พวกแรกใกล้ความกำหนด รักใคร่ยินดีในสิ่งต่างๆ ส่วนพวกที่สองใกล้ความเกลียดชังสิ่งต่างๆ และพวกสุดท้ายใกล้ความกำหนดรักใคร่ในบางสิ่งและความเกลียดชังในบางสิ่ง ซึ่งผู้พิจารณาว่าถ้าจักถือนั้นความเห็นว่าเป็นจริง สิ่งอื่นไม่จริง ก็จะต้องผิดจากคน ๒ พวกที่มีความเห็นไม่เสมอกับตน ครั้นถือนั้นก็ต้องวิวาทกัน จากนั้นจะกลายเป็นความพิชิตแล้วติดตามด้วยการเบียดเบียนกัน เมื่อผู้รู้เห็นอย่างนี้แล้วย่อมละความเห็นนั้นเสียและไม่ให้ความเห็นอื่นเกิดขึ้น จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงอุบายวิธีที่เป็นเหตุให้ไม่ถือนั้นว่า กายคือรูปประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เกิดจากบิดามารดา เติบโตมาเพราะข้าวสุกและขนมสด ต้องคอยอบรมกันกลืนเหม็นและขัดสืออยู่เป็นนิตย์ มีอันต้องแตกดับไปเป็นธรรมดา จึงควรพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง ทนได้ยาก เป็นของถูกเสียดแทง เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เป็นของชำรุดทรุดโทรมว่างเปล่า ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง เมื่อพิจารณาเห็นได้อย่างนี้ ย่อมละความรักใคร่กระวนกระวายในกามเสียได้ ส่วนเวทนามี ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา และจะเกิดขึ้นไม่พร้อมกัน เมื่อรู้สึกเป็นสุข ก็ไม่มีทุกข์และเฉยๆ เมื่อรู้สึกทุกข์ ก็ไม่มีสุขและเฉยๆ เมื่อรู้สึกเฉยๆ ก็ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ เวทนาทั้ง ๓ นี้เหมือนกันตรงที่ว่าไม่เที่ยง อาศัยปัจจัยปรุงแต่งเกิดขึ้น มีความสิ้นไปและเสื่อมไปเป็นธรรมดา^{๗๑}

๑๓) การบรรลุธรรมของพระยสะ

ยสกุลบุตร^{๗๒} เป็นเศรษฐีมหาศาลมีปราสาทพักประจำฤดู ในวันที่จะออกบวช ท่านพักอยู่ที่ปราสาทสำหรับฤดูฝน เมื่อตื่นขึ้นมาตอนใกล้รุ่ง ได้เห็นพวกนางระบำยังนอนหลับไหลไม่ได้สติด้วยอิริยาบถต่างๆ ซึ่งท่านมองสภาพของคนเหล่านั้นเหมือนซากศพในป่าช้าที่เขาทิ้งไว้ รู้สึกสลดใจและเบื่อหน่าย เกิดความรังเกียจขึ้นทันที จึงลงจากปราสาทแล้วเดินไปเรื่อยๆ มุ่งหน้าไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปากก็พร่ำบ่นไปว่า ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ

ในเวลานั้นพระพุทธเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่กลางแจ้ง ทอดพระเนตรเห็นยสกุลบุตรเดินบ่นมาแต่ไกล พระพุทธองค์ตรัสออกไปว่า ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง เขิญเถิดยสะ เขิญทางนี้เราจักแสดงธรรมให้เธอฟัง พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุปุพพิกา คือพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงไปเป็นลำดับ ตั้งแต่ท่าน ศีล สวรรค์ โทษแห่งกาม และอานิสงส์ของการออกจากกามให้ท่านยสะฟัง ท่านได้พิจารณาเนื้อความของพระธรรมเทศนานั้นอย่างตั้งใจ จิตที่วุ่นวายสับสนเริ่มสงบลง เมื่อท่านยสะมีจิตที่สงบพร้อมที่จะฟังธรรมต่อไป ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ให้ฟัง เมื่อฟังพระธรรมเทศนานั้นจบลง ท่านยสะ

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙-๒๔๔.

^{๗๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๓.

ได้ดวงตาเห็นธรรมเกิดความรู้แจ้งว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา และท่านยสะได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันในขณะที่ฟังพระธรรมเทศนานั้นจบลง^{๗๓}

ในเวลาต่อมา มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงตรัสอนุப்புพภิกขา และอริยสัจ ๔ ให้นางทั้งสองฟัง ซึ่งได้เป็นอุบาสิกาชุดแรกในโลก ส่วนสหายคฤหัสถ์ ๔ คนของพระยสะได้ทราบข่าวว่ายสะถูกลบหลวมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตแล้ว จึงเข้าไปหาพระยสะ แล้วไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอบวช ทรงตรัสว่าพวกเธอจงเป็นภิกษุมาเถิด และตรัสต่อว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๗๔} ต่อมาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดบิดาของพระยสะ มีพระยสะนั่งฟังอยู่ด้วย เมื่อแสดงธรรมเทศนาจบลง จิตของพระยสะก็คลายความยึดมั่นถือมั่น หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย และสำเร็จเป็นพระอรหันต์

๑๔) พระอัญญาโกณฑัญญะ

พระอัญญาโกณฑัญญะ^{๗๕} เป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ที่เฝ้าปรนนิบัติรับใช้เจ้าชายสิทธัตถะ ตั้งแต่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา เมื่อเจ้าชายเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยาตามความเชื่อของปัญจวัคคีย์ว่าเป็นวิธีบรรลุอมตะธรรมของพวกท่าน จึงปลีกตัวไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ครั้นเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงเห็นว่าปัญจวัคคีย์เป็นผู้มีสติปัญญาที่จะบรรลุธรรมได้จึงเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ซึ่งพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงคือ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีเนื้อความโดยย่อ คือ ทรงชี้ให้เห็นกิจที่นักบวชไม่ควรกระทำ ได้แก่ การหมกมุ่นในกามสุข และการทรมาณตนให้ลำบาก นับเป็นความประพฤติดุเดือด และทรงชี้ให้ดำเนินทางสายกลาง คือมรรคมืองค์ ๘ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตา สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทางสายนี้ผู้นำปฏิบัติไปสู่ความสงบ และรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือความจริงของชีวิตที่ทำให้ละกิเลสได้ คือทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

เมื่อท่านโกณฑัญญะได้ฟังพระธรรมเทศนาจบลง ได้ดวงตาเห็นธรรม เกิดความเข้าใจว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา^{๗๖} ท่านโกณฑัญญะหมดความสงสัยในพระพุทธเจ้า จึงทูลขอบวช และทรงประทานการบวชให้โดยตรัสว่า จงเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำทุกข์ให้สิ้นไปโดยชอบเถิด ต่อมาอีก ๕ วัน

^{๗๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

^{๗๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๒-๕๓/๖๒.

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๑๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔.

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔.

พระพุทธองค์ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรให้พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ฟัง หลังจากฟังพระธรรมเทศนานี้จบ พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็บรรลุอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ในอนัตตลักขณสูตร มีข้อความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนัตตา เพราะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จึงเห็นว่าเป็นตัวตนของเรา

๑๕) การบรรลุธรรมของพระโสณโกฬวิริยะ

พระโสณโกฬวิริยะ ได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้า และไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่าสัตวันใกล้เมืองราชคฤห์ ท่านเดินจงกรมด้วยเท้า เข่า และมือ จนแตก แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้เพราะมีความเพียรมากเกินไป ทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน และคิดน้อยใจว่าการทำความเพียรมากถึงเพียงนี้ยังบรรลุผลไม่ได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของพระโสณะ จึงเสด็จไปแสดงธรรมโปรดเรื่องพิน ๓ สาย โดยเปรียบเทียบว่า ถ้าซิงสายพินตึงเกินไปหรือหย่อนเกินไป เสียงพินจะไม่ไพเราะ ควรซิงสายพินให้ไต่ระดับพอดี เสียงพินถึงจะไพเราะได้ ครั้นได้รับคำสอนแล้ว จึงได้ปรับความเพียรกับสมาธิให้เสมอกัน บำเพ็ญเพียรอย่างพอดี ไม่นานพระโสณะก็ได้บรรลุอรหัตผล

ความเพียร^{๗๗} เป็นปฏิปักษ์กับสมาธิ ถ้าความเพียรมีมากเกินไป สมาธิก็ไม่เกิด เพราะความเพียรมากเกินไป ทำให้เคร่งเครียด จิตหยาบกระด้าง และไม่อยู่กับปัจจุบัน เพราะมัวจดจ่ออยู่กับผลสำเร็จที่ยังไม่เกิด จิตฟุ้งไปทีอนาคต สมาธิจึงไม่เกิด แต่ถ้าความเพียรพอหย่อน ทำให้เกียจคร้าน ส่วนการที่มีสมาธิมากเกินไป ทำให้เพลิดเพลินอยู่กับความสุขของสมาธิจนไม่ทำวิปัสสนาต่อไป ส่วนศรัทธาที่มากเกินไป ปัญญาก็ไม่เกิด เมื่อน้อมใจเชื่อไปทุกเรื่อง ไม่มีอะไรรู้เห็นด้วยปัญญาที่แท้จริงของตนเอง ส่วนในการทำกัมมัฏฐาน จึงต้องปรับอินทรีย์^{๗๘} ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้สมดุลกันอยู่เสมอ ถ้าตัวใดน้อยเกินไปก็พยายามยกขึ้นมา ถ้ามากเกินไปก็พยายามข่มลงไป ตัวใดเหมาะสมดีแล้วก็พยายามประคองเอาไว้ คือ ยกจิตเมื่อควรยก ข่มจิตเมื่อควรข่ม ประคองจิตเมื่อควรประคองกัมมัฏฐานก็จะก้าวหน้าต่อไป

๑๖) การบรรลุธรรมของพระอรุเวลกัสสปะ

พระอรุเวลกัสสปะ^{๗๙} มีบริวาร ๕๐๐ คน ส่วนน้องชายทั้ง ๒ คน มีบริวารรวม ๑,๐๐๐ คน ได้ออกบวชเป็นชฎิล บำเพ็ญพรตด้วยการบูชาไฟ และถูกพระพุทธเจ้าทรมานด้วยอภินิหารต่างๆ

^{๗๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘.

^{๗๘} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕.

^{๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๒-๕๓/๖๒.

จนมีความเห็นว่าลัทธิของตนไม่มีสาระแก่นสาร จนเกิดความสลดใจ ได้ละลัทธิที่นั้นเสีย ลอยบิหารและเครื่องบูชาไฟในแม่น้ำ แล้วจึงขอบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า^{๘๐}

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงพาทิภิกษุจำนวน ๑,๐๐๓ รูป เสด็จไปยังตำบลคยาสีสะ ประทับนั่งบนแผ่นดิน ทรงแสดงธรรมเทศนายังภิกษุทั้งหมดให้ดำรงอยู่ในอภัตตผล ในอาทิตตปริยายสูตร^{๘๑} มีข้อความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นใจ ครั้นพระพุทธองค์พาบริวารเสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ ณ สวนตาลหนุ่มชื่อลัฏฐิวิน พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าวจึงพาข้าราชการบริวารเสด็จพระราชดำเนินไปเฝ้าพระพุทธองค์ ทรงแสดงพระธรรมเรื่องอนุพุทฺธิกาคือประกาศทานกถา สีสกถา สักคกถา กามาทีนวกถา เนกขัมมานิสังสกถา เมื่อทรงทราบว่าพวกเขามีจิตควรอ่อน ปราศจากนิเวรณัม เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศสามกถาสังคฤธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากอฐิลี ปราศจากมลทินได้เกิดแก่พราหมณ์ คหบดีชาวมคธ ๑๑ นหุต ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วบรรลุโสดาปัตติ^{๘๒}

๑๗) การบรรลุธรรมของพระราหุล

พระราหุล^{๘๓} เป็นโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางยโสธราพิมพา วันหนึ่งท่านอยู่ในสวนมะม่วงแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเสด็จเข้าไปหาแล้วตรัสจุฬารahulโหวาทสูตร^{๘๔} แสดงโทษของการกล่าวมุสา อุปมาเปรียบกับน้ำที่ทรงคว่ำขันเททิ้งไป ว่าผู้ที่กล่าวมุสาคือผู้ที่รู้ที่อยู่แก่ใจ ความเป็นสมณะของเขาก็ไม่ต่างอะไรกับน้ำในขันนี้แล้วทรงชี้ให้เห็นว่าไม่มีบาปกรรมอะไรที่ผู้หมดความละอายใจกล่าวเท็จทั้งๆ ที่รู้จะทำไม่ได้ ต่อมาพระราหุลได้ฟังมหา Rahulโหวาทสูตร^{๘๕} มีข้อความว่า ให้พิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นธาตุ ๕ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ไม่ใช่ตัวตนของเรา แล้วตรัสสอนให้อบรมจิตคิดให้เหมือนกับธาตุแต่ละอย่างว่า แม้จะมีสิ่งที่น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนา ถูกต้องก็ไม่มีอาการพอใจรักใคร่หรือเบื่อหน่ายเกลียดชัง และท้ายสุด ทรงสอนให้เจริญเมตตาภาวนาเพื่อละพยาบาท เจริญกรุณาภาวนาเพื่อละวิหิงสา เจริญมุทิตาภาวนาเพื่อละความริษยา เจริญอุเบกขาภาวนาเพื่อละความขัดใจ เจริญอสุภภาวนาเพื่อละราคะ เจริญอนิจสัญญาภาวนาเพื่อละอสมิมานะ พระราหุลได้พยายามฝึกใจไปตามนั้น ในที่สุดได้สำเร็จพระอรหัตตผล

^{๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๘๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗.

^{๘๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๗/๖๘.

^{๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔.

^{๘๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๑๘.

^{๘๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๕.

๑๘) การบรรลุลิทธิของพระมหากัสสปะ

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระคันธกุฎี ณ วัดเวฬุวัน ได้เสด็จไปประทับนั่งที่โคนต้นพุดตานโคจร ระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา เพื่อรอรับการมาของท่านปิปpli เมื่อท่านปิปpli เห็นพระพุทธองค์ จึงน้อมตัวลงเดินเข้าไปหา ไหว้ ๓ ครั้ง กราบทูลขอบวช พระพุทธองค์ได้บวชให้ท่านด้วยทรงประทานโอวาท ๓ คือ (๑) พึงเข้าไปตั้งความละเอียดและความเกรงใจในภิกษุทั้งหลายที่เป็นเถระ ปานกลาง และบวชใหม่ (๒) ธรรมใดเป็นกุศล ให้เสียสละลงฟังธรรมนั้น และพิจารณาเนื้อความ (๓) ไม่ทิ้งกายคตาสติ คือ พิจารณากายเป็นอารมณ์ วิธีบวชนี้เรียกว่าโอวาทปฏิคคณุปสัมปทา แปลว่าการบวชด้วยการรับโอวาท^{๘๖}

ครั้นบวชแล้ว พระพุทธเจ้าให้พระกัสสปะเป็นปัจฉาสมณะเสด็จไปตามทางได้หน้อยหนึ่ง ทรงแวะข้างทางแสดงอาการประทับนั่ง พระกัสสปะปูผ้าสังฆาฏิผืนเก่าของตนเป็น ๔ ชั้นที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับนั่งบนสังฆาฏินั้น เอาพระหัตถ์ลูบผ้าปลางตรัสว่าสังฆาฏิของพระกัสสปะผืนนี้อ่อนนุ่ม และได้ทรงประทานผ้าท่มของพระองค์ให้แก่พระกัสสปะ ซึ่งมีได้ถือตัวว่าได้จิ๋วเครื่องใช้สอยของพระพุทธองค์มาใช้ จากนั้นได้สมาทานอุตงค์ ๑๓ ข้อ และใน ๘ วันหลังจากนั้นก็ได้รับบรรลุลิทธิเป็นพระอรหันต์

๑๙) การบรรลุลิทธิของพระอุบาลี

ท่านอุบาลี^{๘๗} เป็นบุตรช่างกลบในกรุงกบิลพัสดุ์ ได้รับตำแหน่งเป็นนายภูษามาลาของเจ้าศากยวงศ์ คือ ภัททิยราชา อนุรุธะ อานันทะ ภัคค และกิมพิละ ครั้นเหล่าชัตติยกุมารออกบรรพชา จึงออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ ส่วนพระอุบาลีในฐานะมหาดเล็กคนสนิทต้องติดตามไปด้วย ต่อมาท่านอุบาลีได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขอบวช พระพุทธองค์โปรดให้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา เมื่อบวชแล้ว ได้เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธเจ้า ได้กราบทูลขออนุญาตไปอยู่ในป่า เพื่อจะได้เจริญงอกงามทั้งทางวิปัสสนาธุระและทางคันถธุระ ครั้นพระอุบาลีกระทำวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ไม่นานก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

๒๐) การบรรลุลิทธิของสังกัจจสามเณร

สังกัจจสามเณร^{๘๘} เป็นบุตรของเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถี ขณะอยู่ในท้องมารดาฯ ได้เสียชีวิตลงจากเหตุไฟไหม้ แต่ทารกน้อยรอดชีวิตอย่างปาฏิหาริย์ เมื่ออายุได้ ๗ ขวบ บรรพชาจะบวช

^{๘๖} ปญญา ใช้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, มปป.), หน้า ๑๐๒.

^{๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔.

^{๘๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๘-๑๑๐/๖๔.

พวกญาติจึงพาไปบวชในสำนักพระสารีบุตร สามเณรได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ในขณะที่ปลงผมเสร็จ ต่อมากุลบุตรชาวเมืองสาวัตถี ๓๐ คนขอบวชเพราะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อบวชได้ ๕ พรรษา จึงมีความประสงค์จะไปปฏิบัติธรรมในป่า พระพุทธองค์ทรงเห็นภัยที่จะเกิดแก่สามเณรเหล่านี้ จึงให้สังกัจจสามเณรตามไปช่วยเหลือ ในเวลานั้น มีชายยากไร้คนหนึ่งคิดถึงลูกสาว จึงแอบหนีออกจากที่พักสงฆ์ ถูกพวกโจรจับได้และเตรียมพิธีพลีกรรมแก่เทวดา แต่ชายผู้นั้นแนะนำให้พวกโจรจับสามเณรมาทำพลีกรรมดีกว่า สามเณรทั้ง ๓๐ รูปต่างอาสาไป แต่สังกัจจสามเณรขอไปเอง ขณะที่หัวหน้าโจรถืออาบจะตัดคอสังกัจจสามเณรที่นั่งเข้าฌานนิ่งอยู่ เกิดปาฏิหาริย์ที่ดาบตัดคอสามเณรไม่ได้ หัวหน้าโจรทิ้งดาบแล้วคุกเข่ากราบ สังกัจจสามเณรแสดงธรรมแก่พวกโจร พอได้ฟังแล้วจึงขอบวชเป็นสามเณร แล้วได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระธรรมเทศนาว่า ผู้มีศีลมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ยังประเสริฐกว่าการกระทำโจรกรรม ไม่มีศีล มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี เมื่อจบพระธรรมเทศนา สามเณรเหล่านั้นได้บรรลุพระอรหันต์ในทันที

สรุปว่า ตัวอย่างการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระอริยบุคคลได้อาศัยหลักพุทธธรรมเป็นปัจจัยในการปฏิบัติให้เกิดความยินดี และได้รับผลเป็นมรรคผลในระดับต่างๆ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ นอกจากนี้พระอริยบุคคลได้ลดละสังโยชน์ ๑๐ ประการ ได้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ และปฏิบัติธรรมด้วยความตั้งใจ ความเพียร ความเคารพ ความเลื่อมใสศรัทธา ความปลอ่ยวาง ความไม่ยึดมั่นถือมั่น และด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐานและเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ซึ่งยังผลให้ได้เสวยอารมณ์พระนิพพานตามจิตปรารถนา

๓.๕ สรุป

การบรรลุธรรม คือ การเข้าถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา และเข้าใจธรรมในระดับต่างๆ จนถึงธรรมในระดับมรรคผล ซึ่งเป็นสภาวะที่ทำให้บุคคลรู้แจ้งเห็นความจริงของโลกทั้งโลกีย์ธรรมและโลกุตตรธรรม บุคคลผู้มีคุณสมบัติ ๕ ประการนี้ ย่อมทำให้ตัวเองเกิดความยินดี กายสงบใจสบาย และมีจิตตั้งมั่น จนทำให้จิตไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจให้หลุดพ้น ทำอาสวะที่ยังไม่สิ้นไปให้ถึงความสิ้นไปหรือการบรรลุธรรม การได้ฟังธรรม ได้แสดงธรรม ได้สาธยายธรรม ได้ตรีกตรองธรรม ได้ถือเอาสมาธิमित ได้อาศัยธรรม และได้รับคำแนะนำจากผู้รู้จนทำให้บรรลุธรรมได้ ส่วนหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการบรรลุธรรม เพื่อการสิ้นกิเลส และหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ ได้เห็นปัญหาที่ถูกต้อง และนำไปสู่การบรรลุธรรมหรือรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ นับเป็นหนทางการปฏิบัติทางสายกลาง คืออริยมรรคมีองค์ ๘

ส่วนธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่สามารถบรรลุธรรมได้ คือ สังโยชน์ ๑๐ เป็นกิเลสที่ผูกมัดจิตใจคนไว้กับทุกข์ แต่มีธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุธรรมได้ คือ อริยสัจ ๔ ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความเป็นอริยะได้ มี ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค หมายถึง การเพ่งดูปัญหาในจิตใจอันมีต้นตอมาจากกิเลสที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน กระทบกระวาย เกลียดชัง และเบื่อหน่าย เมื่อหลุดพ้นเป็นอิสระจากความทุกข์แล้ว จะประสบกับความสุขสงบ ความปลอดภัย ความเบิกบานใจ นำไปสู่การปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มืองค์ ๘ เป็นทางสายกลางที่นำไปสู่การอยู่ด้วยปัญญา และก้าวข้ามเครื่องกีดขวางแต่ละข้อให้ได้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ด้วยการเป็นผู้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ รู้ในไตรลักษณ์ และปฏิบัติตามอริยมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นคือพระนิพพาน

เมื่อวิเคราะห์วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม มี ๔ วิธี คือ การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า การเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า การเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป และการเจริญธรรมเมื่อจิตถูกอุทัจจะในธรรมกั้นไว้ พบว่าวิธีทำให้เกิดปัญญาเพื่อการบรรลุธรรม ผล นิพพานในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมจนหมดจดจากกิเลส เป็นอริยบุคคลผู้เข้าใจในไตรลักษณ์ และปฏิบัติภาวนาเพื่ออบรมกาย ใจ และปัญญาอันเป็นที่ตั้งแห่งสมณะและวิปัสสนาภาวนา โดยการเจริญสลับกันหรือเจริญคู่กันไป เพื่อฝึกจิตให้เกิดปัญญา เกิดความรู้แจ้งในรูปนามที่เป็นสภาวะธรรม เห็นแจ้งชัดในรูปนามหรือชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ถือเป็นภาวนาปัญญาที่ทำให้จิตของผู้ปฏิบัติพ้นจากทุกข์ทั้งปวง และมุ่งสู่ความสงบที่เป็นโลกุตระอันมีนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีตัวอย่างการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ซึ่งพระอริยบุคคลเหล่านั้นได้ลดละสังโยชน์ ๑๐ ประการ ได้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ และปฏิบัติธรรมด้วยความตั้งใจ ความเพียร ความเคารพ ความเลื่อมใสศรัทธา ความปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่น และด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐานและเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อการบรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ยังผลให้ได้เสวยอารมณ์พระนิพพานตามประสงค์

บทที่ ๔

วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุลุทธิในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุลุทธิย่อมเกิดขึ้นเมื่อมีความยินดี ภายสงบ จิตตั้งมั่น จนทำให้จิตไม่ประมาท มีความเพียร ละสังโยชน์เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง ประกอบด้วย ๔ ขั้นตอนคือ ๑) พระโสดาบัน ละ ก และ ๔) พระอรหันต์ ละสังโยชน์ ๑๐ ได้เด็ดขาด พร้อมเข้าถึงนิพพานได้สำเร็จ ในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์รูปแบบการบรรลุลุทธิในพระพุทธศาสนาประกอบด้วย

๔.๑ วิเคราะห์การบรรลุลุทธิของเหล่าพุทธสาวกในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๒ วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุลุทธิในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๓ สรุป

๔.๑ วิเคราะห์การบรรลุลุทธิของเหล่าพุทธสาวกในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุลุทธิของเหล่าพุทธสาวกในพระพุทธศาสนาเป็นไปตามเหตุปัจจัยของแต่ละบุคคล ทำให้บรรลุลุทธิในขั้นตอนที่แตกต่างกัน พร้อมทั้งมีลักษณะเฉพาะตน อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมจากสถานภาพ ทิฎฐิ (ความเห็นผิดที่ทำให้จิตเศร้าหมอง) เหตุ และลักษณะแห่งการบรรลุลุทธิของพุทธสาวกที่ศึกษาไว้ในบทที่ ๓ โดยได้จัดแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มนักบวช ได้แก่ พราหมณ์ ชฎิล ปริพาชก ๒) กลุ่มชาวบ้าน ได้แก่ บุตรหลาน และผู้อยู่ในเรือนเศรษฐี ๓) กลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการบริพาร โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฎฐิ, เหตุแห่งการบรรลุลุทธิ และลักษณะการบรรลุลุทธิ ได้ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ กลุ่มนักบวช

กลุ่มนักบวช ได้แก่ พวกพราหมณ์ ชฎิล ปริพาชก ซึ่งนักบวชนอกพระพุทธศาสนาที่เคยมีส่วนร่วมสมัยพุทธกาล กลุ่มนักบวชกลุ่มนี้มีมาก่อนพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเสียอีก เป็นกลุ่มนักบวชที่มีแนวทางปฏิบัติของตนที่ชัดเจน เน้นการบำเพ็ญเพียรและทรมานตนเพื่อต้องการให้หลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดและหลักปฏิบัติของพระพุทธศาสนาที่เน้นการบำเพ็ญเพียรทางจิตใจมากกว่าทางกาย ในกลุ่มนี้ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระอรุเวลกัสสปะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระองคุลิมาล และพระวัคกลี

๑) พระอัญญาโกณฑัญญะ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฎฐิ, เหตุแห่งการบรรลุนิธรรม และลักษณะการบรรลุนิธรรม ดังนี้

สถานภาพ เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ไม่ไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์ เล่าเรียนไตรเพท จนจบลักษณะมนต์ทั้งหลาย (ตำราทนายลักษณะ)

ทิฎฐิ ไม่เห็นด้วยกับวิธีการแสวงหาโมกขธรรม (ธรรมแห่งการหลุดพ้น) ที่เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยา ปัญจวัคคีย์จึงปลีกตัวไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี และตกลงกันว่าจะไม่ต้อนรับ ไม่ทำความเคารพ^๑

เหตุแห่งการบรรลุนิธรรม เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ ทรงพิจารณา ความลึกซึ้งแห่งธรรม ๗ สัปดาห์ จึงเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันเพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ ทรงแสดง พระธรรมเทศนาถันท์แรกชื่อว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”^๒ ซึ่งให้เห็นว่าการหมกมุ่นในกามสุข และการ ทรมาณตนให้ลำบาก ซึ่งทั้ง ๒ หนทางนี้เป็นความประพาสสุดโต่ง จึงให้ดำเนินทางสายกลาง นำผู้ ปฏิบัติไปสู่ความสงบ และความจริงของชีวิตที่ทำให้ละกิเลสได้

ลักษณะการบรรลุนิธรรม หลังจากฟังพระธรรมเทศนาจบลง เกิดความเข้าใจว่าสิ่งหนึ่ง สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา^๓ จึงทูลขอบวช ต่อมาในวัน แรม ๕ ค่ำ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาชื่อว่า “อนัตตลักขณสูตร” ที่กล่าวว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนัตตา เพราะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จึง เห็นว่าเป็นตัวตนของเรา พระอัญญาโกณฑัญญะและเหล่าปัญจวัคคีย์ที่เหลือก็บรรลุนิธรรมเป็นพระ ออรหันต์ทั้งหมด

๒) พระอรุเวลกัถสสปะ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฎฐิ, เหตุแห่งการบรรลุนิธรรม และลักษณะการบรรลุนิธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นชฎิล บำเพ็ญพรตด้วยการบูชาไฟ เคยเป็นพราหมณ์เรียนไตรเพท ซึ่ง ตระหนักว่าไตรเพทเป็นประโยชน์ส่วนปัจจุบันเท่านั้น ไม่เป็นประโยชน์ในภายภาคหน้า^๔

ทิฎฐิ สำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ สอนบริวารให้บำรุงบำเรอไฟ

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๑๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๒-๕๓/๖๒.

เหตุแห่งการบรรลุธรรม หลังจากพระพุทธเจ้าส่งพระอรหันตสาวกออกไปเผยแผ่พระศาสนา พระองค์เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง โดยทรงใช้พุทธปาฏิหาริย์ถึง ๓,๕๐๐ วิธี เช่น ปรากฏยานาคในโรงไฟ รู้ทันความคิดของอุรุเวลกัสสปะ มาที่หลังแต่ถึงก่อน เป็นต้น อุรุเวลกัสสปะได้ลอยบริวารและเครื่องบูชาไฟในแม่น้ำ ขอบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า^๕

ลักษณะการบรรลุธรรม ภิกษุที่เดิมเคยเป็นชฎิลบูชาไฟทั้งหมด ๑,๐๐๓ รูปฟังพระธรรมเทศนาชื่อ “อาทิตตปริยายสูตร”^๖ มีข้อความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์ ความโหม่นัส และความคับแค้นใจ จึงบรรลุอรหัตตผล

๓) พระสารีบุตร

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, วิทยุ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เดิมชื่ออุปติสสะ เป็นบริพาชกในสำนักของสัญญาชัยบริพาชก ในกรุงราชคฤห์ เป็นบุตรคนโตของนางสารีพราหมณี และวังคันตพราหมณ์ เมืองนาลันทา แคว้นมคธ ใกล้กรุงราชคฤห์ สำเร็จศิลปศาสตร์ทุกอย่าง มีน้อง ๖ คน ซึ่งทุกคนบวชเป็นภิกษุและภิกษุณีทั้งหมด พร้อมทั้งบรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกท่าน

วิทยุ เป็อนายชีวิตฆราวาส ออกบวชเพื่อแสวงหาโมกขธรรม (ธรรมแห่งการหลุดพ้น)

เหตุแห่งการบรรลุธรรม ที่กรุงราชคฤห์ อุปติสสะได้เห็นพระอัสสชิ พระอรหันต์รูปที่ ๖ เดินบิณฑบาตด้วยอริยาบถที่น่าเลื่อมใส อุปติสสะเข้าไปพบพระอัสสชิหลังจากกลับจากบิณฑบาต พร้อมทั้งถามว่า ...ใครเป็นศาสดาของท่าน .. พระอัสสชิตอบว่า พระมหาสมณะศากยบุตร ... จากนั้น อุปติสสะถามต่อว่า พระศาสดาของท่านสอนอย่างไร ...พระอัสสชิกล่าวว่า ...เราเป็นผู้บวชใหม่... จะแสดงเนื้อความแก่ท่านโดยย่อว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้^๗

ลักษณะการบรรลุธรรม อุปติสสะบรรลุโสดาปัตติผลเมื่อได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ และขอบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาในสำนักของพระพุทธเจ้า บำเพ็ญสมณธรรม ณ ถ้ำสุกรขาตา บนเขาศิขณภูฏ กรุงราชคฤห์ ครั้งเมื่อที่ฆนขบริพาชกได้ขอเข้าเฝ้า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม “ที่ฆนขสูตร (เวทนาปริคคหสูตร)” พระสารีบุตรนั่งถวายงานพัดอยู่เบื้องข้างหลัง ตรัสถึงการสลัดทิ้งธรรม

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๖/๒๔๔.

เหล่านั้นแก่เราทั้งหลาย เมื่อพระสารีบุตรพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทานและพิจารณาตามเนื้อความของพระธรรมเทศนานั้นตลอดเวลา^๔ ครั้นจบพระธรรมเทศนา พระสารีบุตรก็ได้บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์

๔) พระโมคคัลลานะ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ภูมิฐาน, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เดิมชื่อโกณฑิยะ เป็นบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณี ในบ้านโกณฑิคาม ใกล้กรุงราชคฤห์ ชาวบ้านมักเรียกว่าโมคคัลลานะ ตามชื่อของมารดา โกณฑิยะเป็นเพื่อนกับอุปติสสะ ทั้งสองไปไหนมาไหนด้วยกัน มีแนวคิดเดียวกัน เป็นศิษย์ในสำนักของสัจจปริพาชก หลังจากที่อยู่ปติสสะได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ แล้วยำมาบอกต่อแก่โกณฑิยะ ทำให้โกณฑิยะบรรลุโสดาปัตติผลเช่นกัน ทั้งสองพร้อมทั้งบริวาร ๒๕๐ คนขอบวชกับพระพุทธเจ้าที่พระเวฬุวันวิหาร

ภูมิฐาน มีความเบื่อหน่ายในชีวิตฆราวาส จึงตัดสินใจออกบวชด้วยกันกับอุปติสสะเพื่อแสวงหาโมกขธรรม (ธรรมแห่งการหลุดพ้น)

เหตุแห่งการบรรลุธรรม หลังจากบวช พระโมคคัลลานะได้ทูลลาพระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญสมณธรรมที่ กัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ ในวันที่ ๗ ขณะบำเพ็ญธรรมอยู่นั้น ท่านเกิดความง่วงนอนอย่างหนัก จนปฏิบัติธรรมต่อไม่ได้

ลักษณะการบรรลุธรรม พระพุทธเจ้าเสด็จไปสอนวิธีแก่งวงดังนี้ (๑) เมื่อกำหนดนึกอะไรแล้วเกิดความง่วง ควรพิจารณากำหนดนั้นให้มาก (๒) ควรตรีกตรองธรรมที่ศึกษามาให้ขึ้นใจ (๓) ควรท่องธรรมที่ได้ฟังได้ศึกษามาโดยพิสดาร (๔) ควรแย่งช่องหู ๒ ข้างแล้วเอาฝ่ามือลูบตัว (๕) ควรลุกขึ้นยืน เอาน้ำลูบตา เหลียวดูทิศ แหงนดูดาว (๖) ควรกำหนดนึกถึงแสงสว่าง ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในจิตตลอดเวลา (๗) ควรเดินจงกรม มีสติกำหนดรู้ ส้ารวมอินทรีย์ จิตไม่ฟุ้งซ่าน (๘) ควรนอนแบบสี่ทศโยธา มีสติสัมปชัญญะ หมายใจอยู่ว่าจะลุกขึ้น ครั้นตื่นแล้วให้รีบลุกขึ้น^๕

เมื่อพระโมคคัลลานะปฏิบัติตามวิธีแก่งวง พระพุทธเจ้าทรงทราบ ว่า พระโมคคัลลานะหายง่วงแล้ว จึงตรัสสอนเรื่องธาตุกัมมัญฐาน ให้กำหนดพิจารณาภายในนั้นแยกออกเป็นส่วนๆ ให้เห็นว่า เป็นเพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งแต่ละส่วนไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อพระโมคคัลลานะได้เจริญอาโลกกสิณ คือ นึกถึงแสงสว่างอยู่ตลอดเวลา แล้วเจริญวิปัสสนากัมมัญฐาน และเจริญสมถกัมมัญฐาน สลับกับวิปัสสนากัมมัญฐานจนได้บรรลุอรหัตตผลในวันนั้น

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙-๒๔๔.

^๕ อัง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๙/๑๙๓.

๕) พระมหากัสสปะเถระ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฎฐิ, เหตุแห่งการบรรลุลุทธิธรรม และลักษณะการบรรลุลุทธิธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นพราหมณ์ชื่อปิปลิยนะ (ปิปลิमानพ) ที่มีมหาปุริสลักษณะ ๗ ประการ อาศัยอยู่ในหมู่บ้านมหาตติถะ แคว้นมคธ^{๑๐}

ทิฎฐิ แต่งงานด้วยความประสงค์ของมารดาบิดา ปิปลิमानพและภรรยาพบว่า ภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพเหมือนของร้อน ต่างมีความประสงค์ออกบวช

เหตุแห่งการบรรลุลุทธิธรรม ปิปลิमानพเห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งที่โคนต้นพหูปัตตนิโครธ ระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทาจึงน้อมตัว กราบทูลขอบวช พระพุทธเจ้าได้บวชให้ด้วยการประทานโอวาท ๓ คือ (๑) พึงเข้าไปตั้งความละเอียดและความเกรงใจในภิกษุทั้งที่เป็นเถระ ปานกลาง และบวชใหม่ (๒) ธรรมใดเป็นกุศล ให้เสียสละลงพึงธรรมนั้น และพิจารณาเนื้อความ(๓) ไม่ทั้งกายคตาสติ คือ พิจารณากายเป็นอารมณ์ วิธีบวชนี้เรียกว่าโอวาทปฏิคคหณุปสัมปทา แปลว่าการบวชด้วยการรับโอวาท

ลักษณะการบรรลุลุทธิธรรม พระพุทธเจ้าให้พระมหากัสสปะเป็นปัจฉาสมณะ (ผู้ติดตาม) เมื่อทรงแวง พระมหากัสสปะปูผ้าสังฆาฏิผืนเก่าของตนเป็น ๔ ชั้นที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงประทานผ้าห่มของพระองค์ให้แก่พระมหากัสสปะ ซึ่งมีได้ถือตัวว่าได้จีวรเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้ามาใช้ จากนั้นได้สมาทานธุดงค์ ๑๓ ข้อ ถือนั่งอยู่ ๓ ประการคือ ถือบังสกุลจีวรเป็นวัตร ถือการเที่ยววิณฑบาตเป็นวัตร ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และใน ๘ วันหลังจากนั้น ก็ได้บรรลุลุทธิธรรมเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าพระมหากัสสปะเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ทรงธุดงค์

๖) พระอังคูลิมาลเถระ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฎฐิ, เหตุแห่งการบรรลุลุทธิธรรม และลักษณะการบรรลุลุทธิธรรม ดังนี้

สถานภาพ เดิมชื่อหิงสกะ บุตรของพราหมณ์ชื่อ คัคคะ ผู้เป็นปุโรหิตของพระโกศลในเมืองสาวัตถี เรียนศิลปะ ที่สำนักอาจารย์ทศปราโมทย์ เมืองตักกศิลา อาจารย์หลงเชื่อคำยุยงของศิษย์ท่านอื่นว่า อหิงสกะมีกำลังมาก ใครก็ไม่อาจฆ่าได้ อาจารย์จึงจะฆ่าด้วยอุบาย จึงขอให้หิงสกะ

^{๑๐} ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, มปป.), หน้า ๑๐๒.

น้ำนมมือของมนุษย์ ๑,๐๐๐ นี้นมาเป็นของกำนันลครุ อหิงสกะนำน้ำนมมาร้อยเป็นพวงสะพายไหล่จึงได้สมัญญานามว่า “องคฺลิมาล”

ทิกฺขุ ฆ่าคนเพื่อตัดนิ้วถึง ๙๙๙ คน แม้มารดาหรือพระพุทธเจ้าก็จะฆ่าเพื่อให้ได้นิ้วที่ ๑,๐๐๐ เพื่อมอบให้แก่ครุ โดยหวังจะได้เรียนวิชาชุบชีวิตคนตายให้ฟื้น

เหตุแห่งการบรรลุตรรณ นางมันตานีพรหมณีผู้เป็นมารดาของอหิงสกะตั้งใจจะไปเกลี้ยกล่อมเพื่อพาทิงสกะมาพบพระราชา ระหว่างทางที่อหิงสกะกำลังวิ่งเข้าไปฆ่ามารดาเพื่อให้ได้นิ้วที่ ๑,๐๐๐ ได้พบพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งตั้งใจฆ่าพระพุทธเจ้าแทน แต่ก็วิ่งตามพระพุทธเจ้าไม่ทัน จึงตะโกนให้พระพุทธเจ้าหยุด พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เราหยุดแล้ว ท่านแหละยังไม่หยุด อหิงสกะจึงถามความหมาย พระพุทธเจ้าตอบกลับว่า เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงเสียแล้ว ส่วนท่านยังไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้นเราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด อหิงสกะขอบรรพชา เป็นปัจฉาสมณะ ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปทางพระนครสาวัตถี^{๑๑}

ลักษณะการบรรลุตรรณ พระองคฺลิมาลถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือเพียวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร หลีกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร สำเร็จอรหัตตผล

๗) พระวักกฺลิ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิกฺขุ, เหตุแห่งการบรรลุตรรณ และลักษณะการบรรลุตรรณ ดังนี้

สถานภาพ เป็นบุตรในตระกูลพรหมณ์ในกรุงสาวัตถี เรียนไตรเพท ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเพราะชื่นชมในพระลักษณะของพระพุทธเจ้า

ทิกฺขุ เป็นผู้มิราคะจริตและโมหะจริต ท่านหลงใหลและชื่นชมในความสวยงามอย่างไร เหตุผล มักพิจารณาเอาอารมณ์ของตนเป็นใหญ่ เมื่อท่านได้พบกับพระพุทธเจ้า เห็นพระวรกายอันสง่างามของพระพุทธองค์ก็เกิดความรักใคร่ จึงตัดสินใจออกบวช เพื่อติดตามใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า จนกระทั่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา ผู้ใดแลเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นธรรม”^{๑๒}

เหตุแห่งการบรรลุตรรณ วันหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าถึงเวลาที่ควรสอนให้พระวักกฺลิได้บรรลุตรรณ จึงทำที่ขบไล่พระวักกฺลิให้ออกไปให้พ้น อย่ายึดเฝ้ามองพระพุทธองค์ พระวักกฺลิเกิดความน้อยใจและเสียใจเป็นอย่างมาก จึงเดินทางไปยังเขาคิมชุกฺกุโดยล่ำพั้ง เพื่อหวังจะกระโดดเขาฆ่าตัวตาย

^{๑๑} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑.

^{๑๒} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๕๗/๘๗.

ลักษณะการบรรลุนิพพาน ในขณะที่กำลังจะโตดเขา พระพุทธองค์ทรงปรากฏกายพร้อมทั้งเหยียดพระกรให้พระวัชกรจับ และตรัสปลอบว่า “มาเถิดวัชกร เธออย่าได้กลัวเลย เธอจงแลดูตถาคต เราจักยกเธอเหมือนดังความชูชกชูชกขึ้นจากเปือกตม เราจักยกเธอผู้เปรียบดังพระจันทร์อันราหูจับแล้วนั้นขึ้นเอง” พระวัชกรได้ฟังดังนั้นจึงหายน้อยใจและเกิดความปีติใจขึ้นมา พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมสอนว่า “ภิกษุผู้มากด้วยความปรารถนา เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา บรรลุแล้วซึ่งบ่ออันสงบ ย่อมเข้าไปสงบแห่งสังขารอันเป็นสุข” พระวัชกรได้พิจารณาตามคำสอนของพระพุทธองค์ ได้บรรลุนิพพาน

สรุปว่า พุทธสาวกกลุ่มนักบวช ได้แก่ พรหมณ์ ชฎิล ปริพาชกที่ทำการศึกษามานี้ มักจะเรียนจบไตรเพทซึ่งเป็นวิชาที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน พุทธสาวกกลุ่มนี้ยังคงแสวงหาโมกขธรรม (ธรรมแห่งการหลุดพ้น) ซึ่งเป็นประโยชน์ในภายภาคหน้า ทิฏฐิที่ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏคือการแสวงหา ได้แก่ การแสวงหาทางแก้ไขความเบื่อหน่าย หรือความหลงใหลในกามคุณทั้ง ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย หรือความเบื่อหน่ายในภพ ๓ คือ ภาวะชีวิตของสัตว์ ได้แก่ ภพของสัตว์ผู้ยังแสวงกามคุณ ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖ และภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม ๔

เหตุแห่งการบรรลุนิพพานจะเป็นการได้พบพระพุทธเจ้า การขอบรรพชาเป็นพระภิกษุ ส่วนลักษณะการบรรลุนิพพาน คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็นลำดับที่กล่าวถึงการเสียสละเพื่อแบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤติกฎที่ต้องตั้งงาม ผลที่นำปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการเสียสละและการประพฤติกฎ โทษของกามคุณ และอานิสงส์ของการออกจากกาม ในลำดับแรกจะละสังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลังเลสงสัย และความถือมั่นศีลพรตแบบทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุนิพพานขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะตรีกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกามคุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ล้วนมีใช้ตน ไม่เป็นอัตตา

๔.๑.๒ กลุ่มชาวบ้าน

กลุ่มชาวบ้าน ได้แก่ บุตรหลาน และผู้อยู่ในเรือนเศรษฐี ในกลุ่มนี้ ได้แก่ พระยส พระโสณโกฬวิริยะ พระอุบลวรรณาเถรี พระปฏาจาราเถรี พระจุฬปันถก สังกัจจสามเณร นายกาลละผู้เป็น

บุตรของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางชุชุตตราอุบาสิกา จะเห็นได้ว่า กลุ่มชาวบ้านนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นบุตรหลานของเศรษฐี หรือจะเป็นผู้อาศัยอยู่ในเรือนของเศรษฐี กลุ่มเหล่านี้ถือเป็นกลุ่มที่โชคดีที่มีโอกาสได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าบ่อยๆ เมื่อได้ฟังธรรมบ่อย ก็ย่อมได้มีโอกาสที่จะพิจารณาธรรมเหล่านั้นโดยแยกคายและสามารถบรรลุธรรมได้ในที่สุด โดยแต่ละท่านในกลุ่มนี้จะมีเหตุแห่งการบรรลุธรรมและลักษณะการบรรลุธรรมที่แตกต่างกันออกไป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) พระยสะ

ในที่นี่ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ภูมิฐาน, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ บุตรของเศรษฐีมหาศาล ในกรุงพาราณสี และนางสุชาดา ผู้ถวายข้าวมธุปายาสแด่พระโพธิสัตว์ (เจ้าชายสิทธัตถะ) ก่อนตรัสรู้

ภูมิฐาน เกิดรู้สึกสลดใจและเบื่อหน่ายกามคุณทั้ง ๕

เหตุแห่งการบรรลุธรรม ท่านพักอยู่ที่ปราสาทสำหรับฤดูฝน เมื่อตื่นขึ้นมาตอนใกล้รุ่ง ได้เห็นพวกนางระบำยังนอนหลับไหลไม่ได้สติด้วยยอริยาบถต่างๆ จึงลงจากปราสาทแล้วเดินไปเรื่อยๆ มุ่งหน้าไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปากก็พร่ำบ่นไปว่า “นี่วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง เชิญเถิดยสะ เชิญทางนี้เราจักแสดงธรรมให้เธอฟัง” ยสะกุลบุตรเข้าไปฟังธรรม^{๑๓}

ลักษณะการบรรลุธรรม ยสะกุลบุตรฟังพระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุปพิภกา (พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงไปเป็นลำดับ ตั้งแต่ท่าน ศิล สวรรค์ โทษแห่งกาม และอาณิสงส์ของการออกจากกาม) ได้น้อมใจพิจารณา เป็นผลทำให้จิตที่วุ่นวายสับสนเริ่มสงบลง เมื่อมีจิตที่สงบพร้อมที่จะฟังธรรมต่อไป พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่แสดงถึงสภาพที่ทนได้ยากที่เรียกว่าทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์

ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติ ๘ ประการคือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งจิตมั่นชอบ ที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ เมื่อฟังพระธรรมเทศนานั้นจบลง ยสะกุลบุตรเกิดความรู้แจ้งว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ยสะกุลบุตรบรรลุสุโตปาตีผล^{๑๔} ยสะกุลบุตรพิจารณาเห็นธรรมตามที่

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๓.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

ตนได้รู้แจ้ง ขณะที่ฟังอีกครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่บิดา จิตก็พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย บรรลุอรหัตตผล ต่อจากนั้นก็ชวนเพื่อน ๕๔ คนมาบวช^{๑๕} ทั้งหมดฟังพระธรรมเทศนาก็บรรลุอรหัตตผล

๒) พระโสณโกฬวิริยะ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฏฐิ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นบุตรอสุภเศรษฐี เมืองกาลจัมปากะ ชื่อว่า โสณะ มารดาบิดาไม่เคยยอมให้บุตรเหยียบพื้นดิน ลาดเครื่องลาดอันวิจิตรด้วยผ้าเปลือกไม้อย่างดี อยู่ในปราสาท ๓ หลังตามฤดูกาล มีนางพื่อนบำรุงบำเรอ เสวยมหาสมบัติ

ทิฏฐิ เวลาใครจะพูดว่า จงรู้ไว้ ฉันจะเหยียบพื้นดิน

เหตุแห่งการบรรลุธรรม พระเจ้าพิมพิสารเรียกนายโสณะเข้าเฝ้าเพื่อดูคนที่เท่า และส่งไปฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า นายโสณะเกิดศรัทธา ขอบรรพชา พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า มารดาบิดาอนุญาตแล้วหรือ ทรงสดับว่ายังมีได้อนุญาต พระพุทธเจ้าจึงห้ามไว้

ลักษณะการบรรลุธรรม พระโสณโกฬวิริยะ ได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้า และไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่าสัตวันใกล้เมืองราชคฤห์ ท่านเดินจงกรมด้วยเท้าเปล่า และมีมือ จนแตก แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้เพราะมีความเพียรมากเกินไป^{๑๖} ทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน และคิดน้อยใจว่าการทำความเพียรมากถึงเพียงนี้ยังบรรลุผลไม่ได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของพระโสณะ จึงเสด็จไปแสดงธรรมโปรดเรื่องพิน ๓ สาย โดยเปรียบเทียบว่า ถ้าขึงสายพินตึงเกินไปหรือหย่อนเกินไป เสียงพินจะไม่ไพเราะ ควรขึงสายพินให้ได้ระดับพอดี เสียงพินถึงจะไพเราะได้ ครั้นได้รับคำสอนแล้ว จึงได้ปรับความเพียรกับสมาธิให้เสมอกัน^{๑๗} บำเพ็ญเพียรอย่างพอดี ไม่นานพระโสณะก็ได้บรรลุอรหัตตผล

๓) พระอุบลวรรณาเถรี

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฏฐิ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เกิดในครอบครัวของคหบดี ชาวกรุงสาวัตถี นางมีผิวพรรณประหนึ่งดอกบัว จึงได้ชื่อว่าอุบลวรรณา

^{๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๒-๕๓/๖๒.

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘.

^{๑๗} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕.

ทฤษฎี เป็นที่หมายปองของพระราชาท้าวชมพูทวีป จนบิดาของนางไม่ทราบว่าจะยกให้ใครดี จึงพานางไปขอบวชที่สำนักภิกษุณี กระทบความเพียรในวัตรปฏิบัติ

เหตุแห่งการบรรลุธรรม ภิกษุณีอุบลวรรณาเห็นว่าดูแลทำความสะอาด จัดตั้งน้ำฉันน้ำใช้ และตามประทีปโคมไฟในโรงอุโบสถ เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำขณะที่ตามประทีปโคมไฟอยู่นั้น ภิกษุณีมองดูแสงไฟที่สว่างจนติดตา

ลักษณะการบรรลุธรรม เมื่อภิกษุณีดับไฟหลังจากเสร็จภาระกิจการลงอุโบสถ ขณะที่ดับไฟ เกิดความโพร่งขึ้นในดวงจิต เห็นการติดดับของดวงไฟเป็นความแปรเปลี่ยนไปของแสงไฟ ภิกษุณีจึงยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนากรรมฐาน พิจารณาแสงไฟจนเห็นความเกิดดับ ความแปรปรวน ความไม่คงทน และอาศัยเชื้อไฟจึงติดอยู่ได้ เมื่อหมดเชื้อไฟก็ดับไป^{๑๘} หลังจากพิจารณาดวงไฟได้ไม่นาน ภิกษุณีอุบลวรรณาได้บรรลุอรหัตผล

๔) พระปฎาจาราเถรี

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทฤษฎี, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นธิดาเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ที่สูญเสียสามี บุตรสองคน มารดาบิดาและพี่ชายในเวลาใกล้เคียงกัน นางเสียใจจนเป็นบ้า เดินไร้อาภรณ์ไปตามท้องถนน

ทฤษฎี ได้รับความทุกข์จากการสูญเสียคนที่รักจนเสียสติ

เหตุแห่งการบรรลุธรรม นางตรอมใจเดินไปจนถึงพระวิหารเชตวัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า “จงกลับได้สติเถิดน้องหญิง” นางกลับได้สติด้วยพุทธานุภาพ รู้ตัวว่าไม่มีฝ้านุ่งห่มก็เกิดหิริโอตตัปปะ ชายคนหนึ่งโยนผ้าให้นางนุ่งห่ม นางถวายความเคารพ

ลักษณะการบรรลุธรรม นางฟังธรรมเรื่องสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุดจากพระพุทธเจ้า ความเศร้าโศกทุเลาลง พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระคาถาว่า “... ความตายมาถึงตัวแล้ว แม้หมูญาคีก็ช่วยไม่ได้ สัจจะ ธรรมะ อหิงสา สัจญมะและทมะมีอยู่ในผู้ใด พระอริยะทั้งหลายย่อมคบผู้นั้น นั่นเป็นอนามตธรรม ... บัณฑิตรู้ใจความข้อนี้แล้ว สำรวมในศีล พึงรีบเร่งชำระทางไปพระนิพพาน...”^{๑๙} นางบรรลุโสดาปัตติผล ทูลขอบรรพชา ศึกษาพระวินัยจนสามารถกล่าวพระวินัยทั้งหมดได้กว้างขวาง

วันหนึ่งนางกลับจากบิณฑบาต ก่อนขึ้นกุฏิได้ใช้กระบวยตักน้ำล้างเท้า ตักรดครั้งที่ ๑ น้ำไหลซึมไปตามพื้นเล็กน้อย ตักรดครั้งที่ ๒ น้ำไหลเป็นทางยาวออกไปอีกนิตหนึ่ง ตักรดครั้งที่ ๓ น้ำไหลออกไปอีกมากกว่าครั้งที่ ๒ ในขณะที่นางตักน้ำล้างเท้าและเห็นน้ำที่ไหลออกไปนั้น นางพิจารณาโดย

^{๑๘} ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๓๐/๕๙๒-๕๙๓.

^{๑๙} ชู.ช. (ไทย) ๒๕/๑๑๑-๑๑๓/๖๕, ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๘๐-๙๔/๔๖๗-๔๖๘

ยกเอาอาการไหลของน้ำขึ้นพิจารณาว่า “คนเราเมื่อตายในปฐมวัยเปรียบดั่งน้ำที่ไหลในครั้งที่ ๑ คนที่ตายในมัชฌิมวัยก็เปรียบดุน้ำที่ไหลในครั้งที่ ๒ ส่วนคนที่ตายในปัจฉิมวัยก็เปรียบดั่งน้ำที่ไหลในครั้งที่ ๓”^{๒๐} นางได้บรรลอรหัตตผลในขณะที่กำลังรดน้ำล้างเท้า ณ เชิงบันไดนั้น

๕) พระจุฬป็นถก

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิวณฐิ, เหตุแห่งการบรรลอรหัตตผล และลักษณะการบรรลอรหัตตผล ดังนี้

สถานภาพ เป็นหลานตาและเติบโตในตระกูลของชนเศรษฐิในกรุงราชคฤหิ จุฬป็นถก บวชในสำนักของพีชาย คือ พระมหาป็นถก แต่จุฬป็นถกท่องคาถารหัตตผลไม่ได้ในช่วงเวลา ๓ เดือน จึงเป็นเหตุให้พระพีชายขับไล่ออกจากสำนัก

ทิวณฐิ ยืนร้องไห้อยู่ท้ายพระวิหาร หลังจากถูกพระมหาป็นถกกระทอว่าไม่สามารถตรัสรู้ได้ และขับไล่ออกจากสำนัก

เหตุแห่งการบรรลอรหัตตผล พระพุทธเจ้าทรงเห็นพระจุฬป็นถกกระทออยู่ จึงตรัสถามว่า กระทอให้ทำไม พระจุฬป็นถกกระทอบว่าพีชายขับไล่ออกจากสำนัก

ลักษณะการบรรลอรหัตตผล พระพุทธเจ้าประทานผ้าขาวสะอาดผืนหนึ่ง และให้ภาวณา “รโหทรณิ รโหทรณิ “เมือท่านลูบผ้าขาวไปมา ผ้าขาวก็มีสีคล้าลง ท่านอาศัยความแก่กล้าแห่งญาณ เริ่มตั้งความสิ้นไปและความเสื่อมไปในผ้านั้น คิดว่าผ้านี้ปกติสสะอาดบริสุทธิ์ เพราะอาศัยอุปาทินนท สรริระ (สรริระที่มีใจครอง) จึงเศร้าหมอง แม้จิตนี้ก็มีคติเป็นอย่งนี้เหมือนกัน แล้วเจริญสมาธิกระทอ รูปาวจรฉาน ๔ ให้ปรากฏ บรรลอรหัตตผล^{๒๑} ท่านได้ปฏิสัมภิทาญาณข้านาญในการใช้มนมยิทธิ ท่านจึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้เป็นเอตทคคะในด้านฉานคือญาณในมนมยิทธิ ซึ่งพระจุฬป็นถกเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญญาในการตรัสรู้ เป็นจินตมยปัญญา เป็นการใช้ปัญญา อันแยบคายที่เกิดขึ้นภายใน เพื่อพิจารณาให้เห็นความจริงของโลกด้วยตนเอง โดยไม่ต้องท่องจำหรือ เรียนแก่ง และไม่เป็นอุปสรรคในการตรัสรู้ธรรม

๖) สังกิจจสามณเระ

^{๒๐} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔.

^{๒๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๒.

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฏฐิ, เหตุแห่งการบรรลุลุธรรม และลักษณะการบรรลุลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นบุตรของเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถี เมื่อมารดาเสียชีวิตด้วยอาการไข้อย่างหนึ่ง ขณะที่เผาศพมารดาพร้อมลูกที่อยู่ในครรภ์ เนื้อส่วนที่เป็นครรภ์ไม่ไหม้ไฟทำให้ทารกน้อยรอดชีวิตอย่างปาฏิหาริย์ เมื่ออายุได้ ๗ ขวบ บรรณานาจะบวช ญาติจึงพาไปบวชในสำนักพระสารีบุตร

ทิฏฐิ เมื่อร่างกายมารดาถูกไฟไหม้ เขาพันกายจึงไม่เห็นประโยชน์อะไรที่จะอยู่ครองเรือน

เหตุแห่งการบรรลุลุธรรม เมื่ออายุได้ ๗ ขวบ บรรณานาจะบวช ญาติจึงพาไปบวชในสำนักพระสารีบุตร

ลักษณะแห่งการบรรลุลุธรรม สามเณรได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาในขณะที่ปลงผมเสร็จ ต่อมากุลบุตรชาวเมืองสาวัตถี ๓๐ คนขอบวชเพราะเลื่อมใสในพระพุทธานุภาพ เมื่อบวชได้ ๕ พรรษา จึงมีความประสงค์จะไปปฏิบัติธรรมในป่า พระพุทธองค์ทรงเห็นภัยที่จะเกิดแก่สามเณรเหล่านี้ จึงให้สังกัจจสามเณรตามไปช่วยเหลือ ในเวลานั้น มีชายยากไร้คนหนึ่งคิดถึงลูกสาว จึงแอบหนีออกจากที่พักสงฆ์ ถูกพวกโจรจับได้และเตรียมพิธีพลีกรรมแก่เทวดา แต่ชายผู้นั้นแนะนำให้พวกโจรจับสามเณรมาทำพลีกรรมดีกว่า สามเณรทั้ง ๓๐ รูปต่างอาสาไป แต่สังกัจจสามเณรขอไปเอง ขณะที่หัวหน้าโจรถืออาบจะตัดคอสังกัจจสามเณรที่นั่งเข้าฌานนิ่งอยู่ เกิดปาฏิหาริย์ที่ดาบตัดคอสามเณรไม่ได้ หัวหน้าโจรทิ้งดาบแล้วคุกเข่ากราบ สังกัจจสามเณรแสดงธรรมแก่พวกโจร พอได้ฟังแล้วจึงขอบวชเป็นสามเณร แล้วได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระธรรมเทศนาว่า ผู้มีศีลมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ยังประเสริฐกว่าการกระทำโจรกรรม ไม่มีศีล มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี^{๒๒} เมื่อจบพระธรรมเทศนา สามเณรเหล่านั้นได้บรรลุพระอรหันต์ในทันที

๗) กาละ บุตรของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฏฐิ, เหตุแห่งการบรรลุลุธรรม และลักษณะการบรรลุลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นบุตรคนเดียวในจำนวนบุตรธิดา ๔ คนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีมหาอุบาสกในพระพุทธศาสนาที่บรรลุโสดาปัตติผล พี่สาวทั้ง ๓ คนบรรลุลุธรรม นายกาละเป็นสามีของนางสุชาดา นางสุชาดาไม่เคารพนับถือบิดาของสามี ทั้งไม่เชื่อฟัง ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่ยอมรับนับถือ ถีตชน

^{๒๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๘-๑๑๐/๖๔.

ว่าเป็นลูกสาวเศรษฐี และเป็นน้องสาวนางวิสาขามหาอุบาสิกาผู้มีชื่อเสียง แต่เมื่อได้ฟังเทศนาจาก พระพุทธเจ้าเรื่องภริยาสูตร เกี่ยวกับภรรยา ๗ จำพวกก็บรรลุโสดาปัตติผล^{๒๓}

ทิวฐิ นายกาละไม่เลื่อมใส ไม่ปรารถนาที่จะไปสำนักของพระพุทธเจ้า ไม่ปรารถนาจะ เห็นหรือฟังธรรมของพระพุทธเจ้า แม้ถูกบิดาเตือนก็ไม่ฟัง

เหตุแห่งการบรรลุธรรม อนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาใช้อุบายจ้างนายกา ละ บุตรให้ไปรักษาอุโบสถศีลและฟังธรรมเป็นเงิน ๑๐๐ กหาปณะ โดยที่ครั้งแรกนายกาละไปยังวิหาร ได้รักษาอุโบสถแต่ไม่ฟังธรรม เมื่อถึงรุ่งเช้าของวันใหม่ก็กลับบ้าน วันต่อมาท่านเศรษฐีส่งนายกาละไป อีกโดยกำชับว่าจะให้เงินเพิ่มเป็น ๑,๐๐๐ กหาปณะ แต่เขาต้องยืนตรงพระพักตร์พระพุทธเจ้าแล้วเอา ธรรมกลับมาบทหนึ่ง นายกาละจึงยอมฟังธรรม ในลำดับแรกนายกาละจำบทธรรมไม่ได้ จึงต้องตั้งใจ ฟังธรรมบทต่อไป^{๒๔}

ลักษณะการบรรลุธรรม ฟังธรรมด้วยความเคารพ ธรรมย่อมเกิดมีในใจ เขาตั้งใจฟัง ด้วยดีและคิดว่าจะเรียนบทต่อไป ในที่สุดจึงตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

๘) นางขุชุตตรา อุบาสิกาผู้เลิศด้านพหูสูต

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิวฐิ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นธิดาร่างค่อมของแม่นมในเรือนของโฆสกเศรษฐี ในกรุงโกสัมพี ทำหน้าที่ รับใช้ของนางสามาวดีตั้งแต่โฆสกเศรษฐีรับนางสามาวดีเป็นธิดาบุญธรรม และตามไปทำหน้าที่จัดหา ดอกไม้มาไว้ที่พระตำหนักเมื่อนางสามาวดีเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน

ทิวฐิ นางขุชุตตรายกยกเงินค่าดอกไม้เป็นประจำสม่ำเสมอ โดยนางรับเงินจากสำนัก ของพระราชาวันละ ๘ กหาปณะ นางจ่ายเงินซื้อดอกไม้เพียง ๔ กหาปณะ เก็บไว้เองวันละ ๔ กหาปณะ

เหตุแห่งการบรรลุธรรม วันหนึ่งเจ้าของร้านขายดอกไม้ไม่ว่างกำลังจัดเตรียมไทยธรรม ถวายพระพุทธเจ้าพร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ เจ้าของร้านดอกไม้จึงชวนให้นางช่วยจัดดอกไม้ นางช่วยจัด ดอกไม้และร่วมฟังธรรม

ลักษณะการบรรลุธรรม ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่ออนุโมทนา นางตั้งใจฟัง คำอนุโมนาจบลงก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล นางขุชุตตราสารภาพกับพระนางสามาวดีว่าได้ยกยกค่า

^{๒๓} ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๖ อุบาสิกา พุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๗.

^{๒๔} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๑๔๗/๒๗๐.

ดอกไม้วันละ ๔ กหาปณะพร้อมทั้งเล่าถึงการฟังธรรมจากพระพุทธรูปที่ให้นางหยุดพฤติกรรมการ ยักยอก เมื่อพระนางสามารถฟังแล้ว ไม่กล่าวโทษและขอให้นางกล่าวธรรมของพระพุทธรูปให้ฟัง นาง ขุชุตตราได้นั่งแสดงธรรมที่ตนได้ฟังมา พอแสดงธรรมจบ พระนางสามารถพร้อมหญิงผู้เป็นบริวารอีก ๕๐๐ คนก็บรรลุโสดาปัตติผล^{๒๔} พระนางสามารถตั้งนางไว้ในฐานะเป็นมารดาทางธรรมและอาจารย์ ส่งนางไปฟังธรรมของพระพุทธรูปแล้วกลับมาแสดงให้พระนางสามารถพร้อมบริวารฟัง เมื่อทำเช่นนี้ เป็นประจำนางมีความชำนาญในการแสดงธรรม

สรุปว่า พุทธสาวกกลุ่มชาวบ้าน ประกอบไปด้วย กลุ่มบุตร ธิดา หลาน และผู้อยู่ในเรือน เศรษฐี จะมีสถานภาพที่หลากหลาย เช่น เบื่อหน่ายกามคุณ ๕ เสียสติเนื่องจากสูญเสียผู้เป็นที่รัก ถูกขับไล่ออกจากสำนัก ทิฏฐิที่ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏ คือ เกิดรู้สึกสลดใจและเบื่อหน่ายกามคุณ ทั้ง ๕, ได้รับความทุกข์จากการสูญเสียคนที่รักจนเสียสติ ฟังธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ และใช้ ศาสนาเป็นที่พึ่งเพื่อหลีกเลี่ยงการปฏิสัมพันธ์กับคนเหล่านี้

โดยที่เหตุแห่งการบรรลุธรรมจะเป็นการได้พบพระพุทธรูป การขอพรพบพระพุทธรูปเป็น พระภิกษุ ลักษณะการบรรลุธรรมก็คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็นลำดับที่กล่าวถึงการ เสียสละเพื่อแบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤติกฎที่ต้องตั้งงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการ เสียสละและการประพฤติกฎ โทษของกามคุณ และอาณิสสของการออกจากกาม ในลำดับแรกจะละ สังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลัษณะสังสัย และความถือมั่นศีลพรตแบบ ทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุโสดาปัตติผลซึ่งเป็นการบรรลุธรรมขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะ แสดงธรรม ท่องธรรม และตริกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกาม คุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรุฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ล้วน มิใช่ตน ไม่เป็นอิตตา

๔.๑.๓ กลุ่มนักปกครอง

กลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการบริวาร ในกลุ่มนี้ ได้แก่ พระนันทะ พระ รูปนันทาเถรี พระอานนท์ พระราหุล และพระอุบาลี จะเห็นได้ว่า กลุ่มนักปกครองนี้ ส่วนใหญ่จะมี เชื้อสายกษัตริย์ ในที่นี้มีเชื้อสายศากยวงศ์เป็นหลัก รวมไปถึงเหล่าข้าราชการที่อยู่ในพระราชสำนัก ด้วย กลุ่มเหล่านี้ถือเป็นกลุ่มที่มีความใกล้ชิดกับพระพุทธรูปเป็นอย่างมาก เพราะมีสถานะเป็นพระญาติ ของพระพุทธรูป จึงมีโอกาสได้ฟังธรรมและเรียนรู้ธรรมจากพระพุทธรูปบ่อยๆ เมื่อได้ฟังธรรมบ่อย ก็

^{๒๔} คุรยละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๕/๒๒๐-๓๐๙.

ย่อมได้มีโอกาสที่จะพิจารณาธรรมเหล่านั้นโดยแยกคายและสามารถบรรลุธรรมได้ในที่สุด โดยแต่ละท่านในกลุ่มนี้จะมีเหตุแห่งการบรรลุธรรมและลักษณะการบรรลุธรรมที่แตกต่างกันออกไป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) พระนันทะ

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฏฐิ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ พระอนุชาของพระพุทธเจ้า เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมหาปชาบดีโคตมี แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ออกผนวชเมื่อถือบาตรตามไปส่งพระพุทธเจ้าที่พระวิหาร ขณะที่กำลังจะได้อภิเษกสมรสกับนางชนบทกัลยาณี

ทิฏฐิ ไม่ยินดีในการบวช ไม่มีความตั้งใจในการปฏิบัติธรรม และคิดลาผนวชอยู่ตลอดเวลา เป็นกังวลกับคำขอร้องของนางชนบทกัลยาณีที่ให้รับเสด็จกลับ^{๒๖}

เหตุแห่งการบรรลุธรรม พระพุทธเจ้าชวนพระนันทะไปในที่ต่างๆ เพื่อให้เห็นหญิงที่สวยงามกว่านางชนบทกัลยาณี และตรัสว่าถ้าพระนันทะปฏิบัติธรรมจนบรรลุพระอรหันต์ พระพุทธองค์จะนำพาหญิงงามเหล่านั้นมาแต่งงานกับพระนันทะ ทำให้ท่านปลื้มใจและหลีกเลี่ยงเพียรแต่ผู้เดียว

ลักษณะการบรรลุธรรม เมื่อท่านได้สติแล้ว จึงตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอรหันต์ และเป็นผู้สำรวมระวังอินทรีย์อย่างยิ่ง^{๒๗}

๒) พระรูปนันทาเถรี

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิฏฐิ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ พระชนิษฐาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงมีพระสิริโฉมงดงาม ออกบวชเป็นภิกษุณี เพราะพระบิดาปรีนิพพาน พระเชษฐา พระมารดาและพระเชษฐภคินีออกบวช

ทิฏฐิ รูปนันทาภิกษุณีมีได้ผนวชตามศรัทธา เป็นผู้ที่หลงรูปของตนเอง^{๒๘}

เหตุแห่งการบรรลุธรรม เนื่องจากภิกษุณีแต่ละรูปต้องไปรับโอวาทของตนเองจากพระพุทธเจ้า ส่งภิกษุณีรูปอื่นไปแทนไม่ได้ รูปนันทาภิกษุณีจึงเข้าไปในวิหารของพระพุทธเจ้า ได้เห็น

^{๒๖} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑.

^{๒๗} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑.

^{๒๘} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๗๘

หญิงสาวอายุประมาณ ๑๖ มีรูปร่างแปรเปลี่ยนเป็นหญิงที่อายุมากขึ้น และแก่คร่ำคร่าไปเพราะชรา แล้วล้มลงบนพื้น จมลงในมูตรและกีส ถึงแก่ความตาย เป็นศพขึ้นฟอง

ลักษณะการบรรลุธรรม พระนันทาเถรีมีจิตสลด พระพุทธเจ้าตรัสว่า “นันทา เธอจงดู รูปที่กระสับกระส่ายเน่าดั่งซากศพ จงอบรมจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียวคือ อารมณ์ที่ไม่สวยงาม รูปนี้เป็นฉันใด รูปเธอก็เป็นฉันนั้น รูปเธอเป็นฉันใด รูปนี้ก็เป็ฉันนั้น ....”^{๒๙} พระเถรีบรรลุโสดาปัตติผล จากนั้นตรัสบอกสุญญตกรรมฐานให้พิจารณารูปกายว่า “รูปนี้ อันธรรมาสร้างขึ้นให้เป็นนครแห่งกระดูกทั้งหลาย ฉาบด้วยเนื้อและเลือดเป็นที่ตั้งลงแห่งชรามรณะ มานะ (ความถือตัว) และมักขะ (ความลบลู่)” จบพระเทศนาพระเถรีบรรลุอรหัตผล

๓) พระอานนท์

ในที่นี่ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, วิทยุ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า ออกบวชพร้อมเหล่าเจ้าชายศากยะได้แก่ เจ้าชายภัททิยะ เจ้าชายอนรุทธ เจ้าชายภคคุ เจ้าชายกิมพิละ เจ้าชายเทวทัต และนายอุบาลีภูษามาลา^{๓๐}

วิทยุ พระอานนท์ได้ฟังธรรมจากพระปุลณมันตานีบุตร (หลานชายของพระอัญญาโกณฑัญญะ) ก็บรรลุโสดาปัตติผล เป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าในฐานะพุทธอุปัฏฐากใกล้ชิด ท่านได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้ามากที่สุดและทรงจำพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไว้ได้ทั้งหมด แต่ก็ไม่สามารถบรรลุอรหัตผล^{๓๑}

เหตุแห่งการบรรลุธรรม หนึ่งวันก่อนการทำสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งมีพระอรหันต์เข้าร่วม ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธานและองค์ปุจฉา พระอุบาลีเป็นองค์วิสัชนาพระวินัย และพระอานนท์เป็นองค์วิสัชนาพระธรรม ซึ่งเป็นพระองค์เดียวที่ยังเป็นพระโสดาบัน ฉะนั้นพระอานนท์จึงเร่งรีบปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุพระอรหันต์ให้ทันวันทำสังคายนา แต่ก็ไม่สามารถจะบรรลุพระอรหัตผลได้ในขณะที่เร่งรีบทำความเพียรอยู่

ลักษณะการบรรลุธรรม พระอานนท์เห็นว่าตนเองคร่ำเคร่งปฏิบัติธรรมมาแล้วหลายวัน จนทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย จึงคิดจะพักผ่อน ท่านนั่งลงแล้วเอนหลังลงเพื่อจะพักผ่อนอิริยาบถ

^{๒๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๗๘

^{๓๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๑.

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓-๒๔ /๒๖

ในขณะที่ท่านเอนกายลงนั้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ท่านก็ได้บรรลุอรหัตตผลในระหว่างการเอนกายลงนอนนั้นเองภาวะของการบรรลุธรรมคือการปล่อยวางจากทุกสิ่งทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล^{๓๒}

๔) พระราहुล

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, วิทยุ, เหตุแห่งการบรรลุธรรม และลักษณะการบรรลุธรรม ดังนี้

สถานภาพ โอรสของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางยโสธราพิมพา

วิทยุ เป็นผู้ว่านอนสอนง่าย เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระมารดา คือ พระนางยโสธราพิมพา เป็นอย่างดี

เหตุแห่งการบรรลุธรรม ในวันที่เจ็ดที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์หลังจากตรัสรู้ พระนางยโสธราส่งราหุลกุมารซึ่งมีพระชนมายุ ๗ พรรษาไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขอประทานทรัพย์ พระพุทธเจ้าดำริว่า ราหุลกุมารปรารถนาทรัพย์อันเป็นสมบัติของบิดา พระพุทธเจ้าจึงจะมอบอริยทรัพย์ให้^{๓๓} จากนั้นให้พระสารีบุตรบรรพชาราหุลกุมารด้วยการรับไตรสรณคมน์ คือเปล่งวาจาขอถึงพระรัตนตรัย ให้สมาทานศีล ๑๐ ประการ โดยมีพระโมคคัลลานะปลงพระเกศาแล้วถวายผ้ากาสาฬหพัสดุ์ พระสารีบุตรถวายสระณะ พระมหากัสสปะเป็นโอวาทาจารย์

ลักษณะการบรรลุธรรม วันหนึ่งท่านอยู่ในสวนมะม่วงแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเสด็จเข้าไปหาแล้วตรัสจุพราหุโลวาทสูตร^{๓๔} แสดงโทษของการกล่าวมุสา อุปมาเปรียบกับน้ำที่ทรงคว่ำขันเททิ้งไป ว่าผู้ที่กล่าวมุสาก็รู้ที่อยู่แก่ใจ ความเป็นสมณะของเขาก็ไม่ต่างอะไรกับน้ำในขันนี้แล้วทรงชี้ให้เห็นว่าไม่มีบาปกรรมอะไรที่ผู้หมดความละอายใจกล่าวเท็จทั้งๆ ที่รู้จะทำไม่ได้ ต่อมาพระราहुลได้ฟังมหาพราหุโลวาทสูตร^{๓๕} มีข้อความว่า ให้พิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นธาตุ ๕ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ไม่ใช่ตัวตนของเรา แล้วตรัสสอนให้อบรมจิตคิดให้เหมือนกับธาตุแต่ละอย่างว่า แม้จะมีสิ่งที่น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนาถูกต้อง ก็ไม่มีอาการพอใจรักใคร่หรือเบื่อหน่ายเกลียดชัง และท้ายสุดทรงสอนให้เจริญเมตตาภาวนาเพื่อละพยาบาท เจริญกรุณาภาวนาเพื่อละวิหิงสา เจริญมุทิตาภาวนาเพื่อละความริษยา เจริญอุเบกขาภาวนาเพื่อละความขัดใจ เจริญอุสุภภาวนาเพื่อละราคะ เจริญอนิจสัญญาภาวนาเพื่อละอัสมีมานะ พระราहुลได้พยายามฝึกใจไปตามนั้น ในที่สุดได้สำเร็จพระอรหัตตผล

^{๓๒} ชู.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๒๑๗-๒๑๘.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๑๘.

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๕.

๕) พระอุบาลี

ในที่นี้ จะแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน คือ สถานภาพ, ทิวทัศน์, เหตุแห่งการบรรลุลิขธรรม และลักษณะการบรรลุลิขธรรม ดังนี้

สถานภาพ นายอุษามาลาของเจ้าศากยวงศ์ คือ ภัททิยราชา อนุรุทธะ อานันทะ ภัคค และกิมพิละ

ทิวทัศน์ ขอให้พระพุทธรเจ้าตรัสสอนกรรมฐาน แล้วกราบทูลขอโอกาสอยู่ในป่าเพื่อปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด

เหตุแห่งการบรรลุลิขธรรม กราบทูลขออยู่ในป่า พระพุทธรเจ้าตรัสให้อยู่ในสำนักพระพุทธรเจ้า เพื่อวาสะธุระ (การอบรมกรรมฐาน) และคันถธุระ (การเล่าเรียนพุทธพจน์) พระพุทธรเจ้าให้เรียนพระวินัยปิฎกด้วยตนเอง ต่อมาพระอุบาลีวินิจฉัย ๓ เรื่อง คือ เรื่องพระทวารุ๊กฉณะ เรื่องพระอชชุกะ เรื่องท่านพระกุมารกัสสปะ (มารดาท่านตั้งครรภ์ขณะเป็นภิกษุณี) พระพุทธรเจ้าประทานสาธการรับรองในแต่ละเรื่องที่ท่านวินิจฉัย ทรงสถาปนาเป็นยอดพระภิกษุสาวกผู้ทรงวินัย

ลักษณะของการบรรลุลิขธรรม ครั้นเหล่าขัตติยกุมารออกบรรพชา จึงออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ ส่วนพระอุบาลีในฐานะมหาเถรสังฆมนตรีต้องติดตามไปด้วย ต่อมาท่านอุบาลีได้เข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้า กราบทูลขอบวช พระพุทธรองค์โปรดให้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา เมื่อบวชแล้ว ได้เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธรเจ้า ได้กราบทูลขออนุญาตไปอยู่ในป่า แต่พระพุทธรเจ้าไม่อนุญาต จึงเจริญทั้งทางวิปัสสนาธุระและทางคันถธุระ เฉพาะในสำนักของพระพุทธรเจ้า ไม่นานก็บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๓๖}

สรุปว่า พุทธสาวกกลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการบริพาร โดยส่วนใหญ่จะมีสถานภาพที่ถูกบังคับให้มาบวชเป็นภิกษุและภิกษุณี และมีส่วนน้อยที่ตั้งใจจะออกบวชตามเสด็จพระพุทธรเจ้า ส่วนทิวทัศน์ที่ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏ คือ ไม่มีศรัทธา หรือศรัทธาไม่แรงกล้ามากพอที่จะออกบวช เป็นการออกบวชโดยตั้งใจ หรือหากตั้งใจจริง ก็เป็นออกบวชเพราะเห็นแก่หน้าของพระพุทธรเจ้าที่ได้ชื่อว่าเป็นพระญาติกันโดยตรง

เหตุแห่งการบรรลุลิขธรรมจะเป็นการได้พบพระพุทธรเจ้า การขอบรรพชาเป็นพระภิกษุหรือภิกษุณี ลักษณะการบรรลุลิขธรรมก็คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็นลำดับที่กล่าวถึงการเสียสละเพื่อแม่แบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการเสียสละและการประพฤติดี โทษของกามคุณ และอานิสงส์ของการออกจากกาม ในลำดับแรกจะละสังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลัษณะสังสัย และความถือมั่นศีลพรตแบบทำตามๆ

^{๓๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔.

กัน เป็นการบรรลุธรรมขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะตรีกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกามคุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ล้วนมีตัวตน ไม่เป็นอัตตา

๔.๒ วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พุทธสาวกที่บรรลุธรรมตามพระพุทธเจ้า นั้น ในที่นี้สามารถแบ่งตามสถานภาพออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ

๑) กลุ่มนักบวช ได้แก่ พราหมณ์ ชฎิล ปริพาชกที่ศึกษาจนจบไตรเพทคือพระเวท ๓ อย่างได้แก่ (๑) ฤคเวท ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า (๒) ยชุรเวท ประกอบด้วยบทสวดอันวอนในพิธีบูชาอัญญาต่างๆ (๓) สามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาอัญญา ซึ่งเป็นวิชาที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน แต่ก็ยังคงศึกษาแสวงหาโมกขธรรม (ธรรมแห่งการหลุดพ้น) ซึ่งเป็นประโยชน์ในภายภาคหน้า

๒) กลุ่มชาวบ้าน ได้แก่ บุตรหลาน และผู้อยู่ในเรือนเศรษฐี จะมีสถานภาพที่พบกับสภาพที่ทนไต่ยากที่เรียกว่าทุกข์ ในหลากหลายรูปแบบเช่น เปื้อนนายกามคุณ ๕ เสียสติเนื่องจากสูญเสียผู้เป็นที่รัก ถูกขับไล่ออกจากสำนัก

๓) กลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการบริพาร จะมีสถานภาพที่ถูกบังคับให้มาบวชเป็นภิกษุและภิกษุณี

ดังนั้น ทัศนคติที่ทำให้จิตเศร้าหมองของทั้ง ๓ กลุ่มย่อมแตกต่างกัน คือ ทัศนคติในหมู่นักบวชจะเป็นการศึกษาหรือการแสวงหา ได้แก่ การแสวงหาทางแก้ไขความเปื้อนนาย หรือความหลงใหลในกามคุณทั้ง ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย หรือความเปื้อนนายในภพ ๓ คือภาวะชีวิตของสัตว์ ได้แก่ ภพของสัตว์ผู้ยังเสวยกามคุณ ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่รูปพรหมทั้ง ๑๖ และภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม ๔ ทัศนคติที่ทำให้จิตเศร้าหมองในกลุ่มชาวบ้าน คือ ความทุกข์ทั้งที่เป็น ๑) สภาวะทุกข์คือทุกข์ประจำสังขาร ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น สังกิจจสามเณร เกิดขณะที่เผาศพมารดาพร้อมลูกที่อยู่ในครรภ์ เนื้อส่วนที่เป็นครรภ์ไม่ไหม้ไฟทำให้ทารกน้อยรอดชีวิต ๒) ปกิณณกทุกข์ คือ ทุกข์จร ได้แก่ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เช่น ความเศร้าโศกของพระปฎาจารย์ที่สูญเสียสามี บุตรสองคน มารดาบิดาและพี่ชายในเวลาใกล้เคียงกัน โทมนัสของพระยสะเถระ ขณะที่เปื้อนยสะกุลบุตรที่ทำให้เดินพรับพ่นว่าที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ ทัศนคติที่ทำให้จิตเศร้าหมองของหมู่นักปกครองชาวศากยวงศ์และข้าราชการบริพาร คือ ไม่มีศรัทธา หรือศรัทธาไม่แรงกล้าเพียงพอที่บวชด้วยการตัดสินใจของตนเอง

สำหรับเหตุแห่งการบรรลุนิพพาน คือ การได้พบพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งเป็นผู้รู้ในธรรมชาติของ ความทุกข์ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป ผู้ตื่นจากเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และผู้เบิกบานประพาศปฏิบัติ ชอบ ไม่ติดข้องกับกามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมณานุโยค ตามแนวของอริยมรรคมีองค์ ๘^{๓๗} เป็น ทางแห่งการพ้นทุกข์ ที่ประกอบด้วย

๑) ความคิดเห็นชอบ คือ เห็นการอิงอาศัยแห่งการเกิด การดับทุกข์ ตามหลักการ ของปฏิจจนุปบาท

๒) ดำริชอบ คือ (๑) ความตรีกปลอดจากกาม ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยาก ของตน มีความนึกคิดในทางเสียสละ (๒) ความตรีกปลอดจากพยาบาท ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งโทษ มี ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) ความตรีกปลอดจากการเบียดเบียน มีความนึกคิดประกอบด้วย กรุณา

๓) เจรจาชอบ คือ การพูดความจริง การพูดคำที่สร้างความสมัคสมาน การพูดคำสุภาพ อ่อนหวาน การพูดที่มีสาระประโยชน์ทุกกาลเทศะ

๔) กระทำชอบ คือ มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูล เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของ ผู้อื่น ละการประพฤตินิโคตติในกาม

๕) เลี้ยงชีพชอบ คือ ประกอบอาชีพสุจริต ไม่เบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น

๖) พยายามชอบ คือ เพียรระงับยับยั้งบาปอกุศลกรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละ บาปอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลกรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลกรรมที่เกิดขึ้น แล้วให้ตั้งมั่น

๗) ระลึกชอบ คือ การตั้งสติกำหนด (๑) พิจารณากาย เช่น กำหนดรู้ทันอริยาบถ สร้าง สัมปชัญญะในการกระทำเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๒) พิจารณาเวทนาอันเป็นสุข ทุกข์ เฉย (๓) พิจารณาจิตที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมอง ผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่าน สมาริ (๔) มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดในธรรมทั้งหลาย เช่น นิเวศน์ ๕ ชั้น ๕ ว่าเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และ ดับไป

๘) ตั้งจิตมั่นชอบ คือ (๑) ปฐมฌาน คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา (๒) ทุตติยฌาน คือ ปิติ สุข เอกัคคตา (๓) ตติยฌาน คือ สุข เอกัคคตา (๔) จตุตถฌาน คือ อุเบกขา เอกัคคตา^{๓๘}

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริโสม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๑๕.

หลังจากที่พุทธสาวกได้พบพระพุทธเจ้า ซึ่งมีทั้งแบบที่พระพุทธเจ้าตั้งใจไปพบ เช่น พระอัญญาโกณฑัญญะ พระอุรุเวลกัสสปะ พระจูฬปันถก พระองคุลิมาล และแบบที่ตั้งใจมาพบพระพุทธเจ้า เช่น พระสารีบุตร พระราหุล อย่างไรก็ตาม แต่ละคนก็มีลักษณะการบรรลุธรรมแตกต่างกัน จัดเป็นกลุ่มได้ ๕ กลุ่มดังนี้

๑) การทอ้งมนต์ ได้แก่ นายกาละ พระจูฬปันถก

๒) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างลึกซึ้ง ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระอุรุเวลกัสสปะ พระสารีบุตร พระวัคคลี พระยสสะ พระปฎาจารเถรี

๓) การตรีกิในธรรม ได้แก่ พระอุบลวรรณาเถรี สังกิจจสามเณร พระรูปันันทาเถรี พระอานนท

๔) เจริญสติปัญญา ได้แก่ พระโมคคัลลานะเถระ พระมหากัสสปะ พระโสณโกปิวิสะ พระองคุลิมาล พระนันทะ พระราหุล พระอุบาลี

๕) การแสดงธรรม ได้แก่ นางขุชุตตรา

จากผลการวิจัยสามารถสรุปรูปแบบการบรรลุธรรม คือ “FRIEND” ความเป็นเพื่อนในการดำเนินชีวิตภายใต้ธรรมะ ที่เริ่มจากการได้พบพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ละคนก็จะมีวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างดังต่อไปนี้

F = Follow the Dhamma คือ การทอ้ง

R = Readily Listen Dhamma คือ การฟังอย่างลึกซึ้ง

I = Idealize Dhamma คือ การตรีกิธรรม

E = Educate Dhamma for Mindfulness คือ การศึกษาการเจริญสติ

N = Narrate Dhamma คือ การแสดงธรรม

D = Dhamma of Bhudda คือ ธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกื้อกูลแก่การเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

จะเห็นได้ว่าพุทธสาวกที่ศึกษาทั้งสามกลุ่มจะเริ่มต้นการเรียนรู้ที่แตกต่างกันก่อนที่จะพบพระพุทธเจ้า คือ การแสวงหาธรรมเพื่อการหลุดพ้น จัดว่าเป็นการเรียนรู้สิ่งที่เคยรู้มาแล้วในมุมมองใหม่ การเป็นทุกข์จัดเป็นการไม่สามารถยึดติดกับสิ่งที่รู้มา และการถูกบังคับให้เข้ามาศึกษาคือการเรียนรู้สิ่งใหม่ ดังนั้น ในลำดับแรกสุดของการเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นเรียนรู้ใหม่ ละทิ้งสิ่งที่เรียนรู้เดิม หรือเรียนรู้สิ่งที่รู้แล้วในมุมมองใหม่ ก็คือ การพบผู้ชี้แนะ ซึ่งในสมัยพุทธกาลคือการพบพระพุทธเจ้านั่นเอง แต่ปัจจุบันนี้การพบพระพุทธเจ้า หมายถึง การศึกษาพระธรรมวินัย สำหรับรูปแบบที่นำเสนอเพื่อการบรรลุธรรมประกอบด้วย

๔.๒.๑ รูปแบบที่นำเสนอ คือ F = Follow the Dhamma

ปัจจุบันก็จะมีคามหมายถึงการอ่าน การท่องเพื่อการจำได้หมายรู้ ในสมัยพุทธกาลยังเป็นการสื่อสารด้วยคำพูด ฟัง แล้วนำมาบอกต่อเช่นเดียวกับการปฏิบัติของนายกาละ นางชุชุตตรา อย่างไรก็ตามก่อนที่จะที่จะเกิดการท่องต้องเริ่มจากการได้ยิน

๔.๒.๒ รูปแบบที่นำเสนอ คือ R = Readily Listen Dhamma

เป็นการฟังอย่างลึกซึ้ง ในขณะที่เดียวกันผู้พูดก็จะพูดเป็นลำดับขั้นตอน เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครั้งแรกหลังจากการตรัสรู้ คือ ชี้ให้เห็นว่าการหมกมุ่นในกามสุข และการทรมาณตนให้ลำบาก เป็นความประพฤติดุเดือด ให้ดำเนินทางสายกลาง นำผู้ปฏิบัติไปสู่ความสงบและความจริงของชีวิตที่ทำให้ละกิเลสได้ การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าครั้งแรกสำหรับอุบาสกเป็นการแสดงธรรมอย่างเป็นลำดับขั้นตอน คือ อนุปพพิกขา ที่กล่าวถึง

(๑) เรื่องทาน กล่าวถึงการให้ การเสียสละเมื่อแบ่งปัน ช่วยเหลือกัน

(๒) เรื่องศีล กล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม

(๓) เรื่องสวรรค์ กล่าวถึงความสุขความเจริญ และผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนดีของงานที่จะพึงเข้าถึง เมื่อได้ประพฤติดีงามตามหลักธรรมของทานและศีล

(๔) เรื่องโทษแห่งกาม โดยที่กามหมายถึงความอยาก ประกอบด้วย

(๑) กิเลสกาม คือความชั่วที่แฝงในใจแล้วผลักดันให้ทำผิด แบ่งออกเป็น

๑๐ อย่างคือ (๑) โลภะ หมายถึงความโลภ (๒) โทสะ หมายถึงความเบียดเบียนรังแกผู้อื่น (๓) โมหะ หมายถึงความไม่รู้ตามความเป็นจริง (๔) มานะ หมายถึงความสำคัญว่าตัวดีกว่า เหนือกว่าผู้อื่น (๕) ทิฏฐิ หมายถึงความเห็นผิด (๖) วิจิกิจฉา หมายถึง ความลึกลับสงสัยในกุศลธรรม (๗) ถีนะ หมายถึงความหดหู่ (๘) อุทธัจจะ หมายถึง ความฟุ้งซ่าน ขาดความสงบในใจ (๙) อหิริกะ หมายถึง ความไม่ละอายต่อความชั่วทั้งปวง (๑๐) อนตตปปะ หมายถึง ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว

(๒) วัตถุกาม หมายถึง วัตถุอันน่าใคร่ น่าปรารถนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กามคุณ แบ่งออกเป็น ๕ อย่างคือ (๑) รูป หมายถึงสิ่งต่างๆที่เห็นได้ด้วยตา (๒) เสียง หมายถึงสิ่งต่างๆที่ได้ยินด้วยหู (๓) กลิ่น หมายถึงสิ่งต่างๆที่ดมได้ด้วยจมูก (๔) รส หมายถึงสิ่งต่างๆที่รับรู้ได้ด้วยลิ้น (๕) โสภณวัตถุ หมายถึงสิ่งต่างๆที่รับรู้ได้ด้วยผิวกาย กล่าวถึงส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกาม พร้อมทั้งผลร้ายที่สืบเนื่องมาจากกาม อันไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่ายถอนตนออกได้

(๕) เรื่องอานิสงส์แห่งความออกจากกาม กล่าวถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสวงความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่า^{๓๙}

๔.๒.๓ รูปแบบที่นำเสนอ คือ I = Idealize Dhamma

คือ การตรีกธรรม เช่นเดียวกับที่พระจูฬปันถกเห็นการเปลี่ยนสีของผ้าก็สามารถเชื่อมโยงเห็นการเกิดดับได้ พระอุบลวรรณาเถรีเห็นการเกิดดับของไฟ เป็นการตั้งจิตมั่นชอบในระดับต่างๆ คือ (๑) ปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา (๒) ทุตติยฌาน คือ ปิติ สุข เอกัคคตา (๓) ตติยฌาน คือ สุข เอกัคคตา (๔) จตุตถฌาน คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๔.๒.๔ รูปแบบที่นำเสนอ คือ E = Educate Dhamma for Mindfulness

คือ การศึกษาการเจริญสติปัฏฐาน ตั้งสติกำหนด ๔ ด้าน ได้แก่

(๑) พิจารณากาย กำหนดรู้ทันอริยาบถ สร้างสัมปชัญญะในการกระทำ ความเคลื่อนไหวทุกอย่าง

(๒) พิจารณาเวทนาอันเป็นสุข ทุกข์ เฉย

(๓) พิจารณาจิตที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมอง ผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่าน สมาธิ

(๔) มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดในธรรมทั้งหลาย เช่น นีวรณ ๕ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่ามีสภาวะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นทางแห่งความเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วยอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

โดยที่ผู้เจริญสติปัฏฐานก็จะเริ่มละวางในขั้นต้น ๓ ประการแรกคือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลึกลับสงสัย และความถือมั่นศีลพรต เข้าสู่โสดาปัตติผลเป็นโสดาบัน ก้าวต่อไปเป็นพระสกาทาคามี พระอนาคามี และไปสู่การบรรลุพระอรหันต์เข้าสู่ความว่าง ว่าง ๑๐ ประการ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลึกลับสงสัย ความถือมั่นศีลพรต ความตั้งใจในกามคุณ ความหงุดหงิดขัดเคือง ความตั้งใจในรูปฌาน ความตั้งใจในอารมณ์แห่งอรุณฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน และความหลง

๔.๒.๕ รูปแบบที่นำเสนอ คือ N = Narrate Dhamma

คือ การแสดงธรรม เช่น การแสดงธรรมตามที่ฟังมาของนางชุกชุดตราแก่พระนางสามาวดี และบริวาร จนกระทั่งทำให้พระนางสามาวดีและบริวารบรรลุโสดาปัตติผล แสดงว่านางชุกชุดตรานั้นเป็นพหูสูตที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ ฟังมาก จำได้ คล่องปาก ฟุ้งขึ้นใจ มีความเข้าใจลึกซึ้ง พร้อมทั้งมี

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๙.

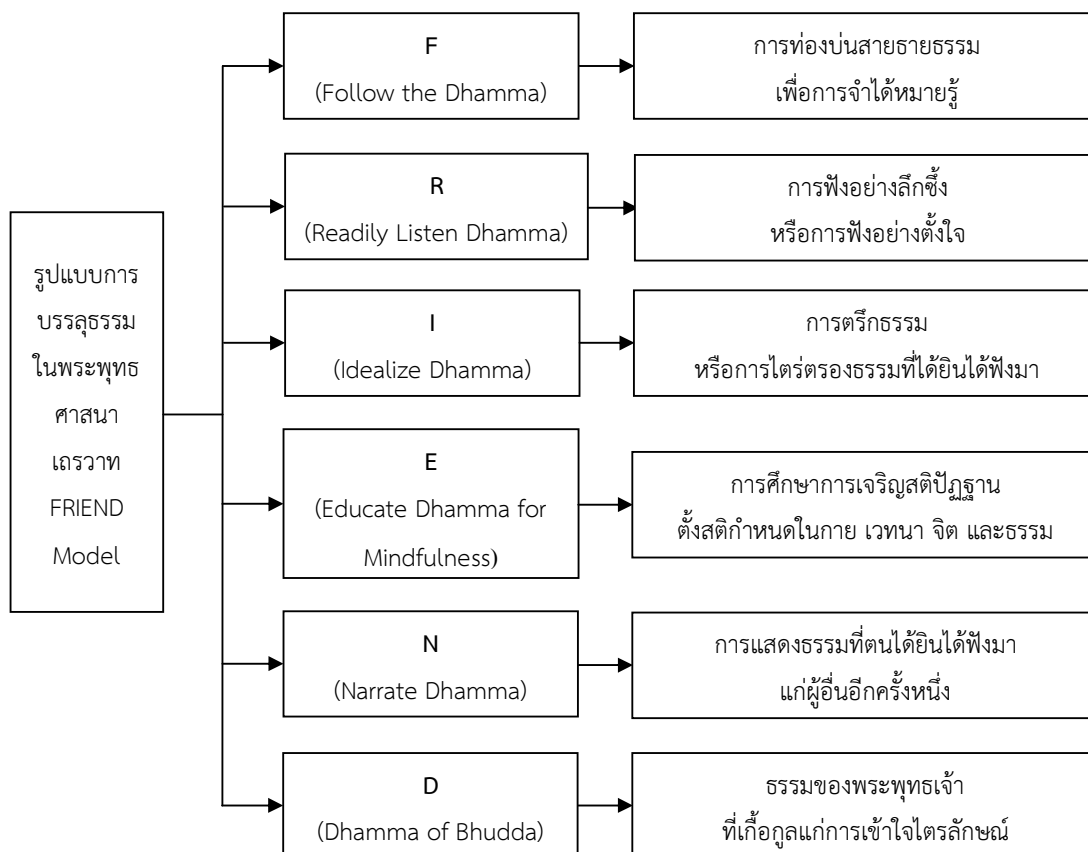
คุณสมบัติที่เรียกว่า ธรรมกถึก คือ (๑) แสดงหลักธรรมตามลำดับความง่าย ยาก กลุ่มเล็ก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องตามลำดับ (๒) ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละประเด็น (๓) สอนด้วยจิตเมตตา มุ่งให้เป็นประโยชน์ (๔) ไม่ได้แสดงธรรมเพราะเห็นแก่อาภิส (๕) สอนตามหลัก ตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถแสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มผู้อื่น จึงทำให้นางแสดงธรรมถ่ายทอดได้เป็นอย่างดี การเป็นพหูสูตและธรรมกถึกนั้นทำให้นางบรรลุดุธรรมและสามารถทำให้ผู้ฟังธรรมที่นางแสดงบรรลุดุธรรมได้

๔.๒.๖ รูปแบบที่นำเสนอ คือ D = Dhamma of Bhudda

รูปแบบที่นำเสนอลำดับสุดท้ายนี้เป็น รูปแบบที่เป็นส่วนสนับสนุนรูปแบบทั้ง ๕ ที่กล่าวมาในข้างต้น คือ D = Dhamma of Bhudda ธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกื้อกูลแก่การเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้แก่ นีวรณ ๕ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงพบว่า รูปแบบการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถสร้างรูปแบบตามองค์ความรู้ที่ได้ “FRIEND Model” ดังนี้

รูปแบบการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สรุปความว่า รูปแบบการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถสร้างรูปแบบตามองค์ความรู้ที่ได้ “FRIEND Model” มี ๖ องค์ประกอบ ได้แก่ F = Follow the Dhamma คือ การท่องบ่นสวดมนต์ธรรมเพื่อการจำได้หมายรู้, R = Readily Listen Dhamma คือ การฟังอย่างลึกซึ้งหรือการฟังอย่างตั้งใจ, I = Idealize Dhamma คือ การตรีกธรรมหรือการไตร่ตรองธรรมที่ได้ยินได้ฟังมา, E = Educate Dhamma for Mindfulness คือ การศึกษาการเจริญสติปัฏฐานหรือตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม, N = Narrate Dhamma คือ การแสดงธรรมที่ตนได้ยินได้ฟังมาแก่ผู้อื่นอีกครั้งหนึ่ง และ D = Dhamma of Bhudda คือ ธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวเนื่องกับการเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๔.๓ สรุป

การบรรลุนิพพานของเหล่าพุทธสาวกในพระพุทธศาสนาเป็นไปตามเหตุปัจจัยของแต่ละบุคคล ทำให้บรรลุนิพพานในขั้นตอนที่แตกต่างกัน พร้อมทั้งมีลักษณะเฉพาะตน โดยได้จัดแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มนักบวช ได้แก่ พรหมณ์ ชฎิล ปริพาชก ๒) กลุ่มชาวบ้าน ได้แก่ บุตรหลาน และผู้อยู่ในเรือนเศรษฐี ๓) กลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการ

๑) พุทธสาวกกลุ่มนักบวช ได้แก่ พรหมณ์ ชฎิล ปริพาชกที่ทำการศึกษามานี้ มักจะเรียนจบไตรเพทซึ่งเป็นวิชาที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน พุทธสาวกกลุ่มนี้ยังคงแสวงหาโมกขธรรม (ธรรมแห่งการหลุดพ้น) ซึ่งเป็นประโยชน์ในภายภาคหน้า ทิฏฐิที่ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏคือการแสวงหา ได้แก่ การแสวงหาทางแก้ไขความเบื่อหน่าย หรือความหลงใหลในกามคุณทั้ง ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย หรือความเบื่อหน่ายในภพ ๓ คือ ภาวะชีวิตของสัตว์ ได้แก่ ภพของสัตว์ผู้ยังแสวงกามคุณ ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖ และภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม ๔

เหตุแห่งการบรรลุนิพพานจะเป็นการได้พบพระพุทธเจ้า การขอบรรพชาเป็นพระภิกษุ ส่วนลักษณะการบรรลุนิพพาน คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็นลำดับที่กล่าวถึงการเสียสละเพื่อแบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการเสียสละและการประพฤติดี โทษของกามคุณ และอันสงส์ของการออกจากกาม ในลำดับแรกจะละสังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลังเลสงสัย และความถือมั่นศีลพรตแบบทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุนิพพานขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะตรีกในธรรม ๓) เจริญสติปัฏฐานจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกามคุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ล้วนมิใช่ตน ไม่เป็นอัตตา

๒) พุทธสาวกกลุ่มชาวบ้าน ประกอบไปด้วย กลุ่มบุตร ธิดา หลาน และผู้อยู่ในเรือน เศรษฐี จะมีสถานภาพที่หลากหลาย เช่น เปื่อนายกามคุณ ๕ เสียสติเนื่องจากสูญเสียผู้เป็นที่รัก ถูกขับไล่ออกจากสำนัก ทัฎฐิที่ ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏ คือ เกิดรู้สึกสลดใจและเปื่อนายกามคุณ ทั้ง ๕, ได้รับความทุกข์จากการสูญเสียคนที่รักจนเสียสติ ฟังธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ และใช้ ศาสนาเป็นที่พึ่งเพื่อหลีกเลี่ยงการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น

โดยที่เหตุแห่งการบรรลุดรรมจะเป็นการได้พบพระพุทเจ้า การขอบรรพชาเป็น พระภิกษุ ลักษณะการบรรลุดรรมก็คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็ลลำดับที่กล่าวถึงการ เสียสละเผื่อแผ่แบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤดิที่ถูกต้องดีงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการ เสียสละและการประพฤดิดี โทษของกามคุณ และอนิสสของ การออกจากกาม ในลำดับแรกจะละ สังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลั้งเลงสสัย และความถ้อมั่นศีลพรตแบบ ทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุดรรมที่ผลซึ่งเป็นการบรรลุดรรมขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะ แสดงธรรม ท่องธรรม และตริกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกาม คุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข ล้วน มิใช่ตน ไม่เป็ลอัตตา

๓) พุทธสาวกกลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการ โดยส่วนใหญ่จะมี สถานภาพที่ถูกบังคับให้มาบวชเป็ลภิกษุและภิกษุณี และมีส่วนน้อยที่ตั้งใจจะออกบวชตามเสด็จ พระพุทเจ้า ส่วนทัฎฐิที่ ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏ คือ ไม่มีศรัทธา หรือศรัทธาไม่แรงกล้ามาก พอที่จะออกบวช เป็นการออกบวชโดยตั้งใจ หรือหากตั้งใจจริง ก็เป็ลออกบวชเพราะเห็นแก่หน้าของ พระพุทเจ้าที่ได้ชื่อว่าเป็นพระญาติกันโดยตรง

เหตุแห่งการบรรลุดรรมจะเป็นการได้พบพระพุทเจ้า การขอบรรพชาเป็นพระภิกษุหรือ ภิกษุณี ลักษณะการบรรลุดรรมก็คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็ลลำดับที่กล่าวถึงการ เสียสละ เผื่อแผ่แบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤดิที่ถูกต้องดีงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการ เสียสละ และการประพฤดิดี โทษของกามคุณ และอนิสสของ การออกจากกาม ในลำดับแรกจะละ สังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลั้งเลงสสัย และความถ้อมั่นศีลพรตแบบทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุดรรมขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะตริกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่ง สามารถละความติดใจในกามคุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจใน อารมณ์แห่งอรูฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่ เที่ยง ความเป็นทุกข ล้วนมิใช่ตน ไม่เป็ลอัตตา

รูปแบบการบรรลุดรรมในพระพุทศาสนาเถรวาท สามารถสร้างรูปแบบตามองค์ความรู้ ที่ได้ “FRIEND Model” มี ๖ องค์ประกอบ ได้แก่ F = Follow the Dhamma คือ การท่องบ่น

สายตายธรรมเพื่อการจำได้หมายรู้, R = Readily Listen Dhamma คือ การฟังอย่างลึกซึ้งหรือการฟังอย่างตั้งใจ, I = Idealize Dhamma คือ การตรึกธรรมหรือการไตร่ตรองธรรมที่ได้ยินได้ฟังมา, E = Educate Dhamma for Mindfulness คือ การศึกษาการเจริญสติปัฏฐานหรือตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม, N = Narrate Dhamma คือ การแสดงธรรมที่ตนได้ยินได้ฟังมาแก่ผู้อื่นอีกครั้งหนึ่ง และ D = Dhamma of Bhudda คือ ธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกื้อกูลแก่การเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ ผู้วิจัยได้จัดตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อศึกษาความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษากระบวนการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสามารถสรุปผลการวิจัยจากการศึกษาครั้งนี้ได้ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ศึกษาความหมาย ลักษณะ ประเภทคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาหมายถึง การบรรลุลหกุศลธรรม ๙ ประการ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหันตมรรค อรหันตผล และพระนิพพาน อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนสภาวะของปุถุชนเป็นอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งและละกิเลสได้ตามกำลังของมรรคนั้นๆ ในพระอริยบุคคลระดับต่ำสุดก็เป็นผู้ปิดประตูอบายได้ ไม่ต้องตกนรก และระดับสูงสุดเป็นการไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป คือ พระนิพพาน

ลักษณะของการบรรลุลหกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเกี่ยวข้องกับสังโยชน์ในแง่มุมต่างๆ ในที่นี้สังโยชน์ หมายถึง ธรรมที่มีดสัตัวไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ คือ โอรัมภาคิสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะหรือกามราคะ พยาบาทหรือปฏิฆะ และอุทัมภาคิสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา บุคคลผู้ละโอรัมภาคิสังโยชน์ได้ สามารถบรรลุลหเป็นพระอริยบุคคลได้ตั้งแต่ขั้นโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี ส่วนบุคคลผู้ละอุทัมภาคิสังโยชน์ได้ สามารถบรรลุลหเป็นพระอรหันต์ได้

มนุษย์ล้วนมีความเกี่ยวพันกับสังโยชน์หรือกิเลสที่มีดสัตัวไว้กับวิภวทุกขะ สังโยชน์นี้ถือเป็นปัญหาที่เป็นสาเหตุทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบสิ้น ความเป็นพระอริยบุคคลในทาง

พระพุทธศาสนามีกฎเกณฑ์ที่ตายตัวเป็นแบบแผน และมีเกณฑ์ในการชี้วัดคือวัดจากระดับกิเลสคือสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อที่สามารถละได้แล้ว พระอริยบุคคลที่ปฏิบัติตามมรรคและปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์ตามแนวทางของพระพุทธองค์ และได้ประสบผลสำเร็จในการปฏิบัตินั้นบรรลุมรรค ผล เข้าสู่พระนิพพาน โดยมีสังโยชน์เป็นเกณฑ์สำหรับวัดระดับขั้นของคุณธรรมที่บรรลุ โดยวัดจากจำนวนของสังโยชน์ที่ละได้ ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต้น (สังโยชน์อย่างหยาบ) จนถึงสังโยชน์เบื้องสูง (สังโยชน์อย่างละเอียด) หากมนุษย์รู้จักเรียนรู้เพื่อที่จะใช้ปัญญาพิจารณา และพากเพียรปฏิบัติตนเพื่อละกิเลสอันผูกมัดสัตว์เอาไว้แล้ว ย่อมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายในวัฏฏ์ทุกข์นี้อีก

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์มีมากมาย แต่โพธิปักขิยธรรมเป็นหลักปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายนำไปสู่การบรรลุธรรม คือนิพพานหรือสังขตะ กล่าวคือโพธิปักขิยธรรมเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม มี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชนกัม ๗ และมรรคมงคล ๘ ธรรมในแต่ละหมวดนี้มีความสมบูรณ์ในตัว การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติใดหมวดหนึ่งอย่างสมบูรณ์ มีผลเท่ากับปฏิบัติธรรมในหมวดที่เหลือ ทั้งนี้ เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถทำวิปัสสนาญาณให้แจ้ง การบรรลุธรรมผลจึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ วิสุทธิ ๗ ยังเป็นปัจจัยที่ส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ ๗ ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย วิสุทธิ ๗ เปรียบเสมือนพระราชาก็จะเสด็จจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง ต้องอาศัยม้าที่มีกำลังเปลี่ยนวิ่งต่อกันถึง ๗ ผลัด จึงจะถึงที่หมายโดยเร็ว และสัมฤทธิ์ผล นั่นคือผู้ที่พากเพียรปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้อง ต่อเนื่อง เอาจริง ไม่ย่อท้อ ย่อมประสบผลหรือมีเป้าหมายเป็นอย่างเดียวกัน ซึ่งจะปรากฏผลที่ได้รับเป็นลำดับขั้นตามสมควรแก่ความสามารถที่สั่งสมของแต่ละคน พระสารีบุตรได้แสดงขั้นตอนแห่งปัญญาในการบรรลุธรรม ว่าเป็นเป้าหมายแห่งพรหมจรรย์ตามลำดับ หมายถึง ลำดับแห่งความบริสุทธิ์ของจิต เรียกว่า วิสุทธิ ๗ ซึ่งแบ่งตามความบริสุทธิ์ ๓ ชั้น คือ ระดับศีล (อธิศีลสิกขา) ได้แก่ สีลวิสุทธิ ระดับสมาธิ (อธิจิตตสิกขา) ได้แก่ จิตตวิสุทธิ และระดับปัญญา (อธิปัญญาสิกขา) ได้แก่ ทิวฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ

๕.๑.๒ ศึกษากระบวนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรม คือ การเข้าถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา และเข้าใจธรรมในระดับต้นๆ จนถึงธรรมในระดับมรรคผล ซึ่งเป็นสภาวะที่ทำให้บุคคลรู้แจ้งเห็นความจริงของโลกทั้งโลกก็ยธรรมและโลกุตตรธรรม บุคคลผู้มีคุณสมบัติ ๕ ประการนี้ ย่อมทำให้ตัวเองเกิดความยินดี กายสงบใจสบาย และมีจิตตั้งมั่น จนทำให้จิตไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจให้หลุดพ้น ทำอาสวะที่ยังไม่สิ้น

ไปให้ถึงความสิ้นไปหรือการบรรลุนิพพาน การได้ฟังธรรม ได้แสดงธรรม ได้สาธยายธรรม ได้ตรีกตรองธรรม ได้ถือเอาสมาธินิมิต ได้อาศัยธรรม และได้รับคำแนะนำจากผู้รู้จนทำให้บรรลุนิพพานได้ ส่วนหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการบรรลุนิพพาน เพื่อการสิ้นกิเลส และหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ ได้เห็นปัญหาที่ถูกต้อง และนำไปสู่การบรรลุนิพพานหรือรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ นับเป็นหนทางการปฏิบัติทางสายกลาง คืออริยมรรคมีองค์ ๘

ส่วนธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่สามารถบรรลุนิพพานได้ คือ สังโยชน์ ๑๐ เป็นกิเลสที่ผูกมัดจิตใจคนไว้กับทุกข์ แต่มีธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุนิพพานได้ คือ อริยสัจ ๔ ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความเป็นอริยะได้ มี ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค หมายถึง การเพ่งดูปัญหาในจิตใจอันมีต้นตอมาจากกิเลสที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน กระวนกระวาย เกลียดขัง และเบื่อหน่าย เมื่อหลุดพ้นเป็นอิสระจากความทุกข์แล้ว จะประสบกับความสุขสงบ ความปลอดโปร่ง ความเบิกบานใจ นำไปสู่การปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีองค์ ๘ เป็นทางสายกลางที่นำไปสู่การอยู่ด้วยปัญญา และก้าวข้ามเครื่องกีดขวางแต่ละข้อให้ได้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ด้วยการเป็นผู้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ รู้ในไตรลักษณ์ และปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นคือพระนิพพาน

เมื่อวิเคราะห์วิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน มี ๔ วิธี คือ การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า การเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า การเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป และการเจริญธรรมเมื่อจิตถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ พบว่าวิธีทำให้เกิดปัญญาเพื่อการบรรลุนิพพาน ผล นิพพานในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมจนหมดจดจากกิเลส เป็นอริยะบุคคลผู้เข้าใจในไตรลักษณ์ และปฏิบัติภาวนาเพื่ออบรมกาย ใจ และปัญญาอันเป็นที่ตั้งแห่งสมณะและวิปัสสนาภาวนา โดยการเจริญสลัดกันหรือเจริญคู่กันไป เพื่อฝึกจิตให้เกิดปัญญา เกิดความรู้แจ้งในรูปนามที่เป็นสภาวะธรรม เห็นแจ้งชัดในรูปนามหรือขั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ถือเป็นภาวนาปัญญาที่ทำให้จิตของผู้ปฏิบัติพ้นจากทุกข์ทั้งปวง และมุ่งสู่ความสงบที่เป็นโลกุตระอันมีนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีตัวอย่างการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ซึ่งพระอริยะบุคคลเหล่านั้นได้ลดละสังโยชน์ ๑๐ ประการ ได้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ และปฏิบัติธรรมด้วยความตั้งใจ ความเพียร ความเคารพ ความเลื่อมใสศรัทธา ความปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่น และด้วยการเจริญสมณกัมมัฏฐานและเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อการบรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ยังผลให้ได้เสวยอารมณ์พระนิพพานตามประสงค์

๕.๑.๓ วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุลุทธิธรรมของเหล่าพุทธสาวกในพระพุทธศาสนาเป็นไปตามเหตุปัจจัยของแต่ละบุคคล ทำให้บรรลุลุทธิธรรมในขั้นตอนที่แตกต่างกัน พร้อมทั้งมีลักษณะเฉพาะตน โดยได้จัดแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มนักบวช ได้แก่ พรหมณ์ ชฎิล ปริพาชก ๒) กลุ่มชาวบ้าน ได้แก่ บุตรหลาน และผู้ อยู่ในเรือนเศรษฐี ๓) กลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการ

๑) พุทธสาวกกลุ่มนักบวช ได้แก่ พรหมณ์ ชฎิล ปริพาชกที่ทำการศึกษามานี้ มักจะเรียนจบไตรเพทซึ่งเป็นวิชาที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน พุทธสาวกกลุ่มนี้ยังคงแสวงหาโมกขธรรม (ธรรมแห่งการหลุดพ้น) ซึ่งเป็นประโยชน์ในภายภาคหน้า ทิฏฐิที่ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏคือการ แสวงหา ได้แก่ การแสวงหาทางแก้ไขความเบื่อหน่าย หรือความหลงใหลในกามคุณทั้ง ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย หรือความเบื่อหน่ายในภพ ๓ คือ ภาวะชีวิตของสัตว์ ได้แก่ ภพ ของสัตว์ผู้ยังแสวงกามคุณ ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖ และภพของสัตว์ผู้ เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม ๔

เหตุแห่งการบรรลุลุทธิธรรมจะเป็นการได้พบพระพุทธเจ้า การขอบรรพชาเป็นพระภิกษุ ส่วน ลักษณะการบรรลุลุทธิธรรม คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็นลำดับที่กล่าวถึงการเสียสละเพื่อแบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการเสียสละและการประพฤติดี โทษของกามคุณ และอานิสงส์ของการออกจากกาม ในลำดับแรกจะละสังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลังเลสงสัย และความถือมั่นศีลพรตแบบทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุลุทธิธรรมขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะตรีกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกามคุณ ความหุดหิดใจ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ล้วนมีตัวตน ไม่เป็นอัตตา

๒) พุทธสาวกกลุ่มชาวบ้าน ประกอบไปด้วย กลุ่มบุตร ธิดา หลาน และผู้อยู่ในเรือนเศรษฐี จะมีสถานภาพที่หลากหลาย เช่น เบื่อหน่ายกามคุณ ๕ เสียสติเนื่องจากสูญเสียผู้เป็นที่รัก ถูกขับไล่ออกจากสำนัก ทิฏฐิที่ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏ คือ เกิดรู้สึกสลดใจและเบื่อหน่ายกามคุณ ทั้ง ๕, ได้รับความทุกข์จากการสูญเสียคนที่รักจนเสียสติ ฟังธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ และใช้ศาสนาเป็นที่พึ่งเพื่อหลีกเลี่ยงหนีการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น

โดยที่เหตุแห่งการบรรลุลุทธิธรรมจะเป็นการได้พบพระพุทธเจ้า การขอบรรพชาเป็นพระภิกษุ ลักษณะการบรรลุลุทธิธรรมก็คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็นลำดับที่กล่าวถึงการเสียสละเพื่อแบ่งปันช่วยเหลือกัน ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการเสียสละและการประพฤติดี โทษของกามคุณ และอานิสงส์ของการออกจากกาม ในลำดับแรกจะละสังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลังเลสงสัย และความถือมั่นศีลพรตแบบทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุโสดาปัตติผลซึ่งเป็นการบรรลุลุทธิธรรมขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะ

แสดงธรรม ท่องธรรม และตริกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกามคุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรุฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ล้วนมีใช้ตน ไม่เป็นอัตตา

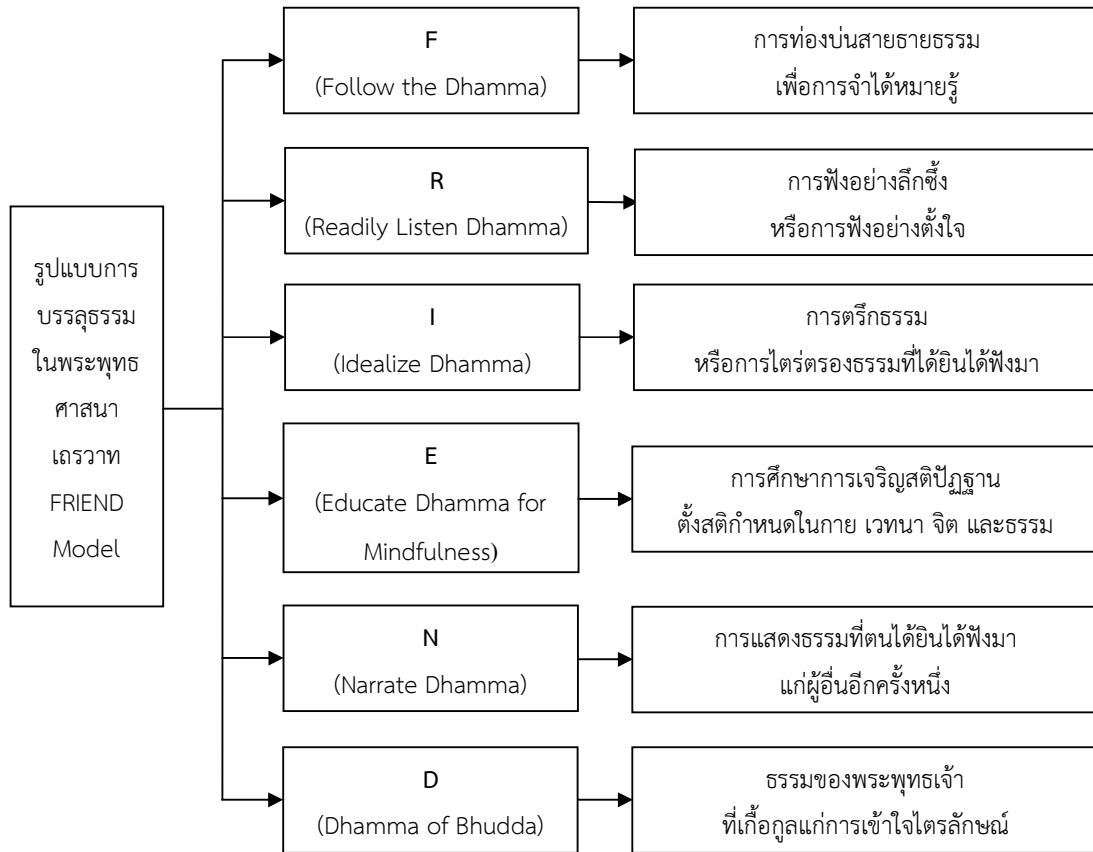
๓) พุทธสาวกกลุ่มนักปกครอง ได้แก่ ศากยวงศ์และข้าราชการ โดยส่วนใหญ่จะมีสถานภาพที่ถูกบังคับให้มาบวชเป็นภิกษุและภิกษุณี และมีส่วนน้อยที่ตั้งใจจะออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้า ส่วนทิวฏฐิที่ทำให้จิตเศร้าหมองที่ปรากฏ คือ ไม่มีศรัทธา หรือศรัทธาไม่แรงกล้ามากพอที่จะออกบวช เป็นการออกบวชโดยตั้งใจ หรือหากตั้งใจจริง ก็เป็นออกบวชเพราะเห็นแก่หน้าของพระพุทธเจ้าที่ได้ชื่อว่าเป็นพระญาติกันโดยตรง

เหตุแห่งการบรรลุนิพพานจะเป็นการได้พบพระพุทธเจ้า การขอบรรพชาเป็นพระภิกษุหรือภิกษุณี ลักษณะการบรรลุนิพพานก็คือ ๑) การฟังพระธรรมเทศนาอย่างเป็นลำดับที่กล่าวถึงการเสียสละเพื่อแผ้วถางปณช่วยเหลือกัน ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ผลที่น่าปรารถนาเมื่อเข้าถึงในการเสียสละและการประพฤติดี โทษของกามคุณ และอันสงส์ของการออกจากกาม ในลำดับแรกจะละสังโยชน์ ๓ ที่ประกอบด้วย ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลังเลสงสัย และความถือมั่นศีลพรตแบบทำตามๆ กัน เป็นการบรรลุนิพพานขั้นแรก ๒) พุทธสาวกในกลุ่มนี้จะตริกในธรรม ๓) เจริญสติปัญญาจนกระทั่งสามารถละความติดใจในกามคุณ ความหงุดหงิด ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน ความติดใจในอารมณ์แห่งอรุฌาน ความสำคัญตน ความฟุ้งซ่าน ความหลง เห็นไตรลักษณ์คือความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ล้วนมีใช้ตน ไม่เป็นอัตตา

รูปแบบการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถสร้างรูปแบบตามองค์ความรู้ที่ได้ “FRIEND Model” มี ๖ องค์ประกอบ ได้แก่ F = Follow the Dhamma คือ การท่องบ่นสวดธรรมเพื่อการจำได้หมายรู้, R = Readily Listen Dhamma คือ การฟังอย่างลึกซึ้งหรือการฟังอย่างตั้งใจ, I = Idealize Dhamma คือ การตริกธรรมหรือการไตร่ตรองธรรมที่ได้ยินได้ฟังมา, E = Educate Dhamma for Mindfulness คือ การศึกษาการเจริญสติปัญญาหรือตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม, N = Narrate Dhamma คือ การแสดงธรรมที่ตนได้ยินได้ฟังมาแก่ผู้อื่นอีกครั้งหนึ่ง และ D = Dhamma of Bhudda คือ ธรรมของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวเนื่องกับการเข้าใจไตรลักษณ์ที่ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕.๑.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์ รูปแบบการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถสร้างรูปแบบตามองค์ความรู้ที่ได้ “FRIEND Model” ดังนี้

วิเคราะห์รูปแบบการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้งานวิจัยนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงเอกสารและเชิงปฏิบัติการแก่พระวิปัสสนาจารย์ผู้มุ่งหวังความเป็นกัลยาณมิตรในการสอบอารมณ์ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ในมิติต่างๆ ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) จัดอบรมพระวิปัสสนาจารย์ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นไปตามภาคกลางของประเทศไทย โดยเสนอต่อเจ้าคณะหนกลาง คือ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการาม เพื่อพัฒนาและต่อยอดความเป็นกัลยาณมิตรให้แก่พระวิปัสสนาจารย์ทั่วภาคกลางของประเทศไทย

๒) จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพความเป็นกัลยาณมิตรของพระวิปัสสนาจารย์ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นไปตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย โดยเสนอต่อสมเด็จพระสังฆราช เพื่อพัฒนาศักยภาพความเป็นกัลยาณมิตรให้แก่พระวิปัสสนาจารย์ทั่วประเทศไทย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

๑) จัดทำคู่มือความเป็นกัลยาณมิตรในการสอบอารมณ์ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สำหรับพระวิปัสสนาจารย์ เพื่อสะดวกต่อการนำไปประพจน์และปฏิบัติตาม

๒) จัดทำหลักสูตรพัฒนาทักษะความเป็นกัลยาณมิตรสำหรับพระวิปัสสนาจารย์ โดยจัดอบรมทุกปีที่ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา เพื่อพัฒนาและสร้างพระวิปัสสนาจารย์รุ่นใหม่ที่มีประสิทธิภาพให้กับสังคมไทย

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาวิเคราะห์ความเป็นกัลยาณมิตรที่สอดคล้องกับหลักธรรมกุศลกรรมบถ ๑๐

๒. ศึกษาวิเคราะห์ความเป็นกัลยาณมิตรของคณะผู้บริหาร บริษัท ซีพี ออลล์ จำกัด (มหาชน)

๓. รูปแบบการใช้ความเป็นกัลยาณมิตรที่ส่งผลต่อการพัฒนาองค์กร

๔. แนวทางการใช้ความเป็นกัลยาณมิตรที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพการทำงาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

แนบ มหานีรานนท์. **แนะแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓.

ปัญญา ใช้บางยาง. **๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของ

ธรรมสภา, มปป.

_____ . **๔๖ อุบาสิกา พุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๒.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **วิปัสสนาภูมิ.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระคันธสาราภิวังศ์. **โพธิปักขิยธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์

จำกัด, ๒๕๕๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๑.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด,

๒๕๕๘.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.

_____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬา

ลจกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **นิพพานกถา**. พระพรหมโมลี ตรวจชำระ. พระคัมภีร์สาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

นันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูสังฆรักษ์จิตรกร สุนตจิตโต (พลเยี่ยม). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องสุญญตาของนาคารชุนกับพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระครูสุวรรณวิจิตร. “การศึกษาปัจจัยสมุปบาทกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระวรมน ขนดีโก (วัดตุมา). “ศึกษาสัมมปปธาน ๔ อันเป็นองค์แห่งการบรรลุธรรม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (สาขาวิปัสสนาภาวนา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พันจ่าอากาศเอกอภิชาติ พรสี. “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบเทศนาวิธีตามแนวอนุพุทธศึกษาในสังคมไทยปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ศิริกาญจน์ ทศนีย์ไตรเทพ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องฆาตกรกับการบรรลุเป็นพระอรหันต์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระองค์ลีมาลเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

อัมพร จันทรัตน์. "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติถูกต้องกับการบรรยายธรรมใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท". *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จุฑาภักดิ์ ทวีรักษ์ธำรง
ว/ด/ป เกิด	๑๘ มีนาคม ๒๕๔๐
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
การศึกษา	เศรษฐศาสตร์บัณฑิต (ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์) (เกียรตินิยมดี), มธ. เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต. จุฬาฯ Master of Business Administration (MBA. Marketing & International Business)

ประสบการณ์การทำงาน

ธนาคารกรุงเทพ จำกัด สาขาหัวลำโพง, สำนักงานใหญ่
บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ร่วมเสริมกิจ จำกัด
บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ตะวันออกฟายแนนซ์ จำกัด
อาจารย์วิทยาลัยทองสุข, มหาวิทยาลัยภาคกลาง, มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
อาจารย์ประจำ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต

ผลงานทางวิชาการ

ตำราเรียนเศรษฐศาสตร์มหภาค (Macroeconomics)
ตำราเรียนเศรษฐศาสตร์จุลภาค (Intermediate Microeconomics)
เอกสารประกอบการสอนเศรษฐศาสตร์จุลภาค (Microeconomics)
เอกสารคำสอนเศรษฐศาสตร์การจัดการ (Managerial Economics)
ตำราเรียน: การจัดการเชิงกลยุทธ์, สื่อสารการตลาด, การจัดการทรัพยากรมนุษย์

เอกสารงานวิจัย

ผู้เขียนเองเป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งที่ขับเคลื่อน “ธุรกิจวิชาการ” ด้านการวิจัยศึกษาการสร้างองค์ความรู้แบบยั่งยืน ด้วยงานวิจัยให้กับ “สวนดุสิต” โดยได้รับทุนวิจัยจากสำนักวิจัย “สวนดุสิต” (บัดนี้ยกฐานะขึ้นเป็น “สถาบันวิจัย” แห่ง “สวนดุสิต”) และกำลังเสนอขอรับทุนวิจัยจาก “สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ” (สกว.) ในหัวข้อต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ :-

- * “การศึกษามาตรการทางตรงที่มีผลกระทบต่อการแก้ไขดุลการชำระเงินขาดดุลเรื้อรังของประเทศไทย” (ได้รับทุนจาก สำนักวิจัย “สวนดุสิต” ๕๐,๐๐๐ บาท)

- * “แบบจำลองเชิงโครงสร้างสู่ความเจริญก้าวหน้า และยั่งยืนด้วย Brand Equity ของมหาวิทยาลัยไทย” (ได้รับการพิจารณาทุนวิจัยจาก สกว. วงเงิน ๑.๕ ล้านบาท)
- * “การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวระดับชุมชนสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับสากล จังหวัดลพบุรี” (ได้เสนอ Concept Paper เพื่อจัดทำ Proposal ของบประมาณแผ่นดิน วงเงิน ๑.๕ ล้านบาท)
- * “การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวระดับชุมชนสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับสากล ของ ๘ จังหวัดเครือข่ายภาคกลางตอนบน” (ได้เสนอ Concept Paper เพื่อจัดทำ Proposal ขอทุนวิจัยจาก สกว. ผ่านเครือข่ายมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (มศว.) 3 Phases วงเงิน ๒.๔ ล้านบาท)
- * ศักยภาพการบริหารจัดการตลาดผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงศาสนา ศิลปะ และ วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ - สังคมอย่างยั่งยืน: จังหวัดกาญจนบุรี 2551

ACADEMIC RESEARCHES:

- 1). Direct Measures affecting to the Problem solving of the Continual Balance of Payment Deficit of Thailand. (Economic Research for Associated Professor), (Supported by “Research & Development Institute” from Suan Dusit Rajabhat University)
- 2). Modern SME’s Management of Thailand by Qualitative Research Methodology
- 3). “Research on the Promotion of Tourism in Thailand or Foreign and Domestic tourists: Case of Thai Temples and Palace in Bangkok Area“
- 4). The Structural Model of Growth and Sustainability of Brand Equity of Thai Universities: Suan Dusit Rajabhat, Chulalongkorn, and Assumption Universities. (Financially supported by “Office of National Research Fund”
- 5). The Development of Competency from the local to the International Tourism Attraction Community of Lopburi Province”
- 6). “The Preference of Consumers and Entrepreneur for the Choice of Purchase Thai New Product of “Wood Plastic.” Requested from the customer of the “SMEs Bank” (Loan request).

7). The Competency of Competition to the World Markets of “Bejarong Ceramic” Thai Handicrafts, Don Kai Dee District, Samut Sakorn Province.

8). The Development of Competency from the Local Community to the International Tourism Attraction of Central Topstream Regional Networks of 8 Provinces”

9). Potential Management for the Tourism Products Marketing on Religion, Arts and Culture for the Sustainable Social - Economic Development: Case of Western Region Group: Kanjanaburi, Petchburi, Rajaburi, Tak and Prachubkirikan Provinces (Requested for Research Fund from “Thailand Research Fund Institute” (TRF)

10). The Synthesis of “New Theory” & “Sufficiency Economy” in terms of Comparison with Economic Paradigms by many Occurrences of The Seminal Initiatives for Thailand.

อุปสมบท เคยอุปสมบท ระยะเวลา ๑๕ วัน

สังกัด วัด ฦ ก.ม.๗ ถนนสายสุวินทวงศ์ ฉะเชิงเทรา กทม.

หน้าที่ นักวิจัยอิสระ. แปลเอกสารอ-ท, ท-อ, แต่ง-เรียบเรียงตำราวิชาการต่างๆ
อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต – สวนสุนันทา – ธนบุรี ฯลฯ

ปีที่เข้าการศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๕

ปีที่สำเร็จการศึกษา ๒๕๖๐

ที่อยู่ปัจจุบัน ๕๓ หมู่ ๘ ซอยพณิชยชน จรัญชอย ๑๓ ถนนบางแวก แขวงบางแวก
เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๖๐

ประวัติและผลงาน

รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๑. ชื่อ/สกุล ดร.ประเวศ อินทองปาน
๒. ตำแหน่งทางวิชาการ รองศาสตราจารย์
๓. สาขาที่เชี่ยวชาญ พระพุทธศาสนา/ปรัชญา/ พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม /จริยศาสตร์
วิธีวิจัยทางปรัชญาและศาสนา/ ศาสนาเปรียบเทียบ/ ปรัชญาสิ่งแวดล้อม
๔. สังกัด-สถานที่ หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา
ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๕. ประวัติการศึกษา

คุณวุฒิ	ปีที่สำเร็จ	ชื่อสถานที่ศึกษา
พธ.บ.(ศาสนาและปรัชญา)	๒๕๒๙	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
M.A.(Philosophy)	๒๕๓๑	University of Madras, India
Ph.D. (Philosophy)	๒๕๔๐	University of Pune, India

๖. ภาระงานในความรับผิดชอบ(ภายใน ๓ ปีย้อนหลัง)

๖.๑ สอนระดับปริญญาตรี

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑.	พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๒.	ปรัชญาและศาสนาในประเทศอาเซียน	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๓.	ศิลปะการดำเนินชีวิต	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๔.	Arts of Living (English Program)	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๔.	Buddhist Ethics (English Program)	มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๕.	Buddhist Philosophy and Environment (English Program)	มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๖.๒ สอนระดับปริญญาโท

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑.	วิธีวิจัยทางปรัชญาและศาสนา	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๒.	สัมมนา	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๓.	ปัญหาและทฤษฎีจริยศาสตร์	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๔.	วิเคราะห์ปรัชญาสิ่งแวดล้อม	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๕.	บ่อเกิดและพัฒนาการศาสนา	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๖.๓ สอนปริญญาเอก

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑.	วิธีวิจัยทางปรัชญาและศาสนาขั้นสูง	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๒.	ศาสนาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบ	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๗. ผลงานทางวิชาการ (งานวิจัย/บทความทางวิชาการ/หนังสือ/ตำรา)

๗.๑ งานวิจัย

PravesIntongpan, 2018.A Synthesis of the Environmental Ethics' Concept and Buddhist Ethics towards the Climate Change . ทุนวิจัยจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

PravesIntongpan, (2017). **Ethical Judgment Criteria and Philosophy of Sufficiency Economics** .ทุนวิจัยจากภาควิชาปรัชญาและศาสนาคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
PravesIntongpan. 2017.**Religious Culture in ASEAN: A Case Study ofThailand and Cambodia**. ทุนวิจัยจากภาควิชาปรัชญาและศาสนาคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๗.๒ ผลงานทางวิชาการ

๗.๒.๑ หนังสือ/ตำรา

ประเวศ อินทองปาน,รศ.ดร.๒๕๖๐.**พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประเวศ อินทองปาน,รศ.ดร. ๒๕๖๐. **พุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ส่งเสริมและฝึกอบรมมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ประเวศ อินทองปาน,รศ.ดร.๒๕๖๑. **ศาสนาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

๗.๒.๒ บทความวิชาการ /บทความวิจัย

ประเวศ อินทองปาน. ๒๕๖๐. ปรัชญาสิ่งแวดล้อมกับพระพุทธศาสนา. **วารสาร มหาคุหาวิชาการ**. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐. หน้า ๒๑-๓๗.

ประเวศ อินทองปาน. ๒๕๕๙. การดำรงวัฒนธรรมไทยที่มีพื้นฐานจากพระพุทธศาสนา. **วารสาร มหาคุหาวิชาการ**. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๙.

PravesIntongpan. 2018.**Religious Culture in ASEAN: A Case Study ofThailand and Cambodia**.**Humanities Journal**. November, 2018.(รอดตีพิมพ์)

๘. กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตวิทยาลัย

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย-มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๙. ประธานหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๑๐ กรรมการและผู้ทรงคุณวุฒิต่าง ๆ

๑.กรรมการกองบรรณาธิการประเมินคุณภาพบทความวิชาการและวิจัย เพื่อตีพิมพ์ในวารสารมหาคุหาวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ. พระนครศรีอยุธยา

๒. กรรมการกองบรรณาธิการประเมินคุณภาพบทความวิชาการและวิจัย เพื่อตีพิมพ์ในวารสารมหาคุหาวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี จ. สุราษฎร์ธานี

๓. ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินคุณภาพบทความวิชาการและวิจัยเพื่อลงตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จ. อุดรธานี

๔. ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินคุณภาพบทความวิชาการและวิจัยเพื่อลงตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม จ. นครปฐม
๕. ผู้ทรงคุณวุฒิ ประเมินคุณภาพบทความวิชาการและวิจัยเพื่อลงตีพิมพ์ในวารสารพื้นถิ่น โขง ชี มูล
๖. ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินผลงานทางวิชาการเพื่อดำรงตำแหน่ง ผศ./ รศ. สาขามนุษยศาสตร์ ด้านปรัชญา เทววิทยา ศาสนา สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
๗. กรรมการสภาวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา
๘. ประธานกรรมการ/กรรมการสอบวิทยานิพนธ์/ดุษฎีนิพนธ์
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์-มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย -มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- มหามกุฏราชวิทยาลัย-มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น- มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย
- (รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน)
- ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑